

ANALIZA OBRAZACA INFORMACIJSKOG RATOVANJA I DEKONSTRUKCIJE LAŽNIH VIJESTI NA PRIMJERU UKRAJINSKE KRIZE

Slijepčević, Marija

Doctoral thesis / Disertacija

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:236:822399>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-26**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Doctoral School, Josip Juraj University in Osijek](#)

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

DOKTORSKA ŠKOLA

Doktorski interdisciplinarni studij Komunikologija

Marija Slijepčević

**ANALIZA OBRAZACA INFORMACIJSKOG
RATOVANJA I DEKONSTRUKCIJE LAŽNIH
VIJESTI NA PRIMJERU UKRAJINSKE
KRIZE**

Doktorski rad

Osijek, 2023.

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

DOKTORSKA ŠKOLA

Doktorski interdisciplinarni studij Komunikologija

Marija Slijepčević

**ANALIZA OBRAZACA INFORMACIJSKOG
RATOVANJA I DEKONSTRUKCIJE LAŽNIH
VIJESTI NA PRIMJERU UKRAJINSKE
KRIZE**

Doktorski rad

Osijek, 2023.

MENTOR: prof. dr. sc. Vlatko Cvrtila, Sveučilište VERN'

ZAHVALE

Pisanje ovoga rada i moje dosadašnje obrazovanje ne bi bilo moguće bez nemjerljive podrške mojih roditelja, kojima posvećujem ovaj rad.

Mom suprugu i kćerki zahvale na podršci i strpljenju u procesu.

Ovaj proces bio je uvelike lakši uz kolege doktorande koji su mi bili velika inspiracija.

Za najveću stručnu podršku zahvaljujem svojem mentoru prof. dr. sc. Vlatku Cvrtili, koji me je nebrojeno puta potaknuo na osobni razvoj.

SAŽETAK

Tema ove disertacije jest informacijsko ratovanje kao dio hibridnog rata između Ruske Federacije i Republike Ukrajine. Rad proučava dvije godine od početka sukoba 2014. godine, s fokusom na elemente informacijskog rata prisutne pretežno u medijskim objavama. Problematizira kontekst nastanka informacijskih poremećaja i ulogu medija i novih medijskih narativa. Naglasak rada stavljen je na djelovanje *fact-checkera*, organizacija za provjeru činjenica koje su se pojavile kao svojevrsni medijski korektiv u utvrđivanju istine u medijskom i informacijskom ekosustavu. Primjer jedne takve organizacije je ukrajinski StopFake, koji je u literaturi nazvan zlatnim standardom provjere činjenica. Metodom analize sadržaja, rad mjeri prisutnost elemenata informacijskog ratovanja u (mahom) medijskim izvještajima (mahom) ruskih medija. Na uzorku od dvije pune godine, analiziraju se objave StopFakea koje imaju oznaku dekonstrukcije lažnih vijesti i dezinformacija. Mjeri se način dokazivanja da su prvotne informacije lažne, izvor originalnih izjava, vrsta medija čije se informacije opovrgavaju, izvori koji su korišteni u objavama i drugi elementi. Istraživanje pokazuje kako se elementi informacijskog ratovanja, na što su upućivali i brojni teorijski izvori, mogu prepoznati i kvantificirati u analiziranim člancima.

Ključne riječi: hibridni rat, informacijsko ratovanje, dezinformacije, *fact-checking*, Rusija, Ukrajina

ABSTRACT

The topic of this dissertation is information warfare as part of the hybrid war between the Russian Federation and the Republic of Ukraine. The paper studies two years since the beginning of the conflict in 2014, with a focus on the elements of the information war present predominantly in media announcements. It problematizes the context of the emergence of information disorders and the role of the media and new media narratives. The emphasis of the paper is on the operation of fact-checking services that have appeared as a media corrective in determining the truth in the media and informational ecosystem. An example of such a service is the Ukrainian StopFake, which has been called the gold standard of fact-checking in the literature. Using the method of content analysis, the paper measures the presence of elements of information warfare in (mostly) media reports of (mostly) Russian media. Over a sample of two full years, StopFake posts labeled as fake news are analyzed. The method of proving that the initial information is false, the source of the original statements, the type of media whose information is refuted, the sources used in the announcements, and other elements are measured. The research shows how the elements of information warfare, as referred to by numerous theoretical sources, can be recognized and quantified in the analyzed articles.

Key words: hybrid warfare, information warfare, disinformation, fact-checking, Russia, Ukraine

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1. Predmet i cilj istraživanja	3
1.2. Struktura rada	4
1.3. Znanstveni doprinos rada	5
1.4. Ograničenja	6
2. DEFINIRANJE POJMOVA.....	7
2.1. Hibridno ratovanje.....	7
2.1.1. Model hibridnog ratovanja kroz interpretaciju dosadašnje terminologije.....	9
2.1.2. Hibridno ratovanje u kontekstu djelovanja Ruske Federacije	10
2.1.3. Krićka interpretacija pojma	13
2.2. Informacijsko ratovanje.....	15
2.2.1. Tvrdi i meki oblici informacijskog ratovanja.....	17
2.2.2. Informacijske operacije i psihološko ratovanje	18
2.2.3. Oblici i alati informacijskog ratovanja	22
2.2.4. Karakteristike ruskog informacijskog ratovanja.....	24
2.2.5. Uloga medija u informacijskom ratovanju	27
2.2.6. Ratno izvještavanje (na primjeru sukoba u Ukrajini 2014. godine)	31
2.2.7. Društvene mreže i informacijsko ratovanje.....	34
2.3. Informacijski poremećaji.....	36
2.3.1. Aktualizacija informacijskog ratovanja: lažne vijesti i dezinformacije	36
2.3.2. Ranije znaćenje pojma lažnih vijesti	39
2.3.3. Lažne vijesti u kontekstu aktualizacije termina u SAD-u	40
2.3.4. Kritika termina lažne vijesti	42
2.3.5. Napori za svladavanje i eliminaciju dezinformacija.....	44
2.3.6. Posljedice informacijskih poremećaja	45
2.3.7. Negativan utjecaj na demokraciju i građansku participaciju – utjecaj vijesti na politićka uvjerenja 47	
2.3.8. Pad povjerenja u medije i alternativni izvori informacija	50
3. NOVI MEDIJSKI KOREKTIV I ALAT U INFORMACIJSKOM RATU: SPECIJALIZIRANE ORGANIZACIJE ZA PROVJERU ČINJENICA (<i>FACT-CHECKING</i>)	54
3.1. Provjere činjenica – novi element medijskog ekosustava	54
3.2. Vrste i kategorizacija <i>fact-checkera</i>	56
3.3. Profesionalizacija	58
3.4. Globalna rasprostranjenost organizacija za provjeru činjenica	60
3.5. Kontekst provjeritelja dezinformacija u Europi	63

3.5.1.	Organizacije za provjeru informacija u Ukrajini	65
3.5.2.	Rusija i <i>fact-checkeri</i>	66
3.6.	Učinkovitost, doseg i povjerenje	68
3.6.1.	Doseg	71
3.6.2.	Ograničenja razotkrivanja dezinformacija.....	78
3.7.	<i>Fact-checkeri</i> i medijska pismenost	79
4.	KONTEKST ODNOSA RUSKE FEDERACIJE I REPUBLIKE UKRAJINE	82
4.1.	Kratki pregled recentnih bilateralnih političkih odnosa	82
4.2.	Medijski narativi u Ukrajini i Rusiji u kontekstu sukoba.....	86
4.2.1.	Ruski medijski sustav i medijski narativi	87
4.2.2.	Ukrajinski medijski sustav i medijski narativi	91
5.	DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA - PRIMJERI ANALIZE SADRŽAJA <i>FACT-CHECKING</i> STRANICA	94
5.1.	Primjeri istraživanja <i>fact-checkera</i> metodom analize sadržaja	94
5.1.1.	Analiza načina rada i sadržaja stranice StopFake.....	94
5.1.2.	Analiza sadržaja tri američke stranice za provjeru podataka (FactCheck.org, PolitiFact, The Fact Checker)	95
5.1.3.	Analiza sadržaja stranica FactCheck.org, PolitiFact i Washington Post's Fact Checker u području političkog marketinga u predsjedničkim izborima	96
5.1.4.	Analiza sadržaja <i>fact-checking</i> stranica u Hrvatskoj, Srbiji i Bosni i Hercegovini	97
5.2.	Predstavljanje odabranog primjera: StopFake u literaturi	97
6.	ANALIZA SADRŽAJA RAZOTKRIVENIH DEZINFORMACIJA STRANICE STOP FAKE 102	
6.1.	Predmet istraživanja	102
6.2.	Cilj rada, istraživačka pitanja i hipoteze.....	102
6.3.	O metodi	104
6.4.	Uzorak istraživanja.....	106
6.5.	Analitička matrica i uzorak	107
6.6.	Rezultati istraživanja	110
6.6.1.	Porijeklo vijesti koja se analizirala kao lažna.....	110
6.6.2.	Vrsta izvora u kojemu je objavljena lažna vijest.....	111
6.6.3.	Daljnja distribucija lažne vijesti u medijima i na društvenim mrežama.....	113
6.6.4.	Vrste dokaza za netočnost	114
6.6.5.	Elementi tvrdog i mekog informacijskog ratovanja	119
6.6.6.	Kombinacija istinitih i lažnih informacija / manipulirano tumačenje događaja ili izjava 121	
6.6.7.	Promjena konteksta događaja, lokacije ili vremena	128

6.6.8.	Optužbe suprotne strane / prebacivanje odgovornosti u lažnim vijestima	131
6.6.9.	Korištenje šokantnih slika / priča	133
6.6.10.	Dehumanizacija i demonizacija neprijatelja.....	136
6.6.11.	Anti-zapadni elementi narativa.....	141
6.6.12.	Element sekuritizacije u objavama.....	144
6.6.13.	Isticanje (navodne) podrške Rusiji	146
6.6.14.	Izvori korišteni u originalnoj izjavi	147
6.7.	Rasprava rezultata	150
7.	ZAKLJUČAK	156
LITERATURA.....		7-159
POPIS TABLICA I SLIKA.....		7-184
ŽIVOTOPIS		7-190

1. UVOD

Proučavanje fenomena dezinformacija u javnom prostoru može se smatrati jednom od središnjih tema društvenih znanosti, što je postalo posebno izraženo razvojem informatičke tehnologije i novih načina komunikacije. S pristupom svih prema svima u suvremenoj komunikaciji, uz razvoj tehnologije koja ju ubrzava, stvaraju se brojni izazovi manipulacije koji utječu na različite aspekte suvremenog života.

Razne su moguće manipulacije u informacijskom prostoru; od lažnih objava satiričnog karaktera do usmjerenih informacijskih operacija koje se mogu smatrati taktikom ratovanja. Iako je kroz povijest ratovanja uvijek bilo važno raspolagati relevantnim informacijama i koristiti (dez)informacije kao vojno sredstvo, u digitalnom okruženju ovaj je cilj lakše ostvariti nego ikada.

S obzirom na promjenu karaktera ratovanja i naglasku na neregularne oblike sukoba i sve učestalije izbjegavanje objava rata, nevojni instrumenti poput sabotaza i dezinformiranja te psihološko-propagandnih postupaka sveprisutni su i neizostavni u globalnim sukobima. Iako mrežno ratovanje nije fundamentalno promijenilo narav ratovanja, neupitno je proširilo način ratovanja u dodatnoj dimenziji te se smatra da je strateško informacijsko djelovanje ravnopravno ostalim elementima (gospodarstvo, diplomacija i vojska) kojima suverene države ostvaruju svoje nacionalne interese.

Budući da informacijsko ratovanje uključuje utjecanje na informacijske sustave i procese u najvažnijim infrastrukturnim područjima poput komunikacija, financija, energetike i transporta, ne čudi što su najrazvijenija društva najranjivija. Niski ulazni troškovi i razvoj informacijske tehnologije omogućuju i vojno i gospodarski inferiornijim dionicima poligon za ostvarenje agendi, a teza o tehnološkom determinizmu upućuje na presudni utjecaj tehnologije na ishod sukoba. Ne čudi stoga što je zaštita informacijske imovine postala sinonimom zaštite nacionalne sigurnosti.

S obzirom na sve veće nepovjerenje u institucije, uključujući i medijske sustave, građani se često okreću alternativnim izvorima informacija, što povećava uspješnost informacijskog ratovanja kojemu je često cilj utjecanje na uvjerenja neprijateljske populacije. Brojne informacijske, medijske i psihološke operacije mogu ostvariti strateške učinke utjecanja na kulturni identitet društva prema kojemu su usmjerene.

Stoga se smatra da je informacijsko ratovanje sastavni dio hibridnog ratovanja, koje za cilj ima ostvarenje ciljeva neregularnim mjerama. Kroz literaturu se Rusija naziva pionikom suvremenog informacijskog ratovanja, a sama definicija hibridnog rata kod nekih autora vezuje se isključivo uz postupke Ruske Federacije te se smatra kako se ruski pristup propagandi temelji na sovjetskim tehnikama iz Hladnoga rata. Upotreba dezinformacija može se smatrati najučinkovitijim sredstvom hibridnog ratovanja, a dezinformiranje i propaganda upotrebljavaju se kako bi upotpunili cjelokupni ruski pristup hibridnog ratovanja.

Upravo najrecentniji primjer sukoba Ruske Federacije s Ukrajinom važan je za detaljne analize obrazaca informacijskog ratovanja. Sukob se u početku definirao kao ukrajinska kriza, budući da je bila riječ o vrlo složenom odnosu koji je imao političke, vojne, gospodarske i druge sadržaje koji su obilježili unutarnje ukrajinske odnose, bilateralne odnose s Rusijom i izazove koji su narušili europski poredak zabrane mijenjanja granica silom.

Rad stoga stavlja fokus na analizu dijela ukrajinske krize s namjerom uočavanja obrazaca informacijskog ratovanja i nastanka protumjera ovom obliku ratovanja. Promatra ulogu medija, društvenih mreža i promjena koje nastaju u preferencijama medijskih publika zbog niskog povjerenja u medije. Izrazit naglasak je u proučavanju značaja i uloge suvremenih medijskih dionika; organizacija za provjeru činjenica koji postaju neizostavan alat u borbi protiv dezinformacija, misinformacija i malinformacija.

Testirajući teorijske postavke izvedene iz recentne literature fokusirane na informacijsko ratovanje kao dio hibridnog ratovanja, provedeno istraživanje za cilj je imalo uočiti i izmjeriti obrasce informacijskog ratovanja kroz objave u medijima i na društvenim mrežama koje su dokazane kao neistinite ili djelomično neistinite. Uočeno je da se mogu identificirati brojne kategorije strukturiranog informacijskog ratovanja, što daje dragocjen uvid u kompleksne međuodnose ove dvije države.

1.1. Predmet i cilj istraživanja

Za istraživanje je korištena kvantitativna i kvalitativna metoda analize sadržaja. Cilj istraživanja je kroz analizu sadržaja najpoznatije ukrajinske organizacije za provjeru činjenica utvrditi obilježja informacijskog ratovanja na primjeru ukrajinske krize, proces i alate dekonstrukcije lažnih vijesti i dezinformacija kao jednog od oblika takvog djelovanja, te obrasce protustrategija i pojavu novih aktera u medijskom ekosustavu koji nastoje sanirati posljedice informacijskih poremećaja u društvima koji su meta hibridnog djelovanja.

Predmet istraživanja su obrasci informacijskog ratovanja prisutni u ukrajinskoj krizi u periodu od 2014. do 2016. godine i dekonstrukcija lažnih vijesti i dezinformacija koje su ispitani putem analize sadržaja jedne organizacije specijalizirane za provjeru informacija vezanih uz rusko-ukrajinski sukob (StopFake), a za koju je na temelju literature i dosadašnjih istraživanja procijenjeno da najbolje pruža uvid u analizirani fenomen. Jedinica analize je svaka pojedinačna objava koja je objavljena kao samostalna sadržajna jedinica u kategoriji *News* portala StopFake, a koja ističe da predočava dokaze o opovrgavanju dezinformacija.

Analiza je obuhvatila dva vremenska razdoblja. Prvo razdoblje definirano je početkom oružanih sukoba u ožujku 2014. te potpisom mirovnog sporazuma "Minsk 2" 12.2.2015. godine. Drugo razdoblje predstavlja period „zamrznutog sukoba“, od potpisivanja mirovnog sporazuma, ukupno godinu dana, do 12.2.2016. godine. Razlog odabira dva razdoblja je usporedba obujma, sadržaja i dosega lažnih objava u vrijeme sukoba i u vremenu kada oružano nasilje više nije glavno obilježje sukoba. Prvo razdoblje obuhvaća 421 objavu, a drugo 264, što čini uzorak od 685 tekstova. Analizirani su tekstovi na engleskom jeziku, koji je jedan od 13 jezika na kojemu stranica objavljuje.

Istraživačka pitanja, koja se temelje na postavkama informacijskog ratovanja, su sljedeća:

IP1: Mogu li se u objavama koje razotkrivaju dezinformacije na StopFake-u prepoznati elementi informacijskog ratovanja?

IP2: Postoje li razlike u obujmu i sadržaju razotkrivenih dezinformacija opovrgnutih na StopFake-u u periodima oružanih i neoružanih sukoba?

IP3: Koja vrsta medija je najčešće korištena za širenje dezinformacija?

IP4: Koja metodologija je najučestalija u dokazivanju dezinformacija od strane *fact-checkera*?

IP5: Sadrže li dezinformacije češće elemente mekog ili tvrdog oblika informacijskog ratovanja?

Aktivnosti *fact-checking* stranice StopFake mogu se smatrati protustrategijom informacijskim operacijama ruskog informacijskog djelovanja prema Ukrajini. Istraživanje je imalo za cilj utvrditi načine provođenja ove protustrategije. Prikazujući brojne primjere alata dezinformiranja i manipuliranja, analiza je pokazala da su i u praksi vidljive karakteristike informacijskog ratovanja definirane literaturom.

1.2. Struktura rada

Nakon uvodnih pojašnjenja slijedi prikaz literature i definiranje pojmova. Pregled započinje sintezom literature u području hibridnog ratovanja. Prikazuju se modeli hibridnog ratovanja kroz interpretaciju dosadašnje terminologije, hibridno ratovanje u kontekstu djelovanja Ruske Federacije te kritička interpretacija pojma.

Podpoglavlje Informacijsko ratovanje donosi teme tvrdog i mekog oblika informacijskog ratovanja, informacijskih operacija i psihološkog ratovanja; oblike i alate informacijskog ratovanja. Naglasak je također na literaturi koja se bavi karakteristikama ruskog informacijskog ratovanja. Dio drugog poglavlja bavi se i ulogom medija u informacijskom ratovanju, s fokusom na medijski terorizam, ugrađeno novinarstvo, ratno izvještavanje na primjeru sukoba u Ukrajini 2014. godine i odnos društvenih mreža i informacijskog ratovanja.

U definiranju pojmova nalazi se i podpoglavlje Informacijski poremećaji, koncept skovan kako bi objedinio rasprostranjenu uporabu termina lažne vijesti i dezinformacije. Podpoglavlje proučava povijest i aktualizaciju termina lažne vijesti, problematizira pristup temi i terminologiji, kontekstualizira upotrebu termina te daje recentne primjere, kao i kritiku na sam termin i pojednostavljenu interpretaciju istoga. Poglavlje završava informacijama o naporima za svladavanjem i eliminacijom dezinformacija te posljedicama informacijskih poremećaja.

Treće poglavlje naziva je Novi medijski korektiv i alat u informacijskom ratu: specijalizirane organizacije za provjeru činjenica (*fact-checking*). Objašnjava fenomen provjere činjenica kao novi element medijskog ekosustava; daje pregled vrsta i kategorizacije *fact-checkera*, objašnjava pojavu profesionalizacije i globalnu rasprostranjenost ovih organizacija. Nakon toga

slijedi kontekst organizacija za provjeru činjenica u Europi, s naglaskom na Ukrajinu i Rusiju. Nakon toga slijedi kritički pristup fenomenu, kroz prizmu mjerenja učinkovitosti, dosega i povjerenja organizacija za provjeru činjenica.

Četvrto poglavlje bavi se kontekstualizacijom bilateralnih odnosa Ruske Federacije i Republike Ukrajine i njihovih medijskih sustava.

Peto poglavlje daje prethodna istraživanja teme, odnosno primjere dosadašnjih analiza sadržaja *fact-checking* stranica te predstavlja odabrani primjer: ukrajinski StopFake.

Šesto poglavlje, ujedno i najobuhvatnije, jest istraživački dio rada. Donosi opis metodologije, uzorka, predmeta i cilja istraživanja, istraživačka pitanja i hipoteze. Nakon toga slijede rezultati istraživanja, s 14 podpoglavlja prema tematskim jedinicama analitičke matrice. Poglavlje završava raspravom rezultata.

Posljednje poglavlje je zaključak u kojemu se kontekstualizira teorijski okvir s rezultatima istraživanja te daju zaključci i preporuke, kao i ograničenja rada.

1.3. Znanstveni doprinos rada

U Hrvatskoj su vrlo rijetka objavljena istraživanja analize sadržaja organizacija za provjeru informacija, a rijetka su istraživanja i na globalnoj razini te su uglavnom fokusirana na Sjedinjene Američke Države, od kuda i potječe ovaj fenomen. Također, tematika informacijskog ratovanja i dezinformacija i informacijskih poremećaja, iako globalno zanimljiva, nije istraživački, znanstveno niti stručno dostatna s obzirom na rasprostranjenost i relevantnost.

Fokus na ulogu medija u suvremenim komunikacijskim zbivanjima također je, iako aktualan, nedovoljno istražen. Očekivanja autorice su da će barem malim dijelom popuniti tu prazninu u hrvatskom istraživačkom prostoru .

1.4. Ograničenja

Nekoliko je ograničenja u pristupu ovoj temi. Jedno je u odabranom pristupu koji, fokusirajući se na aspekte informacijskih i komunikacijskih studija, (intencionalno) izuzima geopolitički pristup temi. Također, unatoč analizi sadržaja s neengleskog govornog područja, rad je fokusiran na objavljeni sadržaj na engleskom jeziku.

Ograničenjem rada može se smatrati i aktualnost teme, odnosno činjenica da se nije dogodio veliki vremenski odmak. Stoga se i većina izvora temelji na znanstvenim i stručnim radovima za koji je potreban manji vremenski period nego za objavu cjelovitih monografija o određenoj temi. Rad se, između ostalog, poziva na izvore poput izvješća i dokumenata državnih institucija, statističke podatke i istraživanja javnog mnijenja. Izostavljanje ovakvih izvora uvelike bi osiromašilo sadržaj rada.

Ograničenje ovog istraživanja jest, osim jezika, činjenica da je nad uzorkom već napravljena dvostruka selekcija; odnosno urednici analizirane stranice već su izvršili selekciju informacija kojima se bave. Međutim, ne treba smetnuti s uma da su cilj ovog istraživanja poruke, a ne pošiljatelji. Ali upravo to je i doprinos rada, jer kao što stoji u istraživanju Marietta i sur. (2015) koje se bavi analizom sadržaja američkih *fact-checkera* i koje naglašava nedostatnost istorodnih istraživanja teme, postavlja se pitanje: tko provjerava provjeritelje informacija? (*Who's checking the Fact-Checkers?*).

Rad dakako ima predispoziciju svojevrsne neravnoteže u smislu nepoznavanja jezika (ruskog i ukrajinskog), nedostatnosti dostupne literature koja bi u dovoljnoj mjeri prikazala „drugu stranu“, što može ostaviti dojam svojevrsne naklonost jednoj strani. Za daljnja istraživanja bilo bi korisno vidjeti analizu sadržaja medijskih poruka nakon odabranog razdoblja, naročito aktualizacijom sukoba između ove dvije zemlje.

2. DEFINIRANJE POJMOVA

2.1. Hibridno ratovanje

Područje izučavanja pojmovnog određenja i teorijskog okvira ratovanja sveobuhvatan je zadatak i samostalna tema brojnih akademskih i stručnih djela. Kako ovaj rad nema za primarnu temu deskripciju i sintezu literature iz ovog područja, prikazat će samo kratki, uvodni kontekst relativno novog termina hibridnog ratovanja kako bi se dedukcijom došlo do pojma informacijskog ratovanja i primjene na konkretnom primjeru.

Pojam hibridnog ratovanja u literaturi se pojavljuje zadnjih 15-ak godina, a nastao je iz potrebe da opiše nekonvencionalni oblik ratovanja koji djelomično ne obuhvaćaju ranije definicije. Nekoliko autora (primjerice Puyvelde, 2016¹, Mölder i Sazonov, 2018) utvrdilo je kako se termin hibridnog ratovanja pojavio 2005. prilikom opisivanja strategije Hezbollaha u Libanonskom ratu. Termin se potom počeo upotrebljavati u diskusijama o budućnosti ratovanja dok nije konačno usvojen i promoviran od strane vojnoga vodstva kao baza za suvremene vojne strategije, smatraju Mölder i Sazonov (2018).

„U 21. stoljeću rat ne mora početi oružanim napadom, nego nizom neprijateljskih aktivnosti osmišljenih kako bi oslabile državu. Strateški futuristi su spekulirali kako to može biti kompjuterski napad iz neidentificiranog izvora, projektirana ekonomska kriza ili čak pandemija“ (Mandić, 2016: 80).

Godišnja konferencija *Strategic Studies Institutea* okupila je 2010. godine u Pennsylvaniji 200 svjetskih stručnjaka za rat, s ciljem utvrđivanja je li se promijenila narav ratovanja, što je pitanje koje se postavlja među znanstvenicima i sigurnosnim stručnjacima od Hladnog rata. Konferenciju su nazvali *Definiranje rata za 21. stoljeće*. „Koncepti poput 'novog' i 'hibridnog' rata ušli su u leksikone, sugerirajući da postoji važna, možda čak i duboka razlika između ratova u prošlosti i onih u sadašnjosti i budućnosti“, stoji u konferencijskom izvještaju (Metz, Cuccia, 2011:1).

Hibridni rat relativno je nov termin u sigurnosnim studijama i za intenciju ima redefiniranje pojma rata, iako je dosadašnje generacije ratovanja bilo teško jednoznačno definirati i

¹ Van Puyvelde, D. (2016). Hybrid war – does it even exist?. NATO Review. Preuzeto s: <https://www.nato.int/docu/review/2015/Also-in-2015/hybrid-modern-future-warfare-russia-ukraine/EN/> (18.7.2018.)

kategorizirati (primjerice Lind i sur., 1989. opisuju četiri generacije ratovanja, a Renz i Smith, 2016. šest).

“NATO definira hibridno ratovanje kao neklasični vojni pristup koji uključuje aktivno sudjelovanje specijalnih snaga, korištenje informacijskih tehnologija u svrhu provedbe psiholoških i informacijskih operacija i zastrašivanja te uporabe nevojnih elemenata s ciljem širenja nesigurnosti i stvaranja unilateralne prednosti okupacijom ili aneksijom određenog područja.” (Brzica, 2019: 16).

U izvještaju s konferencije Definiranje rata za 21. stoljeće, teoretičari si postavljaju na prvi dojam neuobičajena pitanja: *Kako znamo da smo u ratu? Kako znamo kada je rat završio? i Tko sudjeluje u ratu?* jer u suvremenim geopolitičkim odnosima odgovori na ova pitanja nisu očiti.

Rasprave na temu nekonvencionalnosti ratovanja su u literaturi tako ekstenzivne da pojedini znanstvenici smatraju kako je ovaj pristup nepotrebno prenaplašen. Tako, primjerice, Gray (2005) u knjizi o budućnosti ratovanja piše kako je danas toliki naglasak na neregularne oblike ratovanja koji trenutačno dominiraju, da se ne posvećuje dovoljno pažnje mogućim starim (regularnim) međudržavnim ratovima velikih sila.

Međutim, sve je naglašenija nepredvidivost ugroza, ali i izbjegavanje klasične objave rata. Bishop i Goldman (2003) tvrde kako granica između rata i mira može postati doslovno beznačajna, te se pitaju je li zaista rat u tijeku ako (u kontekstu informacijskog ratovanja) nema gubitaka života i ako nije očigledno što je bojno polje. Budući rat može se pojaviti kao „rat narativa“, smatraju Mölder i Sazonov (2018: 308). Banasik (2015) poentira kako je poanta svih nevojnih djelovanja izbjegavanje oružanog sukoba.

U suvremenom ratu, više nego ikada ranije, treba obratiti posebnu pozornost na dionike koji imaju gospodarsku moć, a mogu i žele utjecati na produbljivanje sukoba. Industrijalizacija ratovanja i nastanak nuklearnog oružja u 20. stoljeću učinile su pasivni rat učestalijim i strateški značajnijim (Metz, Cuccia, 2011).

Hibridni model ratovanja temelji se na izbjegavanju objave rata (a time i odgovornosti države i utjecaja međunarodnog prava), ali koristi konvencionalne kapacitete, nepravilne taktike i formacije, teroristička i kriminalna djela, koja za cilj imaju postizanje sinergijskog učinka fizičkih i psihičkih dimenzija sukoba (Hoffman, 2009).

Jacobs i Lasconjarias (2015) ističu razne nevojne instrumente hibridnog ratovanja poput gospodarskih pritisaka, vjerskih sredstava, obavještajnih službi, sabotaža i dezinformiranja, zbog čega se hibridni rat može smatrati nevidljivom invazijom.

Vojni analitičari često se pozivaju na članak iz 2013. „Vrijednost znanosti u predviđanju“ načelnika Glavnog stožera Vojske Ruske Federacije Valerija Gerasimova koji je, ukazujući na izmijenjenu narav ratovanja, istaknuo kako se treba okrenuti kombinaciji političkih, ekonomskih, informativnih i humanitarnih mjera uz korištenje protestnog potencijala populacije, uz prikrivene vojne akcije, kako bi se postigao uspjeh u konfliktu.² Gerasimov je (prvenstveno opisujući postupke aktera koje definira kao prijetnju Rusiji) istaknuo kako je učinkovitost nevojnih sredstava u ostvarivanju strateških i političkih ciljeva u sukobima prevladala učinkovitost oružja, a ova teorija u literaturi je prozvana "Gerasimovljeva doktrina".

2.1.1. Model hibridnog ratovanja kroz interpretaciju dosadašnje terminologije

Brojni autori ističu kako u sadržaju hibridnog ratovanja postoje elementi koji su prisutni kroz cijelu povijest ratovanja te da je ovo sada samo evolucija oružanih sukoba. Banasik (2015) tako navodi kako prvi zapis o hibridnim prijetnjama potječe iz dokumenta *Defence Overview* Sjedinjenih Američkih Država iz 2006. godine te da su se u literaturi do sada pojavile brojne alternativne definicije i nazivi poput: mješoviti rat, nelinearni rat, pobunjenički rat, rat četvrte generacije, postindustrijski rat, asimetrični rat i rat nove generacije. Banasik (2015) vidi komparativnost i u pojmu kamuflažnog rata, korištenog od strane službenika sovjetske vojske 1920-ih, koji je uključivao razne oblike pasivnih i aktivnih akcija kojima je bio cilj zavaravanje protivnika i utjecanje na javno mnijenje Zapada. Nemeth (2002, prema Banasik 2015) ističe kako je hibridni rat suvremeni, učinkovitiji oblik gerilskog ratovanja, s obzirom na nove tehnologije.

Vojni analitičar Aleksandar Radić smatra kako je hibridno ratovanje termin koji zamjenjuje termin specijalnog rata, a stav argumentira 40-ak godina starom definicijom specijalnog rata iz jugoslavenskog *Vojnog leksikona*: “specijalni rat je skup organiziranih i koordiniranih

² Gerasimov, V. (2013). *The value of science in prediction*. Preuzeto s: <https://inmoscowsshadows.wordpress.com/2014/07/06/the-gerasimov-doctrine-and-russian-non-linear-war/> (6.3.2018.)

političkih, diplomatskih, ekonomskih, psihološko-propagandnih, obavještajno-subverzivnih, terorističkih, a često i vojnih akcija i postupaka”.³

U ovom kontekstu se promatra i ustaljeni termin meke moći, svojevrsne propagande podržane političkim potezima, a objašnjava treću dimenziju utjecaja, koja je izvan vojne i ekonomske snage zemlje (Nye, 2004). Meka moć je simbolični je ekvivalent "tvrđoj moći" vojnih operacija i djeluje kao ideološki alat za povećanje utjecaja na vanjsku politiku; način da drugi bez prisiljavanja naprave ono što netko želi; vrsta hegemonije u praktičnoj primjeni (Nye, 2004, prema Bolin i sur, 2016). Iako su termini meke i tvrde moći jasno definicijski odvojeni, Skoko i Kovačić (2009: 33) smatraju kako “često puta se događa da sredstva tvrde moći budu upotrijebljena za postizanje ciljeva meke moći, ili obrnuto”. Tuđman (2013: 14) ističe kako “S razvojem globalne informacijske infrastrukture dolazi do dvije bitne promjene u filozofiji međunarodnih odnosa: prvo, uporaba ‘mekane moći’ dobiva prednost nad uporabom ‘tvrde sile’, odnosno javna diplomacija ima prioritet u odnosu na vojne operacije; drugo, informacija postaje jedan od četiri osnovna instrumenata nacionalne moći“.

Može se tako reći da je termin hibridnog rata od prije poznat koncept, promatran kroz koncept meke moći te predstavljen kroz nazive mješovitog rata, nelinearnog, asimetričnog rata, rata nove generacije i slično.

2.1.2. Hibridno ratovanje u kontekstu djelovanja Ruske Federacije

Brojni (zapadni) teoretičari definiciju hibridnoga rata dovode u isključivu vezu s Ruskom Federacijom, neki čak i poričući da se termin može pripisati djelovanjima drugih država. I u medijskom izvještavanju termin se ustalio za opis hibridnog ratovanja karakterističnog za Rusiju. Primjerice, Agence France Presse u objavi iz 2015. izvještava: NATO saveznici pokušavaju zaštititi ranjive baltičke partnere od prijetnji hibridnog ratovanja, „ruske taktike koju službenici i stručnjaci opisuju kao zavaravanje i izbjegavanje formalnog proglašenja rata.“⁴

³ Obrenović, M. (2016). *Preuzima li Rusija primat u hibridnom ratovanju*. Al Jazeera Balkans. <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/preuzima-li-rusija-primat-u-hibridnom-ratovanju> (15.10.2017.)

⁴ NATO Allies Brace for Russia's 'Hybrid Warfare'. *AFP*. Preuzeto s: <https://www.defensenews.com/global/europe/2015/03/18/nato-allies-brace-for-russia-s-hybrid-warfare/> (24.11.2017.)

Da su se zapadni znanstvenici i praktičari podjednako borili da pronađu neku dogovorenu i korisnu definiciju ruskog stila sukoba u Ukrajini, smatra Galeotti (2016: 286): „Najrašireniji je 'hibridni rat', iz termina koji je prije više od deset godina razvila američka vojska za miješane političko-vojne prijetnje.“.

Rusija koristi mnoge tehnike u hibridnom ratovanju s Ukrajinom, ali glavna je informacijski rat tvrdi Pysmensky (2017), pozivajući se na izvještaje NATO-a. Tvrdi kako korijeni ruskih hibridnih metoda sežu u sovjetsku eru kada su se zvale aktivne mjere, a sastojale su se od širenja dezinformacija kao integralnog dijela sovjetske vanjske politike.

Brzica (2019: 18) smatra kako je “očito da se NATO odjednom našao u poziciji da intenzivno mora razmatrati političke i sigurnosne implikacije mogućeg ruskog hibridnog djelovanja”. Naglašava kako je Vojno vijeće NATO saveza 2014. pokrenulo opsežne aktivnosti odbora, pododbora i radnih skupina čija je zadaća bila raščlamba ruskog hibridnog modela.

Kritizirajući učestalo korištenje termina hibridni rat u kontekstu ruskog djelovanja (Kofman, Rojansky, 2015)⁵ opravdavaju ulaganja u informacijsku infrastrukturu kojom Rusija djeluje na engleskom jeziku. Autori smatraju da Rusija nastoji degradirati zapadnjačku dominaciju internetom i televizijom te da nastoje „promiješati lonac“ javnog nezadovoljstva i nepovjerenja ne na način da kažu kako je Rusija u pravu već da potaknu medijske konzumente da više preispituju zapadnjački politički diskurs. Smatraju da je ovo proizašlo iz promatranja napora SAD-a koji javnom diplomacijom ostvaruju pozitivne stavove prema SAD-u, vrijednosti i interese u međunarodnom diskursu, što je naročito vidljivo kroz dosege popularne kulture. „U svojoj vlastitoj interpretaciji 'javne diplomacije', Rusija je okrenula informaciju u instrument nacionalne moći koji upotrebljava za stvaranje prostora za sebe i svoje interese u međunarodnom okruženju i globalnom javnom mnijenju.“ (Kofman, Rojansky, 2015)⁶.

Slično mišljenje iznosi i Mark Galeotti (2016: 287) koji tvrdi kako Rusi razvijaju doktrinu koja zasigurno nije hibridni rat kako ga shvaćaju na Zapadu, već složeniji i politički vođen oblik osporavanja: „Bilo da ga nazovemo 'ratovanjem punog spektra' ili 'nelinearnim ratom', on odražava rusku percepciju o tome kako se promijenio vojni, politički i ekonomski bojni prostor.

⁵ Kofman, M., Rojanski, M. (2015). *A closer look at Russia's 'Hybrid War'*. Dostupno na: <https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/publication/7-KENNAN%20CABLE-ROJANSKY%20KOFMAN.pdf> (2.12.2021.)

⁶ Isto.

Kremlj je usred revanšističke reakcije protiv onoga što vidi kao kulturnu i geopolitičku ofenzivu Zapada.”

Rusija se nalazi među pionirima suvremenog informacijskog ratovanja i aktivno je počela koristiti razne oblike informacijskih kampanja u ostvarivanju političkih ciljeva (Mölder, Sazonov, 2018). Paul i Matthews (2016) ističu kako se trenutačni ruski pristup propagandi temelji na sovjetskim tehnikama iz Hladnoga rata te navode četiri karakteristike suvremene ruske propagande: opsežna i višekanalna; brza, kontinuirana i ponavljajuća; nevezana uz objektivnu stvarnost; nedosljedna u porukama.

Benkova (2018) navodi kako ruska dezinformacijska kampanja ima za cilj okretanje demokratskih sustava protiv sebe te ističe kako je, prema ruskom ministru obrane Sergeju Shoigu, jedinica informacijskog ratovanja ustanovljena u ministarstvu obrane 2013. godine.

Osim što se termin hibridnog rata gotovo isključivo veže uz Rusiju, aktivno je nekoliko projekata nevladina sektora koji mjere razine ruskih utjecaja na demokratske procese.

Istraživači smatraju kako je ruski utjecaj vidljiv u brojnim državama te su nevladine udruge u četiri zemlje provele istraživanje nazvano *Kremlin Influence Index*⁷. Ukrajina, Gruzija, Mađarska i Češka prve su zemlje u kojima se u svibnju 2017. mjerila sposobnost vlade Ruske Federacije da utječe na informacijski prostor (proizvodnju, razmjenu i konzumaciju informacija) drugih zemalja u svrhu ostvarivanja svojih ciljeva.

Mjerenje je provedeno na tri razine: političkoj, medijskoj i civilnoga društva (uključujući crkvu). Glavni zaključci pilot istraživanja u ove četiri zemlje su da je najveći utjecaj Kremlina u Mađarskoj (61) zbog proruske retorike vlade i nedostatnih protumjera mađarskog društva, a najniži u Češkoj (48), unatoč proruskom predsjedniku, a zahvaljujući aktivnom civilnom društvu i jakom političkom otporu. Istraživanje je provedeno uz financijsku podršku *Black Sea Trust* unutar projekta *NGO Detector Media*, u partnerstvu s češkim *European Values*, gruzijskim *Media Development Foundation* i mađarskim *Political Capital*.

U svim državama, stoji u izvještaju, medijski sustav podložan je ruskom utjecaju zbog oligarskog vlasništva medija i pada povjerenja u medije koji nerijetko šire lažne vijesti i rusku propagandu.

⁷ *Kremlin Influence Index 2017: Joint Research Report*. – Kyiv, Detector Media, 2017. Preuzeto s: http://osvita.mediasapiens.ua/content/files/dm_iik_engl_pravka-compressed.pdf (22.11.2017.)

Benkova (2018) smatra kako je rusko dezinformiranje i politički ekstremizam najviše vidljiv u zemljama „Višegradske četvorke“: Mađarskoj, Poljskoj, Češkoj i Slovačkoj, zbog čega je *GLOBSEC Policy Institute* pokrenuo istraživanje o izloženosti i ranjivosti inozemnom utjecaju. Na temelju mjerljivih društvenih i političkih indikatora, analiza podataka o anketama, političkom okruženju, strukturi medija i stanju civilnog društva definiran je *Vulnerability Index of Central European countries*⁸. Istraživači su nastojali prepoznati stavove ovih država prema SAD-u, Rusiji, Europskoj uniji i NATO savezu kako bi utvrdili mjere povećanja sigurnosti. Indeks je utvrdio kako je zbog proruskih političkih elita Mađarska najugroženija (indeksna vrijednost 57 od 100), slijedi Slovačka (51/100), koja unatoč zajedničkim vrijednostima koje dijeli s EU i NATO-om, ima istaknutu ranjivost prema Rusiji u području energetike. Češka je na trećem mjestu (38/100), a najmanje ranjivom procijenili su Poljsku (30/100), iako smatraju značajnim postupno odbijanje vodstva iz Bruxellesa. U istom izvještaju definiran je i popis preko 100 dezinformirajućih, pro-ruskih internetskih stranica, u Češkoj i Slovačkoj.

Procjenom izloženosti ruskoj dezinformacijskoj kampanji bavio se i Facebook, kreirajući internetski alat kroz svoj *Help* centar pomoću kojega su korisnici mogli saznati jesu li za vrijeme predsjedničkih izbora u SAD-u 2016 bili izloženi sadržajima stranica kreiranih od strane St. Petersburške Internet Research Agency⁹.

2.1.3. Kritička interpretacija pojma

Američki znanstvenik Damien Van Puyvelde za NATO Review 2016. napisao je analizu naziva *Hibridni rat – postoji li uopće?* u kojoj optužuje pretjeranu simplifikaciju pojma te napominje kako se „28 članica NATO saveza na vijeću 2016. nisu uspjeli složiti oko termina hibridnog ratovanja“, što shvaća kao dokaz da je termin preopćenit i teško mu je pridružiti ekspertnu vojnu strategiju.¹¹ Puyvelde smatra kako se svaka prijetnja može smatrati hibridnom, dok god nije ograničena na jednu dimenziju ratovanja, a upravo time termin gubi svoju vrijednost i izaziva pomutnju umjesto pojašnjavanja realnosti modernog ratovanja. Ističe i kako razvoj *cyber*

⁸ The Vulnerability Index: Subversive Russian Influence in Central Europe. Dostupno na: <https://www.globsec.org/publications/vulnerability-index-subversive-russian-influence-central-europe/> (16.7.2018.)

⁹ Timberg, C. (2017). Wondering if the Russians reached you over Facebook? You can soon find out. The Washington Post. Preuzeto s: https://www.washingtonpost.com/news/the-switch/wp/2017/11/22/wondering-if-the-russians-reached-you-over-facebook-now-you-can-find-out/?utm_term=.61a910bf9b99 (23.11.2017.)

ratovanja nije fundamentalno promijenio narav ratovanja, već samo proširio način ratovanja u još jednu dimenziju.

Pojmu hibridnog rata izrazito kritički pristupili su Kofman i Rojansky (2015) koji naglašavaju kako kombinacija rata u različitim domenama ne samo da nije nova, nego je stara koliko i samo ratovanje. Autori pojašnjavaju kako, iako je pojam hibridnog ratovanja raširen u zapadnjačkom vojnom diskursu, opis istih karakteristika do sada je korišten pod konceptima nekonvencionalnog i političkog ratovanja.

Interpretaciju termina hibridnog rata u ruskoj literaturi opisuje Samuel Charap (2015) s britanskog *The International Institute for Strategic Studies*. Pozivajući se na više ruskih teoretičara, opisuje kako termin hibridnog rata upotrebljavaju u kontekstu navodnih kinetičkih i nekinetičkih napora SAD-a da oslabe i svrgnu neprijateljske vlade, posebno, ali ne i ekskluzivno, rusku vladu. Također napominje kako ruski stratezi pišu o hibridnom ratu SAD-a u Ukrajini u kontekstu „probe za analogne operacije u Rusiji“ (Charap, 2015: 52). Autor napominje i kako je termin Gerasmovljeve doktrine također pogrešno interpretiran te da on u dokumentu zapravo opisuje ono što „vidi novim načinom ratovanja SAD-a, a ne rusku doktrinu“ (Charap, 2015: 53). Isto pojašnjavaju i Mölder i Sazonov (2018: 319) naglašavajući kako Gerasimov nikada nije ovu strategiju identificirao kao „izrazito ruski pristup“, već je svoje opservacije napisao na temelju „zapadnih iskustava“.

Charap (2015) smatra kako ne postoji ruski hibridni rat s NATO-om (s naglaskom na članice Estoniju i Latviju), a Ukrajinu smatra dokazom da ne mogu postojati hibridne operacije bez upotrebe regularne vojne sile, čime bi započeo tradicionalni rat s NATO savezom.

I Mark Galeotti iz njujorškog *Center for Global Affairs* se 2016. pita "koliko je novi ruski 'novi način rata' " te daje poveznice sa zapadnjačkim akcijama u Siriji, Afganistanu i Iraku. Kreira termin "gerilske geopolitike" koju velike sile stvaraju iskorištavajući djelovanja pobunjenika za maksimiziranje svojih kapaciteta. Smatra kako se samo promijenio kontekst u kojemu se primjenjuju stare metode u situaciji u kojoj ambicije nadilaze vojne resurse.

Budući da se brojni autori slažu kako recentni rusko-ukrajinski sukobi ne donose novitete u kombinaciji pseudo-kriminalnih operacija kao potpore konvencionalnijim sredstvima, ostaje otvoreno pitanje potrebe kreiranja i apliciranja termina hibridnog rata, budući da sam termin može podrazumijevati kombinaciju bilo kojeg oblika taktika.

2.2. Informacijsko ratovanje

Od početka 1980-ih smatra se kako je informacija postala borbena sredstvo i instrument za provedbu nacionalne strategije ravnopravno vojnim, diplomatskim i gospodarskim aktivnostima: “informacija je i službeno postala četvrti instrument kroz koji suverena država ostvaruje svoje nacionalne interese: diplomacija, gospodarstvo, vojska i informacija” (Akrap, 2011: 6).

Brojni su načini definiranja informacijskog ratovanja, a razni aspekti dobivaju naglasak u raznim razdobljima. Winn Schwartz 1994. razlikuje osobno informacijsko ratovanje koje targetira pojedince; korporativno, kojemu su cilj poslovni, komercijalni i ekonomski interesi te globalno informacijsko ratovanje koje cilja na imovinu povezanu s nacionalnim interesima. Uobičajeniji način razlikovanja ciljeva informacijskog ratovanja je razdvajanje domena na strateško informacijsko ratovanje koje obuhvaća ciljeve u društvenom području te informacijsko ratovanje bojišnice u vojnom području, smatraju Bishop i Goldman (2003).

Prema Hrvatskoj enciklopediji, informacijski rat je “poseban oblik ratovanja koji se vodi radi postizanja nadmoći nad protivnikom utječući na njegove informacije, procese koji se temelje na informacijama, informacijske sustave i na računalne mreže, dok se istodobno brane vlastite informacije, procesi i informacijski sustavi”¹⁰. Oxfordov rječnik navodi kako najranije korištenje ovog pojma datira iz 1980. godine, da ga je prvi koristio The New York Times te da termin predstavlja “Strateško korištenje informacija ili informacijske tehnologije za prikupljanje obavještajnih podataka ili u vojne svrhe; namjerno ometanje informacijskih i komunikacijskih sustava, posebno od strane terorističkih ili subverzivnih skupina.”¹¹. “Informacijski rat podrazumijeva široko primjenjivanje destruktivne sile protiv informacijskih sustava, računalnih sustava i sustava koji podržavaju četiri ključna infrastrukturna područja: energetiku, komunikacije, financije i transport.” (Svete, 2004: 37).

¹⁰ Informacijski rat. *Enciklopedija.hr*. Preuzeto s: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=27409> (4.1.2018.)

¹¹ Information Warfare. *Oxford Dictionaries*. Preuzeto s: https://en.oxforddictionaries.com/definition/information_warfare (7.1.2018.)

Još jedna od definicija je ona Megan Burns iz 1999. koja informacijskim ratovanjem smatra: “kategoriju tehnika, uključujući prikupljanje, prijenos, zaštitu, manipulaciju, prekid i uništenje informacija kojima se održava prednost pred protivnicima”.¹²

Nabrajajući povijesna razdoblja i kategorije sukoba u kojima je informacijska tehnologija bila ključna za ratovanje, Bishop i Goldman (2003) zaključuju kako je informatičko doba jedinstveno po tome što je informacija *kao* ratovanje postala važna koliko i informacija *u* ratovanju. Informacijska tehnologija i niski ulazni troškovi, smatraju autori, promijenila je definiciju ranjivosti te su najrazvijenija društva postala najranjivija, a informatička revolucija distribuirala je moć i na ranije slabije dionike koji sada razvijaju ofenzivne kapacitete za informacijsko ratovanje. U literaturi se tako pojavljuju i teze o tehnološkom determinizmu, presudnom utjecaju tehnologije na rezultat sukoba. Svete (2004), primjerice, proučava utjecaj informacijsko-komunikacijske tehnologije na protivnikova saznanja i djelovanja.

Važnost zaštite informacijske imovine Bishop i Goldman (2003) smatraju sinonimom zaštite nacionalne sigurnosti. Poput diplomacije, ekonomske konkurencije ili uporabe vojne sile, informacija je sama po sebi ključni aspekt nacionalne moći i postaje sve vitalniji nacionalni resurs koji podržava diplomaciju, gospodarsko natjecanje i učinkovito korištenje vojnih snaga, piše Stein 1995. godine. „Obavijest je postala oružje, informacijski prostor postao je bojišnica na kojoj se vode informacijski ratovi prema novim doktrinama (...) informacijske mreže postale su sredstvo i prostor potpuno nove forme informacijskog rata: mrežnog rata (*netwar*)“ (Tuđman, 2008: 16). Perešin (2007: 93) analizira paradigmu terorizma u informacijskom dobu te ističe kako „novi“ terorizam doživljava svoju evoluciju ka mrežnom ratovanju, zbog čega će se i „antiterorističke aktivnosti morati prilagoditi na organizacijskoj, strategijskoj i tehnološkoj razini“.

Mandić (2016: 84) smatra kako u informacijskom ratu „ekstremisti nemaju problema s izvrtanjem istine odabirući teme i prispodobe temeljene isključivo na strategijskim i taktičkim učincima, a ne na etici. U kulturama koje podupiru nasilni ekstremizam, istina obično ima element afiniteta prije negoli objektivne prosudbe. Istina je djelomično definirana afinitetom slušateljstva prema osobi koja iznosi tvrdnju ili priča prispodobu“.

Čistim oblikom informacijskog ratovanja, odnosno ne-smrtonosno ratovanje Bishop i Goldman (2003: 119) smatraju ono u kojemu su “alati digitalni, a ciljevi su uvjerenja neprijateljske

¹² Burns, M. (1999). *Information Warfare: What and How?* Dostupno na: <http://www-2.cs.cmu.edu/~burnsm/InfoWarfare.html> (9.12.2021.)

populacije, vjerovanja neprijateljskog vodstva i ekonomski i politički informacijski sustavi na koje se društvo oslanja”.

Kada se za informacijskog ratovanja bitke odvijaju na virtualnim bojišnicama, međunarodne norme i obveze teško se primjenjuju i postaje puno lakše upravljati napadima na ostale članove međunarodne zajednice, smatraju Mölder i Sazonov (2018). Autori promatraju suvremene ratove kao hobezijski¹³ model trajnog rata svih protiv svih (*Bellum omnium contra omnes*), budući da on rat nije smatrao izričito vojno već kao oblik društvenog odnosa. Ponovno se i ovaj termin, kao i hibridni rat, promatra kroz prizmu djelovanja Ruske Federacije: „Rusija djeluje kao hobezijska sila u kantovskom sigurnosnom okruženju“ (Mölder, Sazonov, 2018: 315). Autori zaključuju kako je Rusija vratila hobezijski koncept političke kulture u kojemu trajni rat maksimizira nesigurnost i nestabilnost kroz međunarodne sustave, a iako je Zapad prešao na kantovsku praksu, ostatak svijeta ga nije pratio zbog „nekonzistentnosti u upravljanju međunarodnom sigurnošću“ (Mölder i Sazonov, 2018: 326).

Može se tako zaključiti kako je proučavanje aspekata informacijskog ratovanja izuzetno važno, budući da ova forma sukoba postoji neovisno o kinetičkim sukobima, a njihove učinke najčešće nije moguće kvantificirati i odrediti im razmjere.

2.2.1. Tvrdi i meki oblici informacijskog ratovanja

Autor kojeg se u području ratovanja uvijek naveliko spominje je Sun Tzu. I on je u svom „Umijeću ratovanja“ naglasio značaj izbjegavanja oružanog sukoba: “Obmana, dezinformiranje i poznavanje neprijateljevih najdubljih misli i planova su ključ iznenađenju i pobjedi, možda čak i pobjedi bez krvoprolića” (prema Bishop, Goldman, 2003: 114).

U skladu s fokusom na ratovanje u kojem se izbjegava oružani sukob, informacijsko ratovanje u odnosu na upotrijebljena sredstva može se podijeliti na tvrde i meke oblike. “Tvrde se odnose, prije svega, na fizičko uništenje informacijskih sustava, dok su meke povezane s (zlo)uporabom

¹³ Thomas Hobbes, 17. stoljeće

IKT-a kao važnog čimbenika utjecaja na saznanja, kako nas samih, tako i naših protivnika” (Denning, 1999, prema Svete, 2004: 22).

Svete (2004) smatra kako se informacijske operacije mogu podijeliti na meke psihološke operacije (za ostvarenje ciljeva koriste informacijsko komunikacijsku tehnologiju i propagandna sredstva s namjerom utjecanja na kognitivni i konativni značaj protivnika) i na tvrde (cilj im je protivnička informacijska infrastruktura).

Pišući o upotrebi informacijsko-komunikacijske tehnologije u američko-iračkom sukobu 2003. - 2004. godine Svete (2004) naglašava kako je naglasak pripremne faze sukoba bio na mekim oblicima informacijskog rata, odnosno psihološkom ratovanju. U kasnijim fazama prevladali su tvrdi oblici: “američka strana je ustanovila da su kinetički i elektronski napadi na protivnikov sustav vođenja i zapovijedanja te informacijsku infrastrukturu bili znatno učinkovitiji nego meki napadi. Glavni razlozi neuspjeha informacijskih operacija su nesustavno planiranje, koordiniranje i provođenje, što unatoč desetgodišnjem korištenju koncepta još uvijek djeluju na ad hoc principu.” (Svete, 2004: 37). Autor smatra kako je neophodno vrhovno zapovijedanje informacijskim operacijama, budući da je doktrina informacijskih operacija uglavnom nepisana.

Primjer tvrdog oblika informacijskog ratovanja može se iščitati iz sabotiranja pristupa ukrajinskim medijima u područjima Krima i Donbassa; Mölder i Sazonov (2018) ističu kako tamošnji stanovnici nemaju pristup ukrajinskim radijskim niti televizijskim postajama, osim preko satelita, što si najčešće ne mogu priuštiti, a nemaju pristup niti ukrajinskim tiskovnim medijima. Usto su, naglašavaju autori, brojni *cyber* napadi na ukrajinske internetske stranice, a nedostaje pravni okvir za reguliranje *cyber* aktivnosti u Ukrajini.

2.2.2. Informacijske operacije i psihološko ratovanje

Smatra se kako porijeklo upotrebe termina informacijskih operacija potječe iz Ministarstva obrane SAD-a iz 1990-ih godina, a pojam je izveden iz termina „informacijsko ratovanje“ (eng. *information warfare*) i „zapovijedanje i vođenje“ (eng. *command and control* ili C2) (Paul, 2008, prema Domović 2015). „Njegove osnovne građevne jedinice starije su od tog doba:

psihološke operacije, vojne obmane, sigurnost operacija, elektroničko ratovanje i operacije na računalnim mrežama. Postoje i pojmovi poput 'strateško komuniciranje', 'javna diplomacija' i 'propaganda', ali to nisu istoznačnice za informacijske operacije. Njima se služe civilne institucije jer informacijske operacije inicijalno spadaju pod djelovanje američkog Ministarstva obrane” (Paul, 2008, prema Domović 2015: 99). Bolin i suradnici (2016) ističu kako su termin 'propaganda' zbog negativnih konotacija zamijenili termini javna diplomacija, meka moć pa nacionalno brendiranje. Javna diplomacija odnosi se na promicanje određene slike države, u obliku instrumenta moći i utjecaja u međunarodnim političkim odnosima (Roy 2007, prema Bolin i sur., 2016).

U vojnoj sferi, informacijski napadi imaju za cilj poslati dovoljno poruka koje će uvjeriti neprijatelja da se prestane boriti ili da se suzdrži od borbe, ili uništavanje komunikacijskih kanala kako bi se utjecalo na protivnikovu provedbu strategije i sposobnost borbe ili otpora (Bishop, Goldman, 2003).

Gordan Akrap (2011: 42) informacijske operacije definira na sljedeći način: „Skup mjera, radnji i djelovanja poduzetih prema protivničkim informacijama, informacijsko-komunikacijskom sustavu, osobama i kognitivnim procesima s ciljem uništavanja, onemogućavanja i usporavanja njihovog djelovanja ili pak preuzimanja nadzora nad njihovim djelovanjem, uz istovremeno osiguravanje primjerene razine zaštite vlastitih informacija, kognitivnih procesa, informacijsko-komunikacijskih sustava i osoba“.

U kontekstu mekih oblika informacijskog ratovanja, važno je definirati informacijski prostor. Domović (2015: 98) razlikuje fizičku, informacijsku i kognitivnu dimenziju informacijskog prostora: “Fizička dimenzija sastoji se od upravljačko-kontrolnih sustava, donositelja ključnih odluka i prateće infrastrukture koja omogućuje stvaranje učinaka (telefonske i računalne mreže, telefoni, računala, računalna oprema, televizijsko i radijsko emitiranje i td). Informacijska dimenzija određuje gdje i kako se informacije skupljaju, obrađuju, diseminiraju i čuvaju. Spoznajna dimenzija obuhvaća misli onih koji prenose i primaju informacije, odgovaraju na njih i djeluju sukladno njima.”

Upravo je djelovanje na percepciju primatelja poruka u fokusu brojnih informacijskih operacija. U informatiziranom društvenom okruženju promijenio se dominantni oblik rješavanja međunarodnih sukoba; sve se češće izbjegavaju vojne opcije, a problemi se spuštaju na razinu sukoba niskih intenziteta. „Sukob niskog intenziteta u osnovi je borba za ljudsko mišljenje (...) U toj borbi psihološke informacije su važnije nego vojna nadmoć (...) Prevrati su zato primarno

političke i psihološke akcije; vojne opcije su sekundarne.“ (US Army Training and Doctrine Command, 1986, prema Tuđman, 2008).

Uroš Svete (2004: 37) tvrdi kako se informacijske operacije odnose na uporabu „mogućeg elektronskog ratovanja, operativnih mogućnosti računalnih mreža, psiholoških operacija, vojnu prevagu te sigurnost u sudjelovanju s drugim potpornim elementima, pri čemu se njihovi glavni ciljevi odnose na zaštitu, odnosno obranu vlastitih informacija i informacijskih sustava te utjecanje na vlastiti i protivnički proces odlučivanja”.

Informacijsko ratovanje usmjereno je na to kako ljudi misle i kako donose odluke, smatra Stein (1995). Tuđman (2011, prema Mlinac, 2016: 34) tvrdi kako je svrha psiholoških operacija navesti i privoljeti strane publike na stavove i ponašanje koji odgovaraju donositelju poruke te kako se uz informacijski prostor vežu različiti oblici operacija utjecaja na ljudsko djelovanje i razmišljanje: “Radi se o informacijskim, medijskim i psihološkim operacijama, koje svojim učincima imaju, ili mogu imati, nepredvidive učinke na kulturni identitet svake grupacije ili naroda”.

Jedan od ciljeva i taktika informacijskog ratovanja jest i odvrćanje pažnje i distorzija, iskrivljavanje, koje se često naziva upravljanje percepcijom (Denning, 1999), a zahtijeva korištenje kanala informacija ili komunikacijskih medija, bez obzira radi li se o kontaktu licem u lice, tiskanim, telekomunikacijskim, prijenosnim ili računalnim mrežama. Mehanizmi distorzije, smatra Denning, su manipulacija točnošću informacija kroz fabriciranje informacija ili falsificiranje postojećih informacija, kako bi se oblikovala percepcija protivnika, a time i utjecaj na njegovo razmišljanje, donošenje odluka i djelovanje. Ista autorica naglašava kako izvođači informacijskih operacija (koje su tijesno povezane s psihološkima) mogu biti pojedinci, skupine, društva ili države.

Moderni rat baziran je na ideji „igranja borbe u ljudskim umovima“, a informacijskim akcijama cilj je politička izolacija ili neprijateljski utjecaj na međunarodno mišljenje, dovođenje društvenih grupa u stanje nezadovoljstva te smanjenje reputacije države, smatra Messner (2005, prema Banasik, 2015: 29).

Pri informacijskom djelovanju često se ističe psihološka komponenta prema kojoj je cilj utjecanje na stavove društva (*perception management*). Svete (2004) smatra kako je upravljanje opažanjima jedno od glavnih ciljeva psiholoških (informacijskih) aktivnosti, a uključuje aktiviranje javne diplomacije, psihološke i informacijske operacije (PSYOPS i INFOOPS) te javne informacijske i propagandne (dezinformacijske) djelatnosti.

Tuđman (2008) smatra kako je upravljanje percepcijom dio specijalnih operacija partikularnih ciljeva (prikriveno plasiranje dezinformacije radi trenutačno zavaravanja protivnika), a može ih se smatrati akcijama za prenošenje ili odbijanje odabranih informacija u svrhu utjecanja na emocije, motive i promišljanje. Isti autor naglašava i cilj utjecaja na izvještajne sustave i službene procjene.

Autori studije *Information Disorder* pitaju se što motivira agente, osobe koji osmišljavaju, stvaraju i distribuiraju poruke, a mogu biti službeni ili neslužbeni. Za formalno organizirane agente navode one u ruskoj propagandi, Europskoj uniji, Kini, Južnoj Africi, Azerbejdžanu, SAD-u... (Wardle, Derakhshan, 2017). Smatraju da agente motiviraju politički interesi, financijski (gdje se naročito ističu tvrtke za odnose s javnošću i fabricirane medijske organizacije), društveni i psihološki.

Tuđman (2008: 133) naglašava kako su se metode i tehnike plasiranja dezinformacija do sada proučavale kao proizvod različitih tajnih informacijskih operacija: „(crne) propagande, psihološkog rata, političkog rata, ideološkog ratovanja, specijalnih operacija itd.“.

Teorija definira i novu vrstu informacijskog rata: mrežni rat (*netwar*), pojam koji su 1993. skovali Arquilla i Ronfeldt (2001: V): „Mrežni rat je nova vrsta sukoba u kojem protagonisti rabe mrežne forme organizacije, doktrine, strategije i tehnologije prilagođene suvremenom informacijskom dobu“.

Svete (2004: 15) upozorava na tri različita poimanja definicije odnosno razine kiberrata (*cyber war*); primarna razina ili fizička (primjerice ulaženje u sustave, rušenje sustava, premještanje ili mijenjanje informacija); sintaktička (korištenje kodom tako da radi ono za što nije stvoren, „hakerski trajektorij“, korištenje sintaksom kôda da se kôd nadvlada) te semantička razina koja se može smatrati „informacijskim ratom, odnosno dezinformacijskim ratom“.

Neki autori smatraju kako „ono što su Sjedinjene Države i druge zemlje sposobne uraditi u *cyber*-ratu može opustošiti modernu naciju“ (Metz i Cuccia 2011, prema Mandić, 2016: 86).

Upotreba dezinformacija mogla bi biti najučinkovitije sredstvo hibridnog ratovanja; dezinformiranje i propaganda upotrebljavaju se kako bi upotpunili cjelokupnom ruskom pristupu hibridnog ratovanja (Pysmensky, 2017).

Domović (2015) višekanalno raspršivanje dezinformacija naziva granulacijom dezinformacijskih točaka, koja može biti vertikalna, horizontalna ili vertikalno-horizontalna.

Smatra kako je za provođenje informacijskih operacija nužna fizička struktura za prenošenje informacija te odabir ciljanih publika.

Društvena mreža Facebook 2017. objavila je rad tri člana svog sigurnosnog tima pod nazivom "Informacijske operacije i Facebook", koji ocrtava uporabu platforme od strane državnih aktera. U tekstu se informacijske operacije definiraju kao "akcije koje poduzimaju organizirani akteri (vlade ili nedržavni akteri) kako bi iskrivili domaće ili vanjske političke sentimente, najčešće za postizanje strateškog i / ili geopolitičkog ishoda."¹⁴ Autori naglašavaju da ove operacije mogu koristiti kombinaciju metoda, kao što su lažne vijesti, dezinformacije ili mreže lažnih računa s ciljem manipuliranja javnog mnijenja (lažna pojačala).

2.2.3. Oblici i alati informacijskog ratovanja

Brojne su metode za realiziranje informacijskih i specijalnih operacija, a ponajbolje ih je opisao Roman Domović (djelomično sumirajući autore Smarandache, Vlăduțescu i Nicolescu) pojašnjavajući metodologiju provođenja informacijskih operacija (2015: 113-115):

- "zauzimanje pozicija u političkim centrima moći, medijima, raznim civilnim organizacijama, prvenstveno nevladinim,
- uspostava teme za dezinformiranje i područje djelovanja,
- priprema zavaravajuće poruke na način da se pronade fragment istine koji je u temelju pridržava, a onda slaganje lažne konstrukcije povrh toga raznim tehnikama manipulacije informacijama (selektivni prikaz događaja, isticanje točno određenih fragmenata poruke koji idu korist, zanemarivanje činjenica koje ne idu u korist, logičke i činjenične pogreške, korištenje riječi koje daju privid argumentacijske snage koju zapravo nemaju, izmišljanje likova i događaja, podvaljivanje lažnih dokumenata, falsificiranje raznih video, zvučnih i pisanih zapisa, bombastični naslovi koji nemaju podlogu u tekstu, miješanje različitih događaja u jedan događaj, neodređene izjave, promjena konteksta događaja, lokacije ili vremena itd.),

¹⁴ Weedon, J., Nuland, W., Stamos, A. (2017) Information Operations and Facebook. Preuzeto s: <https://fbnewsroomus.files.wordpress.com/2017/04/facebook-and-information-operations-v1.pdf> (25.7.2018.)

- određivanje pogodnog trenutka za odašiljanje poruke u javnost,
- cirkuliranje poruke po granuliranim dezinformacijskim točkama ovisno o odabranoj shemi (međusobna usklađenost operacije i način pristupa ovisi o temi operacije),
- praćenje efekata koje će takva poruka izazvati u određenom razdoblju,
- držanje medijskog fokusa na temi operacije u duljini ovisnoj o trenutnom uspjehu operacije,
- predstavljanje osoba iz vlastitih redova koje provode operacije kao iznimno utjecajnih da bi im se povećao ugled u javnosti (stalna prisutnost u medijima, traženje upravo njihova mišljenja, isticanje njihove važnosti, javno nagrađivanje od strane utjecajnih političara itd.).
- obrana od kontranapada suzbijanjem kritičkog mišljenja suprotne strane o poslanoj poruci i temi operacije putem narušavanja ugleda i profesionalnoga kredibiliteta,
- obrana od kontranapada putem optuživanja suprotne strane da radi ono što radi provoditelj informacijske ili specijalne operacije,
- obrana od kontranapada ubacivanjem sumnje u sve što suprotna strana napravi ili kaže,
- obrana od kontranapada u slučaju otkrivanja izvora informacijske ili specijalne operacije prebacivanjem odgovornosti na neku manje važnu ili manje uglednu osobu,
- obrana od kontranapada zatrpavanjem informacijskog prostora velikom količinom nebitnih informacija da bi se skrenula pozornost s bitnih stvari,
- obrana od kontranapada prilagođavanjem protivničkih izjava tako da ispadaju korisne za provoditelja operacija,
- obrana od kontranapada pojednostavljivanjem i reduciranjem protivničkih izjava,
- obrana od kontranapada postavljanjem javnih pitanja protivniku za koja se očekuje da protivnik nema odgovor,
- odabir najslabije karike kod protivnika u javnim raspravama da bi se pokazala intelektualna nadmoć i kroz to istinitost poslano poruke te istovremeno izbjegavanje jakih karika kod protivnika koliko god je moguće, a da javno ne ispadne izbjegavanje,
- plasiranje pomoćnih poruka koje bi ili podržale osnovnu poruku ili skrenule kontranapade s osnovne poruke na njih,
- korištenje šokantnih slika ili priča kojima se utječe na emocije javnosti,

- stvaranje psihoze u javnosti ubacivanjem glasina u javni informacijski prostor, prvenstveno o mogućim lošim potezima protivnika koji mogu utjecati na život javnosti“.

Važno je istaknuti i da provođenje navedenih operacija ne mora nužno značiti strateški pristup informacijskom ratovanju i da su brojne informacijske i specijalne operacije izvedene i u *ad hoc* varijanti.

2.2.4. Karakteristike ruskog informacijskog ratovanja

U *Ruskoj vojnoj doktrini* iz 2010. godine u definiranju modernog ratovanja opisuje se prethodna provedba mjera informacijskog ratovanja kako bi se ostvarili politički ciljevi bez upotrebe vojne sile i, kasnije, oblikovanje povoljne podrške svjetske zajednice za iskorištavanje vojne sile.¹⁵ U dokumentu se naglašava važnost pojačavanja uloge informacijskog ratovanja u modernim vojnim konfliktima. Više autora (npr. Haigh i sur., 2017) poziva se na izjavu ruskog ministra obrane o postojanju grupacije za informacijsko ratovanje u vojnim redovima.

U zajedničkoj izjavi Europske unije i NATO-a iz 2017. godine o suprotstavljanju hibridnim prijetnjama u samom uvodu naglašeno je kako je koncept hibridnih prijetnji dobio na snazi u akcijama Rusije u Ukrajini.¹⁶

Natalia Ligachova-Chernolutska, predsjednica Detector Media u uvodniku za izdanje *Kremlin Influence Indeks 2017* istaknula je kako je nastupilo vrijeme kada treba revidirati mišljenje o ratu i miru: „Ovo vrijeme nije počelo nakon aneksa Krima 2014. i čak ne niti nakon vojne agresije Rusije protiv Gruzije 2008. Počelo je kada su ljudi u državnim uredima Kremlja odlučili izazvati demokratski svijet i razviti planove kako postignuća demokracije upotrijebiti protiv same demokracije.“¹⁷

¹⁵ The Military Doctrine of the Russian Federation. Dostupno na: <https://rusemb.org.uk/press/2029> (27.2.2018.)

¹⁶ Europski parlament: Countering hybrid threats: EU-NATO cooperation. Dostupno na: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2017/599315/EPRS_BRI\(2017\)599315_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2017/599315/EPRS_BRI(2017)599315_EN.pdf) (15.7.2018.)

¹⁷ *Kremlin Influence Index 2017: Joint Research Report*. – Kyiv, Detector Media, 2017. Preuzeto s: http://osvita.mediasapiens.ua/content/files/dm_iik_engl_pravka-compressed.pdf (22.11.2017.)

Kako Rusija ima „dugu povijest korištenja informacija kao oružja – u kontekstu mobiliziranja vlastite populacije, kao i demoniziranja stranih sila“ smatra Jaitner (2015:87). Argumentira stavove navodeći dijelove ruske Strategije nacionalne sigurnosti 2020 u kojoj stoji da globalna informacijska borba postaje intenzivnija te da će se boriti protiv ove prijetnje šireći istinite informacije ruskim građanima, uključujući promociju domaćih internetskih platformi, uključujući i društvene mreže.

Jaitner (2015: 89) analizira rusku percepciju informacijskog ratovanja te prenoseći ruskog autora Igora Panarina (2014) ističe kako je „prvi informacijski rat“ za vrijeme Hladnoga rata rezultirao raspadom Sovjetskog Saveza te kako su današnje „operacije anti-Putin“ modelirane na uzoru na ranije „operacije anti-Stalin“. Jaitner (2015: 92) naglašava kako ruski politički narativ ističe termine „ruski svijet“, „ruske vrijednosti“ pa čak i „ruska duša“ kada opisuje kako je Rusija „pogrešno shvaćena i pogrešno procijenjena supersila i potrebna protuteža zapadnim liberalnim vrijednostima“ koje obilježava opadanje tradicionalnih vrijednosti.

Informacijske djelatnosti Ruske Federacije u odnosu prema čečenskim pobunjenicima Svete (2004: 29) naziva dvojnošću informacijskih politika: “Iako su najprije pokušali metodom DoS (Denial of Service) onesposobiti web adresu www.kavkazcenter.com, nakon što je Šamil Basajev preuzeo odgovornost za napad na školu u Beslanu, Ruska se federacija odlučila na pritisak na Litvu, na čijem se području ove internetske stranice fizički nalaze“.

Yevhen Fedchenko (2015, prema Mölder i Sazonov, 2018) ističe kako se ruske informacijske kampanje protiv Zapada ne smiju zanemariti budući da se nakon 2005. i pokretanja kanala Russia Today (kasnije RT) gotovo „svakog tjedna“ pojavio novi propagandni medij, poput Sputnik Internationala, koji zapošljava kvalificirane lokalne novinare i producira multimedijски sadržaj na gotovo 30 jezika. Autori ističu kako je državna tajnica SAD-a Hillary Clinton 2011. istaknula kako SAD gubi u informacijskom ratovanju zbog kanala poput RT, Al Jazeera i China Central Television. „Priroda ruskog informacijskog ratovanja može se opisati pomoću biološkog pojma 'mimikrija', gdje su informacijske kampanje fleksibilni, konstantno evolvirajući i brzo prilagodljivi organizmi“ (Mölder i Sazonov, 2018: 322).

Metode ruskog informacijskog rata uključuju povijesne mitove, narative i simbole, uz učestalo korištenje televizijskih debata i društvenih mreža (Mölder i Sazonov, 2018). Sovjetska pobjeda u Drugom svjetskom ratu je najčešće promoviran narativ, a takozvani trolovi na internetu promoviraju „ruski način mišljenja“, smatraju autori.

Jedan ključni aspekt za razumijevanje ruskih dezinformacija, kako je primijetila stručnjakinja za informacijsko ratovanje Molly McKew, jest da “informacijske operacije imaju za cilj mobilizirati akcije i promjenu ponašanja. To nije samo informacija.”¹⁸

Paul i Matthews (2016) ističu kako se mnogi uspješni aspekti ruske propagande temelje na literaturi iz područja psihologije. Primjerice, rusku propagandu, između ostalog, opisuje kao višekanalnu tj. rasprostranjenu na svim komunikacijskim platformama. Pozivajući se na literaturu iz područja psihologije iz 1980-ih, objašnjava kako su višestruki izvori uvjerljiviji, naročito kada koriste različite argumente koji upućuju na isti zaključak te kako je dobivanje slične poruke iz više različitih izvora uvjerljivije, budući da ljudi smatraju kako se informacije s različitih izvora temelje na različitim perspektivama. Paul i Matthews (2016) dalje ističu uporište u masovnosti širenja propagandnih poruka: psihološka istraživanja ukazuju kako prihvaćanje poruke od strane velikog broja korisnika (iako nije važan njihov kredibilitet) povećava povjerenje u informaciju. Također, kada je interes konzumenata nizak, značajnija je količina argumenata od njihove kvalitete.

Nadalje, Paul i Matthews (2016) ističu kako je ruska propaganda brza, kontinuirana i ponavljajuća, a istraživanja iz područja eksperimentalne psihologije pokazuju važnost prvog dojma: osoba će vjerojatnije prihvatiti prvu informaciju koju dobije o temi te će joj biti naklonjena kada se suoči s proturječnim porukama. Također, ponovljena izlaganja porukama povećavaju razinu prihvaćanja poruka istinitima. Autori naglašavaju kako širenje lažnih poruka ne iziskuje puno vremena (za razliku od novinarskog potvrđivanja informacija i provjere izvora), što daje priliku pošiljateljima da budu brži i ostvare prvi dojam.

I drugi autori naglašavaju kako je u taktici informacijskog ratovanja kroz zavaravanje i iskrivljavanje informacija prisutna redundantnost; kroz dosljednost i korištenje što većeg broja izvora (Dewar, 1989, prema Bishop i Goldman, 2003).

Zanimljiva je i selekcija istraživanja koja daju legitimitet i neobičnoj karakteristici ruske propagande: širenje poruka koje nemaju uporište u objektivnoj stvarnosti. Objedinjujući nalaze čak 13 istraživanja iz psihologije, Paul i Matthews (2016) ukazuju na efekt spavača, fenomen prema kojemu će ljudi zapamtiti poruku, a zaboraviti njezin izvor; zatim na pristranost potvrda

¹⁸ Molly McKew na Twitteru. Preuzeto s: <https://twitter.com/MollyMcKew/status/907585015915171840?t=1&cn=ZmxleGlibGVfcmVjc18y&refsrc=email&iid=618ad44aaddf4116ac68a52cd832ee09&uid=20131383&nid=244+293670929> (24.7.2018.)

– smatranje vijesti i informacija koje potvrđuju postojeća uvjerenja vjerodostojnijima, bez obzira na kvalitetu argumenata.

Čak i prihvaćanje nedosljednih poruka može se objasniti psihološkim istraživanjima, smatraju Paul i Matthews (2016). Kontradikcije mogu u ljudima izazvati zanimanje za razumijevanjem zašto je došlo do promjene mišljenja ili poruka (primjerice, ako se prikaže kako je tema detaljnije razmotrena ili su proučene nove informacije, nova poruka može izazvati veću uvjerenost).

Wardle i Derakhshan (2017: 399) definirali su četiri kriterija prema kojima će se poruka vjerojatno učestalo konzumirati, obrađivati i dijeliti: ukoliko izaziva emotivnu reakciju, uključuje snažnu vizualnu komponentu, ima snažan narativ i ponavlja se. Smatraju da kreatori informacijskih kampanja razumiju „snagu ove formule“.

„Problem zapadnih medija je u tome što biraju poštenje umjesto istine,“ primijetio je Edward Lucas. Konačno bi trebalo postati jasno da su propagandni mediji Kremlja, daleko od toga da predstavljaju "drugo mišljenje", grubo preoteli jedan od svetih koncepata modernog novinarstva kako bi ga iskoristili u vlastitu korist.¹⁹

2.2.5. Uloga medija u informacijskom ratovanju

Uloga medija i ratnog izvještavanja oduvijek je kritički promatrana u literaturi, naročito jer je riječ o događajima u kojima publika nema izravno iskustvo ili znanje. Bolin i sur. (2016) naglašavaju kako mediji u konfliktima i ratovima nisu samo relevantni u smislu reprezentacije već i prakse ratovanja i komunikacije.

U svom radu na temu zločina vezanih uz novinarstvo u okolnostima hibridnog ratovanja Pysmensky (2017) preispituje i novu vrstu kriminaliteta; kriminalitet povezan s novinarstvom. Analizirajući zločine protiv novinara i njihova profesionalnog djelovanja, otvara pitanje odgovornosti novinara kao počinitelja kaznenih djela u području informacijskih odnosa, primjerice u slučajevima namjerne distribucije lažnih informacija. Pysmensky (2017) ističe

¹⁹ Debunking Lies and Stopping Fakes: Lessons from the Frontline . Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/debunking-lies-and-stopping-fakes-lessons-from-the-frontline-2/> (31.12.2018.)

važnost ustavne i zakonske zaštite slobode govora, ali smatra da je moguće, naročito u kontekstu hibridnog ratovanja, novinarsko djelovanje podijeliti u skupine zločina počinjenih u procesu prikupljanja, primanja i kreiranja informacija te u procesu skrivanja i distribuiranja informacija. „Nema sumnje da se namjerna diseminacija lažnih informacija od strane novinara može smatrati jednom od manifestacija hibridnog rata“ (Pysmensky, 2017: 172). Isti autor citira sutkinju Europskog suda za ljudska prava Gannu Yudkovisku koja je istaknula da lažni govor (*false speech*) nije manje opasan od klasičnog govora mržnje (*hate speech*).

“Neki događaji u vojnom smislu beznačajni dobivaju na težini kada ih mediji posreduju u javnost, a na taj način se povećava značenje radikalnih asimetričnih sredstava kao što je, primjerice, terorizam. U asimetričnom ratu mediji su sami postali sredstvom ratovanja. Tko nema mogućnosti za izvođenje uspješnih napada na protivnikove konvencionalne oružane snage vojnim sredstvima, uznastoji oko širenja slika koje nedvosmisleno i neposredno predočavaju stanje snaga” (Svete, 2004: 26).

Sumirajući razne teoretičare autori promatraju ulogu medija u raznim fazama suvremenog ratovanja: postmoderni rat u kojem su komunikacijske tehnologije pretvorile rat u kliničku i demonstraciju bez krvoprolića (prema Hammond, 2007); difuzni rat nastao uslijed sve složenije i nekontrolirane medijske ekologije (prema Hoskins i O'Loughlin, 2015.) te novi koncept iWar koji naglašava ovisnost suvremenog rata o komunikacijskim tehnologijama (prema Andrejević, 2007; Pötzsch, 2015; Ryan, 2007), a spominju i koncept *cyber* rata (Bolin i sur., 2016).

Kako bi doseg prema medijskim publikama bio što veći, u vrijeme sukoba pokreću se novi mediji koji komuniciraju na drugim jezicima i postižu utjecaj na vanjske i globalne javnosti (npr. CNN na arapskom, raznojezični kanali Al Jazeera, Radio Sawa koji je u suradnji s Iračanima osnovao i financira američki Kongres, TV postaja Al-Hura na arapskom, RT, StopFake koji objavljuje informacije na 13 jezika).

Govoreći o slučaju Kurdistanu, Moseley (2003, prema Svete 2004) ističe kako su se psihološki pritisci na državno vodstvo i demoraliziranje stanovništva i vojnih snaga provodili manipulirajući medijskim sadržajem, s ciljem prekida rada državne administracije i podupiranja opozicije i separatističkih snaga u Kurdistanu. “Najznačajniji element strategije informacijskog ratovanja u drugoj, pa i trećoj fazi odnosio se na provokacije odnosno manipuliranje djelovanja; zato nije iznenađujuće da je televizija postala glavna udarna snaga informacijskog ratovanja kako u domaćoj javnosti koalicijskih snaga tako i na međunarodnoj razini, na koju se posebno utjecalo preko novinara uključenih u vojne jedinice” (Berezkin, 2003, prema Svete, 2004: 25).

Isti autor podsjetio je kako su irački pobunjenici koristili IKT za provođenje medijskog (psihološkog) rata, te kako su na javnosti Zapada nastojali utjecati prikazivanjem stvarnih ili insceniranih smrti taoca.

O ulozi tradicionalnih medija kao pojačivača dezinformacijskog utjecaja pisala je Claire Wardle 2018. godine, kada je skovala termin „truba pojačanja“ (*The Trumpet of Amplification*)²⁰. Objasnila je kako agenti dezinformacija koriste koordinirane poteze kojima informacije šire kroz ekosustav: od spominjanja u anonimnim, zatvorenim online grupama preko poluzatvorenih grupa do zavjereničkih skupina pa sve do raširenijih društvenih mreža i potom profesionalnih medija. Bez obzira jesu li mediji preuzeli dezinformacijski sadržaj bez istraživanja porijekla ili kako bi ga uključili u svoj sadržaj ili čak i radi razotkrivanja, postigli su željeni uspjeh agenata dezinformacija: potaknuli su pojačanje željene informacije.

U kontekstu “informacijske komponente hibridnog ratovanja implementirane kroz vektor medija” (Pysmensky 2017: 161) može se govoriti i o terminu medijskog terorizma. Geljman, 2004, prema Jurišić, Šapit, 2005) smatra kako se medijski terorizam pojavio krajem 19. stoljeća, s razvojem sredstava masovne komunikacije, naročito telegrafom. Smatra kako se televizijskim prijenosima uživo i internetskom revolucijom dogodilo djelovanje medijskog terorizma u punoj snazi.

Viktor Cyganov (2004, prema Jurišić, Šapit, 2005: 116) smatra kako je medijski terorizam posebna vrsta informacijsko-psihološkoga terorizma i može se pojaviti u otvorenom i zatvorenom obliku: “Otvoreni oblik obuhvaća propagandu, reklamu, agitaciju i informacijsko priopćenje, a zatvoreni audiosugestiju i videosugestiju, tj. zvučno i vizualno utjecanje, čak i hipnozu, neurolingvističko programiranje i druge psihološke tehnologije”. Može se stoga smatrati kako se medijski terorizam kroz strateško provođenje koristi za destabiliziranje vlasti i kreiranje nepovjerenja, kroz izazivanje osjećaja nesigurnosti, straha, panike i kaosa (Han, 1993, prema Jurišić, Šapit, 2005).

„Osnovna, istodobno i zajednička, osobina svih tih oblika medijskoga terorističkog manipuliranja individualnom i društvenom psihom jest dezinformacija. Ona može biti u obliku formuliranja i masovnog širenja medijskim kanalima lažne, iskrivljene ili tendenciozno

²⁰ Wardle, C. (2018). *The age of Informational Disorder*. Dostupno na: <https://datajournalism.com/read/handbook/verification-3/investigating-disinformation-and-media-manipulation/the-age-of-information-disorder> (29.7.2023.)

prikupljene informacije kako bi teroristi utjecali na ocjene, namjere i orijentaciju stanovništva, političkih vođa i državnog rukovodstva.“ (Cyganov, 2004, prema Jurišić, Šapit, 2005: 120). Isti autor smatra da su se mediji pretvorili u jedan od izvora dezinformacija i informacijsko-psihološke i socijalno-političke nestabilnosti. Upravo zbog činjenice da se većina dezinformacijskih kampanja Ruske Federacije na promatrano uzorku ovog rada provodi uz podršku *mainstream* medija važno je razmotriti medijski terorizam kao teorijski pojam.

U kontekstu uloge medija i ratnom izvještavanju koristi se i termin ugrađenog novinarstva. Definicija Britannice tvrdi kako je ovo „praksa stavljanja novinara unutar i pod kontrolu vojske jedne strane tijekom oružanog sukoba. Ugrađeni izvjestitelji i fotografi pridruženi su određenoj vojnoj jedinici i dopušteno im je pratiti trupe u borbene zone“.²¹

U istom izvoru stoji i kako je praksu započelo Ministarstvo obrane SAD-a tijekom rata u Iraku (2003.–11.) kao strateški odgovor na kritike o niskoj razini pristupa novinarima tijekom rata u Perzijskom zaljevu (1990.–91.) i ranih godina Afganistanskog rata (2001.). Početkom 2003., kako je postajalo sve očitije da je rat između Sjedinjenih Država i Iraka neizbježan, Ministarstvo obrane ponudilo je novinarima priliku da se pridruže američkim trupama nakon što prođu obuku u stilu kampa za obuku i prihvate niz osnovnih pravila, što je omogućilo direktnu zaštitu novinara. Tijekom invazije na Irak, približno 600 ugrađenih novinara bilo je dopušteno pridružiti se američkim snagama.

Znanstvena rasprava o učincima praćenja borbenih operacija od strane „ugrađenih“ novinara sastojala se od tvrdnji kako je stvoren novi standard otvorenosti i neposrednosti ili kritika zbog pristranosti u izvještavanju.

O djelovanju ugrađenog novinarstva pisao je Uroš Svete (2004: 38) u članku *Uporaba informacijsko-komunikacijske tehnologije u američko-iračkom sukobu 2003.-2004.*: „Iako američke i neutralne analize o informacijskim i psihološkim operacijama govore vrlo kritički, koncept uključenih novinara (orig. *embedded journalism*) smatraju kao popriličan napredak u odnosu prema sukobima u prošlosti, barem u odnosu na ono što se odnosi na informiranje domaće, američke javnosti. Novinari, uključeni u vojne postrojbe informirali su, naime, američku javnost prije svega o hrabrom djelovanju američkih vojnika, na drugoj strani su vrlo

²¹ Britannica. *Embedded Journalism*. Dostupno na: <https://www.britannica.com/topic/embedded-journalism> (2.9.2022.)

neposredno prikazivali njihovo žrtvovanje za domovinu, što je, naravno, probudilo domoljubna čuvstva Amerikanaca. S druge strane takva je medijska politika strane novinare, prije svega, usmjerila u uporabu alternativnih informacijskih izvora, jer su shvatili da će se samo na taj način doći do objektivnijeg pogleda u tijek djelovanja. Zato su, prije svih, zapadnoeuropski novinari često sami putovali po Iraku, zajedno s domaćim prevoditeljima, što je prouzročilo brojne smrtne slučajeve za koje su bile odgovorne koalicijske snage. U posljednjoj fazi sukoba, irački pobunjenici su zapadne novinare uzimali kao taoce te tako pokušali utjecati na promjenu politike njihovih država u odnosu na Irak.“.

2.2.6. Ratno izvještavanje (na primjeru sukoba u Ukrajini 2014. godine)

Na koji način mediji izvještavaju o ratu, analizirali su na primjeru sukoba u Ukrajini 2014. godine Nygren i sur. (2018) u članku *Journalism in the Crossfire*, mjereći razlike u pristupu temama, autocenzuri u medijima i aktivizmu u četiri države: Rusiji, Ukrajini, Poljskoj i Švedskoj. Autori zaključuju da je u *mainstream* medijima dominantan odabir tema prema kriteriju blizine/udaljenosti te kako na domaću javnost utječe sukob. Zaključuju da su mediji u sve četiri države izvještavali pristrano.

Analizirajući 1875 izvještaja u tri mjeseca autori su iznijeli specifičnosti izvještavanja u svakoj zemlji (Slika 2.1.). Zaključili su kako su u Ukrajini dominantni akteri izvještavanja o događajima u istočnoj Ukrajini bili vojska i civilno društvo, a izvještavanje je imalo jasan fokus na potporu Ukrajini i ukrajinskoj vojsci. Ukrajinski političari i vlasti zauzeli su drugo mjesto, a ruski političari i pobunjenici gotovo nikad nisu bili dominantni akteri.

U Rusiji su akteri bili više na političkoj razini - ruski političari, kao i ukrajinski i međunarodni političari. Proruski pobunjenici imali su sporednu ulogu, a perspektiva je uglavnom bila usmjerena na potporu ruskoj vladi i dijelom civilima u istočnoj Ukrajini.

Fokus u Poljskoj također je bio na Rusiji - i na ruskoj vladi i na ruskim pobunjenicima. Prijetnja iz Rusije u potpunosti je dominirala izvještavanjem, a ukrajinska vojska i civili jedva da su bili vidljivi. Međunarodni političari su bili važni, kao i poljski političari. Potpora Ukrajini bila je dominantna, ali je također primijenjena i tradicionalna neutralna perspektiva vijesti.

Ovaj obrazac bio je isti u Švedskoj, gdje je dnevno izvještavanje bilo u velikoj mjeri usredotočeno na političku razinu. Ruska perspektiva bila je jedva vidljiva u Poljskoj i Švedskoj.

Slika 2.1 Teme izvještavanja o sukobu u Ukrajini na uzorku četiri države

Teme izvještavanja (% izvješća/članaka)					
	Rusija	Ukrajina	Poljska	Švedska	Ukupno
Međunarodna politika i sankcije	16	10	20	19	15
Akcije koje uključuju oružje u području sukoba	13	17	7	11	13
Posljedice za civile na području sukoba	10	19	2	5	11
Priče o separatistima (ne-borcima)	1	1	7	5	3
Rusko uplitanje (općenito i vojno)	3	7	12	6	7
Ruska humanitarna pomoć (konvoji)	7	3	5	4	5
Vojna podrška Ukrajini	1	3	3	0	2
Narodna podrška jednoj strani i civilima	1	4	4	1	3
Nacionalne posljedice, sankcije itd.	7	9	16	14	10
Pregovori Ukrajina–separatisti–Rusija	5	1	2	2	3
Priče o ukrajinskoj vojsci (neborbeno)	7	16	1	0	8
Rušenje MH17	13	6	17	30	14
Ostalo	13	4	3	2	7
Ukupno	100	100	100	100	100
Broj članaka (N)	624	650	352	249	1875

Izvor: Nygren i sur. (2018: 1064)

Autori su također analizirali koje riječi i izraze su mediji rabili kako bi opisali događaje u istočnoj Ukrajini, odnosno na koji način su uokvirili izvještavanje.²²

U ukrajinskim medijima događaji su uglavnom opisivani službenom riječju koju su koristile vlada i vojska: "antiteroristička operacija" (ATO), ali su se također koristile riječi "rat", "konflikt", "situacija", ali nikad "građanski rat". U ruskim medijima dominantna riječ koja je opisivala događaj u Ukrajini bila je "rat". "ATO" je također bio uobičajen, obično kada su se citirali ukrajinski predstavnici. Također, fraza "kaznene akcije" korištena je za opisivanje civila kao žrtava. U poljskim medijima sukob u Ukrajini je na kraju razdoblja opisan kao "konflikt", ali i kao "ruska invazija". Jezik korišten u poljskim medijima bio je izrazito vezan uz vojsku, što je u skladu s fokusom na vojne akcije u izvješćivanju. U švedskim medijima podjednako su

²² medijska teorija uokvirivanja (*framing*)

korišteni pojmovi "sukob", "rat" i "kriza", ali rijetko "ATO" ili "građanski rat". Švedski mediji koristili su se neutralnijim jezikom za opis događaja (Slika 2.2.).

Slika 2.2 Izrazi korišteni u medijima za opis događaja u Ukrajini

Riječi korištene u glavnim medijima za opisivanje događaja u istočnoj Ukrajini 2014.				
	Rusija	Ukrajina	Poljska	Švedska
Terorističke akcije	0	4	6	0
Protuteroristička operacija (ATO)	17	61	12	3
Kazneni postupak	10	0	0	1
Situacija	22	26	16	5
Sukob	24	36	31	38
Građanski rat	9	0	3	8
Ruska invazija/agresija	0	15	22	14
Rat	43	37	55	37
Kriza	14	3	12	34
Pobuna	2	0	8	6
<i>N</i>	258	501	244	140

Vrijednosti su postotak izvješća/članaka u kojima su događaji dobili određenu oznaku.

U istom članku može se koristiti više od jedne riječi.

Izvor: Nygren i sur. (2018: 1066)

Pomoćna metoda analizi sadržaja Nygrenu i sur. (2018) bili su strukturirani intervjui s novinarima u istim zemljama. Ukrajinski novinari istaknuli su prisutnost etičke dileme pri izvještavanju te potrebe za ravnotežom između nepristranosti i domoljublja. Većina ispitanika istaknula je kako nisu mogli biti nepristrani i neutralni te da nisu samo novinari već i građani koji imaju obvezu služiti nacionalnim interesima. Spomenuli su i autocenzuru zbog straha da ne nanesu štetu. Novinari iz Rusije odgovorili su kako su bili vođeni neutralnošću i prikazivanjem svih strana, ali neki su istaknuli da im je izvještavanje imalo cilj „održati pozitivnu sliku ruske vlade“ (Nygren i sur., 2018: 1069). Novinari ističu kako ne dobivaju upute od vlade, ali se podrazumijeva da „konstruiraju pozitivnu sliku vlade“.

Autori zaključuju kako je u ratnom izvještavanju prisutna postojeća profesionalna kultura, patriotizam, autocenzura i politički kontekst.

2.2.7. Društvene mreže i informacijsko ratovanje

Tuđman (2008: 16) upozorava kako u informacijskom prostoru kojega oblikuju internet i nove informacijske tehnologije ne oblikuje korpus objektivnog i istinitog znanja: „postojeće komunikacijske mreže nemaju zadaću organizirati i prenositi istinite informacije, nego je njihova zadaća osigurati u javnosti dominaciju određenih informacija; odnosno, u informacijskom prostoru ne postoje mehanizmi kontrole javnoga znanja prema kriteriju istine i objektivnosti“. Isti autor upozorava i kako su time poništene početne i temeljne postavke informacijskih znanosti, čiji je temelj proučavanja istinito i objektivno znanje.

Allcott i Gentzkow (2017) ističu kako društveni mediji dramatično drugačiju strukturu nego prijašnje medijske tehnologije; sadržaj može biti proslijeđen korisnicima bez značajne treće strane – posrednika – koji bi informacije filtrirao, provjerio činjenice ili donio uredničke prosudbe. Dok masovni mediji moraju brinuti o svojoj reputaciji i ne mogu si dozvoliti namjerno objavljivanje lažnih vijesti, njihovi protivnici koji ranije nisu mogli jednostavno postati sudionici masovne komunikacije sada imaju neometan i nefiltriran pristup milijunskoj publici.

„Društvene mreže koriste se za radikalizaciju, regrutaciju, popularizaciju i oblikovanje javne percepcije djelovanja terorističkih, anarhističkih, radikalnih i ekstremnih društvenih grupacija koje ih koriste za agitiranje, nametanje ideoloških koncepata ili za nametanje interesno određenih narativa.“, smatra Mlinac (2016: 37). Upravo zahvaljujući rasprostranjenosti i dosegu društvenih mreža, „terorističke, anarhističke, radikalne i ekstremne skupine kao manjinske društvene grupacije više ne ovise o tradicionalnim medijima u kojima su se nadzirali i filtrirali sadržaji interesno određenog narativa“ (Mlinac, 2016: 38).

Činjenicu da suvremeni informacijski prostor u sve većoj mjeri obilježavaju društvene mreže s nereguliranom virtualnom okolinom, jasno je da se na ovaj način stvara okruženje gotovo zajamčene anonimnosti pogodno za širenje ekstremnih stavova, ciljanih protuobavijesti i stvaranju obmana.

Jedan od najvidljivijih oblika propagande su internetski trolovi (*trolls*) kojima je posao organizirano širiti propagandu na internetskim stranicama, društvenim mrežama, forumima, komentarima ispod članaka. Shaun (2015, prema Saran, 2016) ističe kako je stotinama ruskih trolova posao pisati poruke u korist Kremlja, a posao im je ilegalan te primaju plaću u gotovini, moraju skrivati svoje IP adrese te potpisati ugovor o tajnosti.

Trolovi provociraju emocije na način da javno vrijeđaju svoju ciljnu publiku te na koordinirani način mogu pojačati dezinformacije, smatraju Wardle i Derakhshan (2017).

Važna je uloga i takozvanih robota na društvenim mrežama (*social bot*); računalnih algoritama koji automatski proizvode sadržaj i komuniciraju s ljudima na društvenim medijima, pokušavajući oponašati i eventualno promijeniti njihovo ponašanje (Ferrara i sur., 2016). Roboti su u ovom trenutku najuspješniji u učinkovitom širenju i distribuciji dezinformacija te targetiranju utjecajnih korisnika, odnosno pojačavanju doseg dezinformacijskih poruka i iskorištavanju ranjivosti spoznajnih i društvenih pristranosti (Wardle, Derakhshan, 2017). „Sofisticiranost takvih robota je tolika da imaju mogućnost slanja tweetova, njihovog ponovnog slanja, dijeljenja sadržaja i komentiranja postova. Jednom političkom kandidatu mogu povećati društveni utjecaj slijedeći legitimno otvorene stvarne račune korisnika, dok političkom oponentu mogu stvoriti negativan imidž, a u stanju su dodatno polarizirati političku raspravu i u konačnici pridonijeti širenju protuobavijesti i neprovjerenih informacija“ (Bessi, Ferrara, 2016, prema Mlinac, 2016: 38). Ukoliko su roboti međusobno povezani u mrežne sustave botnete, mogu koristiti izvođenju kibernetičkih sabotaza te služiti za „kibernetičko (informacijsko) ratovanje, *distributed denial of-service* (DDoS) napadi i krađe povjerljivih informacija iz zaštićenih mrežnih sustava“ (Kollanyi, Howard, Woolley, 2016, prema Mlinac 2016: 39).

Neki autori smatraju da za robote na društvenim mrežama postoji crno tržište jer je istraženo kako su neki računi podržavali Trumpa u izborima 2016. te u #MacronLeaks, a između ta dva događaja gotovo nisu imali angažmana (Ferrara, 2016).

„Uloga društvenih mreža u manipulativnom i protuobavijesnom kontekstu sve je značajnije izražena i u političkoj komunikaciji. Političke elite i vlade širom svijeta sve više koriste društvene mreže kako bi oblikovali političke rasprave na način da uz politički aktivizam koriste i društvene (softverske) robote, pomoću kojih, budući da takvi roboti imaju mogućnost imitiranja ljudskog ponašanja, žele utjecati na ostvarivanje interesno određenog političkog narativa.“ (Mlinac 2016: 38).

Bradshaw i Howard (2017) naglašavaju da iako su u trenutačnom fokusu velike zabrinutosti ruske propagandne tehnike, digitalne „astroturfing kampanje“ (kampanje koje koriste tvornice trolova, „farme klikova“ i automatizirane račune na društvenim mrežama) već godinama koriste drugi državni akteri.

2.3. Informacijski poremećaji

2.3.1. Aktualizacija informacijskog ratovanja: lažne vijesti i dezinformacije

Termin lažne vijesti (*fake news*), uslijed američkih predsjedničkih izbora 2016. zbog rasprostranjenosti i interesa proglašen je riječju 2016. godine u Oxfordovom rječniku²³, a godinu kasnije i u Collinsovom rječniku²⁴. Iako se termin pokazao neadekvatnim i kasnije zamijenjen drugim konceptima, u vrijeme pisanja ovog rada i praktičari i medijski teoretičari, posvetili su mu značajan prostor.

Zbog učestalog korištenja i višeznačnosti, možda se gubi najvažnije značenje samoga pojma, a to je namjerno, manipulativno širenje neistina u propagandne svrhe. Teoretičari se bore dokazati da lažne vijesti nisu one koje izražavanju medijsku pristranost određenom cilju, senzacionalizam ili (ne)namjerni novinarski ili urednički propusti u medijima. Rubin i sur. (2015) definiraju tri vrste lažnih vijesti: fabrikacije, obmanjivanja i satira, a ističu kako je svima zajednička suprotnost s iskrenim ozbiljnim novinarskim izvještavanjem i legitimnim novinarstvom.

U Francuskoj baza podataka Décodex dijeli web stranice u četiri kategorije: (1) satirične internetske stranice, (2) internetske stranice koje su objavile značajnu količinu lažnih informacija, (3) stranice čiji je pristup provjeri upitan i (4) stranice s vijestima (Fletcher i sur., 2018).

Fletcher i sur. (2018) mjere doseg internetskih stranica koje dokazano objavljuju lažne vijesti u Italiji i Francuskoj. Rezultati istraživanja dokazuju kako su ove stranice “daleko manje popularne od vodećih *news* stranica” (str. 7). Međutim, usporedba dosega na Facebooku pokazala je drugačije rezultate i broj interakcija “lažnih” i “pravih” medija je sličan, katkad i veći, a u Italiji neke imaju veći doseg od javnog servisa RAI.

Vozab (2018: 4) definira tri značenja pojma lažne vijesti: “lažne vijesti kao hibridni žanr koji miješa informativni sadržaj s fikcijom radi postizanja satiričnog ili humorističnog efekta, lažne

²³ Oxford dictionaries (2016) Word of the year. Dostupno na: <https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016> (1.11.2017.)

²⁴ Collins (2017). Collins Word of the Year 2017. Dostupno na: <https://www.collinsdictionary.com/word-lovers-blog/new/etymology-corner-collins-word-of-the-year-2017,400,HCB.html> (24.11.2017.)

vijesti kao namjerno širenje neistina u propagandne svrhe, te na kraju lažne vijesti kao sadržaji hiper-pristranih medija konstruirani na način da konzistentno odgovaraju određenom političkom svjetonazoru i navode na određene zaključke”.

Allcott i Gentzkow (2017) ističu da, iako je termin lažnih vijesti tek nedavno populariziran, ova i njoj srodne teme široko su popraćene u akademskoj literaturi od disciplina poput ekonomije, psihologije, političkih i kompjuterskih znanosti. Jankowski (2018) ističe važnost temeljitog istraživanja područja lažnih vijesti, ne samo radi znanstvene konceptualizacije nego radi koristi razvoja društva i društvenih promjena, što smatra izazovom koji je u samim temeljima društvenih znanosti. Ono što je najvažnije u pitanju lažnih vijesti, a što im daje hitnost kao društveno-političkom fenomenu jest velik broj ljudi kojega obuhvaćaju, a rezultiraju lažnim uvjerenjima (Gelfert, 2018.)

Istraživanje koje je proveo Reuters Institute tvrdi da u samom razlikovanju pojma lažnih vijesti ispitanici učestalo miješaju tri različite kategorije: prvo, vijesti koje su izmišljene radi zarade novca ili kako bi nekoga diskreditirale; drugo, vijesti koje imaju činjeničnu osnovu, ali su pristrane i treće, vijesti s kojima se ljudi ne slažu ili se zbog njih ne osjećaju ugodno.²⁵ Ispitanici u 30 država gotovo da ne mogu dati primjer za prvu kategoriju, osim ispitanika u Sjedinjenim Američkim Državama. Autori studije tvrde da je to možda razlog zašto u Njemačkoj i u Francuskoj rutinski koriste englesku frazu *fake news*; jer smatraju da je to „uvozni“ fenomen, a ne nešto što nastaje u njihovim državama. Slična interpretacija može se primijeniti i na hrvatski medijski prostor.

Allcott i Gentzkow (2017) definiraju lažne vijesti kao vijesti koje su namjerno i dokazivo netočne i mogu obmanuti čitatelje, a sljedeće forme proglašavaju „bliskim rođacima lažnih vijesti“: nenamjerne pogreške u izvješćivanju, glasine, teorije zavjere, satiru, lažne izjave političara te izvještaje koji su pristrana ali ne u potpunosti lažna. Kada definiraju tko proizvodi lažne vijesti, isti autori navode: internetske stranice koje u potpunosti objavljuju namjerno fabricirane i obmanjujuće sadržaje i često imaju nazive slične postojećim medijskim organizacijama (npr. *denverguardian.com*, *USAToday.com.co*, *WashingtonPost.com.co*); satirične stranice čiji se sadržaji mogu shvatiti kao točni kada se vide izvan konteksta same stranice; stranice koje objavljuju kombinacije istinitih informacija, često pristrano orijentiranih,

²⁵ Reuters Institute (2017). Digital News Report 2017. Preuzeto s: https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/Digital%20News%20Report%202017%20web_0.pdf (20.11.2017.)

zajedno s lažnim vijestima. Autori ističu da su internetske stranice koje kreiraju lažne vijesti često kratkoga vijeka te da su one koje su proizvele najviše lažnih vijesti za vrijeme američkih predsjedničkih izbora 2016. već ugašene.

O tome kako lažne vijesti i lažni mediji za cilj imaju kopirati tradicionalne medije govori nekoliko autora. Gelfert (2018: 91) lažne vijesti naziva „parazitima tradicionalnih medija“, budući da internetske stranice s lažnim vijestima obično oponašaju „izgled i osjet“ medija kako bi zadobili kredibilitet. Levy (2017) ističe kako se lažne vijesti proizvode u formatu i sadržaju koji nalikuju formatu i sadržaju legitimnih medijskih organizacija. Rini (2017: 45) ističe kako su lažne vijesti one koje tvrde da opisuju događaje u stvarnom svijetu, na način da „tipično oponašaju konvencije tradicionalnog medijskog izvještavanja“, ali je njihovim kreatorima jasno da su značajno lažne, a odaslane su s ciljevima postizanja što većeg dosega i zavaravanja barem dijela svoje publike.

Definicija lažnih vijesti nije nikada bila jednoznačna. Dentith (2017: 66) definira lažne vijesti kao „tvrdnju da je neka priča varljiva“, na način da joj nedostaje dio konteksta ili informacija, koji bi mogli dovesti u pitanje istinitost ili vidljivost neke tvrdnje.

Klein i Wueller (2017: 6) definiciju svode samo na „*online* objavljivanje namjernih ili svjesno lažnih izjava o činjenicama“, čime lažne vijesti miču iz sfere tradicionalnih medija i pripisuju je isključivo internetskim.

Gelfert (2018: 108) je analizirajući sve dosadašnje pristupe definiranju lažnih vijesti nastojao dati novu, sveobuhvatnu definiciju: „Lažne vijesti su namjerna prezentacija (tipično) lažnih ili zavaravajućih tvrdnji kao vijesti, u kojima su tvrdnje zavaravajuće svojim dizajnom“. Autor smatra da je time pokrio individualne namjere kreatora lažnih vijesti: želju da se publika zavara, manipuliranje javnim mnijenjem, povećanje cirkulacije vijesti te ističe kako lažne vijesti nisu isto što i propaganda i ne moraju uvijek imati ideološku agendu.

Jankowski (2018) ističe važnost temeljitog istraživanja područja lažnih vijesti, ne samo radi znanstvene konceptualizacije nego radi koristi razvoja društva i društvenih promjena, što smatra izazovom koji je u samim temeljima društvenih znanosti. Činjenica da se tradicionalne medije naziva lažnima, odnosno da ih se optužuje radi objavljivanja lažnih vijesti, direktno utječe na javnu raspravu u demokraciji (Jankowski, 2018). Isti autor naglašava kako je koncept lažnih vijesti mobiliziran u svojstvu političke borbe za hegemonizaciju društvene stvarnosti.

2.3.2. Ranije značenje pojma lažnih vijesti

Termin lažnih vijesti nije sasvim nov u medijskoj teoriji i do sada je i korigiran u preciznije termine, ali teoretičari su ga ranije koristiti u sasvim drugom kontekstu. Jedan od konteksta bio je u analizi američkih satiričnih televizijskih programa koji su na hibridan način kombinirali žanr komedije sa žanrom ozbiljnih vijesti. „Iako su takvi sadržaji nazvani lažnim vijestima, riječ lažno se više odnosila na hibridnost žanra, a manje na istinitost informacija. Takvi sadržaji se stvaraju prenošenjem vijesti iz različitih matičnih (mainstream) medija koji se potom interpretiraju kroz satiru, često se kritički odnoseći ne samo prema političkim pitanjima već i prema samim medijima.“ (Vozab, 2017: 4).

Gorbach (2018: 237) donosi komparativnu povijest lažnih vijesti u SAD-u u kojoj ističe kako SAD ima vrlo dugu tradiciju obmana u vijestima, a podsjeća na izjavu Thomasa Jeffersona iz 1807., kada je napisao „Ničemu što se nalazi u novinama se sada ne može vjerovati.“.

Marchi (2012) u tom kontekstu definira lažne vijesti kao zabavne televizijske emisije koje pomoću parodije obrađuju vijesti i koriste satiru kako bi raspravljali o javnim temama. Ističe kako su televizijske emisije poput *The Colbert Report*, *The Daily Show with Jon Stewart*, „*Weekend Update*“ u *Saturday Night Live* i slični satirični izvori vijesti za sve širu publiku. Tvrdi da američke nacionalne studije pokazuju da su gledatelji takvih sadržaja bolje informirani o nacionalnim i međunarodnim zbivanjima od publika koje se oslanjaju isključivo na službene vijesti iz novina, internetskih medija, radija i televizije. Marchi također ističe da istraživanja pokazuju kako ljudi smatraju da im emisije lažnih vijesti omogućuju da dobiju znanje, a ne samo informaciju budući da teme stavljaju u širi kontekst, pružaju pozadinske informacije te prikazuju povijesne poveznice i institucionalne procese što je netipično za brzo televizijsko izvještavanje.

Allcott i Gentzkow (2017) u svojoj analizi lažnih vijesti u američkim predsjedničkim izborima 2016. godine ne isključuju vijesti sa satiričnih internetskih stranica koje, naročito tijekom izoliranog dijeljenja putem Facebooka i Twittera, mogu biti pogrešno shvaćene kao činjenične vijesti. Autori smatraju da ovakve tekstove ne treba isključiti jer iako na stranici može stajati obavijest da je sadržaj satiričan i fikcionalan, na samim vijestima nije objavljen *disclaimer*, odnosno ova napomena o fikciji (primjer je jedna objava danas ugašene stranice *wtoe5news.com* da je Papa Franjo podržao predsjedničku kandidaturu Donalda Trumpa, koja je proglašena jednom od pet najdijeljenijih lažnih vijesti na izborima).

Pišući o tome kako državnici ograničavaju slobodu medija, Reporteri bez granica navode primjere kažnjavanja lažnih vijesti čime poriču pravo novinara da naprave pogrešku²⁶. Primjerice, u subsaharskoj Africi brojni su primjeri neproporcionalnih zakonskih kazni za novinarske pogreške (npr. Obala Bjelokosti, Madagaskar, Somalija, Burundi). Autori tvrde da takve medijske represije utječu na autocenzuru kod medija.

U analizi obrazaca dezinformiranja u francuskim izborima 2017. godine, autori definiraju četiri uzorka pomoću kojih se pojavljuju informacije i potkopava vjerodostojnost tradicionalnih medija²⁷. To su plašt kredibiliteta (eng. *credibility cloak*), lažne, obmanjujuće stranice, lažna istraživanja te vremenski pomak (eng. *time shifting*): ponovna objava zastarjelih (točnih) informacija koje u novom kontekstu, bez spominjanja vremena nastanka vijesti, zvuče netočno i potkopavaju kredibilitet.

2.3.3. Lažne vijesti u kontekstu aktualizacije termina u SAD-u

U globalnom političkom kontekstu, najčešće analizirani događaji koji su obilovali lažnim vijestima su predsjednički izbori 2016. godine u SAD. Najpopularnije lažne vijesti na temu američkih predsjedničkih izbora 2016. godine izazvale su veći angažman na Facebooku (reakcije, komentari, sviđanja i dijeljenje) nego najpopularnije vijesti 19 najvećih medijskih organizacija zajedno (npr. *New York Times*, *Washington Post*, *Huffington Post*, *NBC News*).²⁸

Brojne analize pokazuju da su najkomentiranije lažne vijesti bile u korist Donalda Trumpa te mnogi autori ističu da ne bi izorio predsjedničku pobjedu da nije bilo utjecaja lažnih vijesti. Allcott i Gentzkow (2017) provode analizu 156 predizbornih vijesti koje su kategorizirane kao lažne pomoću vodećih organizacija za provjeru činjenica. Od njih je 115 bilo pristrano prema Trumpu i na Facebooku su podijeljene 30 milijuna puta, a 41 *pro*-Clinton lažna priča podijeljena je 7,6 milijuna puta. Autori naglašavaju da se ovih gotovo 38 milijuna dijeljenja lažnih vijesti može preračunati u 760 milijuna otvaranja i čitanja tih lažnih vijesti, što čini

²⁶ Reporters without borders. *Predators of press freedom use fake news as a censorship tool*. Preuzeto s: <https://rsf.org/en/news/predators-press-freedom-use-fake-news-censorship-tool> (21.11.2017.)

²⁷ Bakamo (2017). The Role and Impact of Non-Traditional Publishers in the 2017 French Presidential Election. Dostupno na: <https://www.bakamosocial.com/frenchelection/> (12.3.2018.)

²⁸ Silverman, C. (2016). This Analysis Shows How Viral Fake Election News Stories Outperformed Real News On Facebook. BuzzFeed. Preuzeto s: https://www.buzzfeed.com/craigsilverman/viral-fake-election-news-outperformed-real-news-on-facebook?utm_term=.lyY5vJ4A7#.bsYY7GXpN (21.11.2017.)

statistiku od tri lažne priče po odraslom Amerikancu u vrijeme tri mjeseca prije izbora. Ističu i kako su stranice s lažnim vijestima zabilježile 159 milijuna posjeta samo u mjesecu izbora.

Kada govore o izvorima i motivacijama za objavu lažnih vijesti Allcott i Gentzkow (2017) spominju tinejdžere makedonskog grada Velesa koji su kreirali više od sto stranica sa lažnim vijestima.²⁹

Zabilježeni su primjeri i u Rumunjskoj, ali i primjeri američkih tvrtki specijaliziranih za kreiranje lažnih vijesti, poput *Disinformedia* koja zapošljava 20 do 25 autora.³⁰ Tvrde da postoje dva glavna motiva za kreiranje lažnih vijesti: prvi i najčešći je financijski, budući da viralni članci privlače puno posjetitelja na originalne stranice, čime im osiguravaju prihod od oglašavanja, a drugi je motiv je ideološki.

Jovović (2008) smatra kako je nužno da se, budući da većina medija nije u biznisu radi ideala nego zarade, troškovi drže na minimumu, stvaraju proizvodi koji se mogu prodati, te ostvaruju prihodi i povećava udio na tržištu. Pokretači medija s lažnim vijestima ovo su primijenili vrlo doslovno, postavši time nelojalna konkurencija medijima.

Brojni su primjeri lažnih vijesti u SAD-u, naročito za predsjedavanja Donalda Trumpa. Primjerice, tadašnji predsjednik optužio je medije da ne žele izvještavati o terorističkim napadima koje su izvršili islamski radikalisti i to čak 78 terorističkih napada od 2014. godine. Grupacija NBC News objavila je popis od preko 600 vijesti objavljenih na temu tih napada, od kojih su neki nagrađeni i Pulitzerovom nagradom³¹.

Također, Trumpovi glasnogovornici uvjerali su javnost da je Trumpovu inauguraciju pratilo najviše ljudi u povijesti, kako uživo tako i diljem svijeta, iako su to opovrgavale slike, snimke i podaci javnog prijevoza od prijašnjih inauguracija (primjerice, podaci Metro Washingtona pokazuju da je na dan njegove inauguracije, do 11 u jutro zabilježeno 193.000 vožnji, a u istom periodu Obamine inauguracije 2009. bilo ih je 513.000)³². Najvažnijom lažnom viješću izbora

²⁹ Za širi kontekst: Welcome to Veles, Macedonia, Fake News Factory to the World. *Wired*. Dostupno na: <https://www.wired.com/2017/02/veles-macedonia-fake-news/> (17.7.2018.)

³⁰ Sydell, L. (2016). We Tracked Down A Fake-News Creator In The Suburbs. Here's What We Learned. National Public Radio. Preuzeto s: <https://www.npr.org/sections/alltechconsidered/2016/11/23/503146770/npr-finds-the-head-of-a-covert-fake-news-operation-in-the-suburbs> (21.11.2017.)

³¹ Jackson, H. i dr. (2017). Trump Claims Media Don't Cover Terrorist Attacks; Archives Say Otherwise. NBC News. Preuzeto s: <https://www.nbcnews.com/news/us-news/trump-claims-media-don-t-cover-terrorist-attacks-archives-say-n717651> (20.11.2017.)

³² Hunt, E. (2017). Trump's inauguration crowd: Sean Spicer's claims versus the evidence. *The Guardian*. Preuzeto s: <https://www.theguardian.com/us-news/2017/jan/22/trump-inauguration-crowd-sean-spicers-claims-versus-the-evidence> (20.11.2017.)

smatra se informacija o tomu kako je papa Franjo javno podržao kandidaturu D. Trampa (Wardle, Derakhshan, 2017).

2.3.4. Kritika termina lažne vijesti

Vijeće Europe krajem 2017. izdalo je knjigu *Information Disorder* u kojoj objašnjavaju kako informacijski poremećaji utječu na demokraciju, a u kojoj ističu kako ne žele koristiti termin lažnih vijesti jer je on „žalosno neprikladan za opis kompleksnog fenomena informacijskog zagađenja“ (Wardle, Derakhshan, 2017: 5). Autori stoga uvode novi konceptualni okvir za proučavanje informacijskih poremećaja u kojemu identificiraju tri tipa: *misinformacije*, dijeljenje lažnih informacija, ali bez namjere nanošenja štete; *dezinformacije*, svjesno dijeljenje lažnih informacija s ciljem nanošenja štete i *malinformacije*, dijeljenje (istinitih) povjerljivih informacija u cilju nanošenja štete osobi, organizaciji ili državi (govor mržnje, „curenja informacija“...). Smatraju da je neuspjeh svih rasprava o lažnim vijestima u nerazlikovanju ovih tipova neistina, s obzirom na oblik, motivaciju i diseminaciju.

Definiranjem dezinformacija bavi se i Stručna skupina na visokoj razini Europske komisije (*High Level Expert Group on Fake News and Online Disinformation*): “(1) iako mogu biti vrlo štetne, dezinformacije se razlikuju od nezakonitih oblika govora, kao što su kleveta, govor mržnje, poticanje na nasilje itd.; (2) često ih je teško odvojiti od novinarstva niske kvalitete, clickbaita, nenamjernih pogrešaka i sl.; (3) njihovom širenju ponekad pridonose i mediji i građani, kada toga nisu ni svjesni; (4) dezinformacije kao fenomen nadilaze pojam ‘lažnih vijesti’” (Grbeša Zenzerović, Nenadić, 2022: 10).

Walter i Murphy 2018. proveli su meta analizu gotovo stoljeća kvantitativnih istraživanja koja su istraživala fenomen ispravljanja dezinformacija, odnosno na različite strategije uključujući pozivanje na konsenzus, koherentnost, vjerodostojnost izvora, provjeru činjenica i davanje općih upozorenja. Uzorak im se sastojao od 65 studija koje su zbirno imale 23.604 ispitanika. Zaključili su da korektivni pokušaji smanjivanja dezinformiranosti imaju učinka u brojnim domenama i publikama te da je on veći u pitanjima tema zdravlja nego politike. Također, učinak je bio najveći kada su korektivne informacije sadržavale alternativno objašnjenje što se i zašto zapravo dogodilo.

MIT-ov profesor Ethan Zuckerman objašnjava kako je *fake news* nejasan i neodređen pojam koji obuhvaća sve, od neuravnoteženih vijesti koje ne zaslužuju našu pažnju, propagande u smislu ratobornih govora namijenjenih dobivanju podrške za neki cilj/stranu i dezinformacija kojima je cilj širenje sumnje i povećanje nepovjerenja u institucije.³³

Nekoliko znanstvenih radova kritički analizira povijest i razvoj lažnih vijesti, primjerice Tandoc i sur. (2017) analizirali su 34 akademska članka koji su definirali termin *fake news* u periodu od 2003. do 2017.. Ponudili su tipologiju ovog termina: novinarska satira; novinarska parodija; fabrikacija, izmišljotina; manipulacija; oglašavanje i propaganda. Autori zaključuju kako su ove definicije temeljene na dvije dimenzije: razini činjeničnosti i obmane, odnosno namjeri da zavaraju. Primjerice, parodija i satira imaju nisku stopu, a fabricirane priče i propaganda visoku stopu prijevara.

Jankowski (2018) je u radu *Researching Fake News: A Selective Examination of Empirical Studies* obratio pažnju na interdisciplinarnost, odnosno na činjenicu da su se znanstvenici raznih disciplina uključili u istraživački val ove tematike, uključujući povjesničare.

Autori Farkas i Schou (2018, prema Jankowski 2018) su analizom diskursa materijala prikupljenih na temu lažnih vijesti identificirali tri modela/kategorije lažnih vijesti: kritika digitalnog kapitalizma, kritika desničarskih politika i medija te kritika ljevičarskih politika i tradicionalnih medija.

Neki autori ističu i važnost analize slikovnih i grafičkih elemenata („meme“, infografike) u informacijskim kampanjama koje dopiru do većeg broja osoba nego lažne stranice, a budući da algoritmi društvenih mreža više ističu slike, kojima je teže utvrditi izvor, a ljudski ih mozak ih puno brže prihvaća i manje uključuje vještine kritičkog promišljanja (prema Wardle i Derakhshan, 2017).

Iz navedenih kritičkih interpretacija jasno je da je pojam lažnih vijesti, osim što je kontradiktoran u svom značenju, neprikladan za razmatranje dezinformacijskih kampanja i kompleksne naravi dezinformacija, misinformacija i malinformacija u transnacionalnom informacijskom prostoru.

³³ Zuckerman, E. (2017). *Stop Saying Fake News, It's not Helping*. Dostupno na: <http://www.ethanzuckerman.com/blog/2017/01/30/stop-saying-fake-news-its-not-helping/> (10.7.2018.)

2.3.5. Napori za svladavanje i eliminaciju dezinformacija

Michael Grant još je 1995. napisao kako su dezinformacije i pokušaji da se one isprave stare koliko i sama demokracija.

Danas razni istraživački programi razvijaju računalne algoritme za identificiranje dezinformacija. Projekt računalnih znanstvenika Fake News Challenge okupio je preko 100 dobrovoljaca i preko 70 timova u cijelom svijetu, koji za cilj imaju promoviranje razvoja alata koji će pomoći osobama koje se bave provjerom informacija i razotkrivanjem prijevara i dezinformiranja.³⁴ Kroz natjecanja timovi razvijaju alate koristeći strojno učenje, jezičnu obradu i umjetnu inteligenciju. Autori vjeruju kako ove tehnologije umjetne inteligencije mogu značajno automatizirati dio procesa provjere je li priča istinita ili prijevarena.

Facebook ima važnu ulogu u obliku konzumacije vijesti i neprestano ojačava svoje partnerstvo s organizacijama koje su potpisnice International Fact-Checking Network etičkog kodeksa (Mena, 2018). "Degradiranje lažnih vijesti (koje su identificirali *fact-checkeri*) jedno je od naših najboljih oružja jer degradirani članci obično gube 80% svog prometa", rekao je Facebook u vezi sa svojim planovima za borbu protiv lažnih vijesti koje se šire na platformi.³⁵ Facebookovo sučelje koje otkriva širenje dezinformacija na sličnom jezičnom području, alat koji je dostupan samo organizacijama za provjeru činjenične točnosti koje su potpisale ugovor s Facebookom koristi i hrvatski Faktograf: "Prvo, Facebook nam pruža neke uvide koji nam pomažu da radimo svoj posao. Nitko drugi nam ne daje pristup tome. Drugo, Facebook je najpopularnija društvena mreža u Hrvatskoj, u to nema sumnje. (...) Nakon što fact-checkeri dio sadržaja označe kao dezinformaciju, ljudi koji su ga podijelili prime poruku od Facebooka kojom ih se obavještava da je riječ o dezinformaciji i usmjerava ih na točne informacije. Zato je fokus na Facebooku." (Brautović, 2022). Javno dostupnu aplikaciju Claimbuster koja omogućuje provjeru informacija u realnom vremenu razvio je Facebook (Meta) sa Sveučilištem u Teksasu.

Google postavlja oznake "provjera činjenica" u svoje rezultate pretraživanja, pokazujući jesu li organizacija za provjeru činjenica ili izdavač smatrali vijest istinitom ili ne.³⁶

³⁴ Fake News Challenge. Dostupno na: <http://www.fakenewschallenge.org/> (16.7.2018.)

³⁵ Replacing Disputed Flags with Related Articles. *Facebook Newsroom*. Dostupno na: <https://newsroom.fb.com/news/2017/12/news-feed-fyi-updates-in-our-fightagainst-misinformation/> (29.7.2019.)

³⁶ Google Adds Fact-checking to Its Search Results. *Fortune*. Dostupno na: http://fortune.com/2017/04/07/google-adds-fact-checking-to-search/?xid=time_socialflow_twitter (30.7.2019.)

Za potrebe provjera činjenica razvijen je Googleov FactCheck Explorer (<https://toolbox.google.com/factcheck/explorer>). Rasprostranjena je i uporaba alata CrowdTangle, koji služi uočavanju dezinformacija koje su postale viralne - s margina u *mainstream* (Brautović, 2022).

UNESCO, Europska unija i Europsko udruženje novinara pokrenuli su projekt izgradnje povjerenja u medije u jugoistočnoj Europi i Turskoj kao “pokušaj odgovora na brzu digitalnu transformaciju i informacijski kaos obilježen degradacijom profesionalnih novinarskih standarda, bujanjem dezinformacija i jasnim padom povjerenja civilnog društva u medije. Cilj projekta je razvoj vještina medijske i informacijske pismenosti u formalnom i neformalnom obrazovanju, poboljšanje kapaciteta medija za suzbijanje dezinformacija i misinformacija, te jačanje medijske odgovornosti i održivih i učinkovitih mehanizama samoregulacije. Dio aktivnosti u okviru ovog projekta je izgradnja inovativnih rješenja za uspostavljanje dijaloga i suradnje između medija i specijaliziranih provjeravatelja informacija (*fact-checkera*), podrška razvoju specijaliziranih jedinica za provjeru informacija unutar postojećih medijskih redakcija, pogotovo kroz edukaciju i radionice za korištenje novih alata i tehnologija za provjeru online materijala, te podupiranje samoregulacije poput osnivanja vijeća za medije kojemu bi pristupili i *fact-checkeri* i na taj način prihvatili primjenu profesionalnih novinarskih standarda u svome radu”. (Grbeša Zenzerović, Nenadić, 2022: 25).

2.3.6. Posljedice informacijskih poremećaja

Posljedice informacijskih poremećaja su brojne i vidljive u raznim područjima. Zanimljiva je uloga i odnosa s javnošću i marketinga u informacijskim poremećajima. Poznati su primjeri tvrtki za odnose s javnošću koje nude usluge širenja dezinformacija o političkim protivnicima.

Iako nije u fokusu ovoga rada, zanimljiva je i pozicija marketinga u novom informacijskom okruženju. Primjerice, francuski *stratup* Storyzy bavi se upozoravanjem organizacija kada se oglasi za njihove brendove pojave na stranicama s lažnim vijestima. Ključna poruka na njihovoj stranici jest „Zaštite sliku svoga brenda od konteksta lažnih vijesti“, a ističu kako provjeravaju

sadržaj preko 20.000 domena.³⁷ Profesor sa Stanforda Frederic Filloux napisao je analitički tekst o tomu kako oglašivači „hrane ekosustav lažnih vijesti“.³⁸ Ističe kako oglašivači, a pronađeno je preko 600 brendova koji se oglašavaju na stranicama s lažnim vijestima, često ne mare gdje se njihovi oglasi nalaze dok god donose povrat investicije. Među oglašivačima su tehnološke tvrtke, banke, maloprodaja, aviokompanije, kozmetički i luksuzni brendovi, ali i sveučilišta, NGO sektor i renomirani medijski brendovi poput *The New York Timesa* i *The Wall Street Journala*. Filloux ističe kako se oglašivači ne razmišljaju o etičkim implikacijama prilikom pomaganja razvoja ogromne mreže za širenje dezinformacija.

Temom lažnih vijesti u časopisu *Nature* bavio se Adam Kucharski (2016) koji tvrdi da lažne vijesti i komore jeke djeluju na sličan način kao i zarazne bolesti. Sugerira da se glasine, poput sojeva bolesti, razvijaju i šire u povoljnom okruženju, a mišljenja se, kao i infekcije, prenose društvenim kontaktima (Nenadić, 2017).

Termini koji se pojavljuju u kritici konzumacije interneta i društvenih mreža nazivaju se komore jeke (*eco chamber*) i filter mjehurići (*filter bubble*). Iako društvene mreže ne proizvode vijesti, distribuiraju, filtriraju i sugeriraju sadržaje i to personalizirano. Termin komore jeke zbog aktualnosti je bio u najužem izboru za riječ godine Collinsova rječnika. Koncept filter mjehurića popularizirao je Eli Pariser u knjizi koja je postala među najprodavanijima naslova *The Filter Bubble: What the Internet is Hiding from You* iz 2011. Smatra da svaka osoba ima svoj balončić koji funkcionira kao prilagođeni univerzum informacija dobivenih svakodnevnim aktivnostima na internetu. Tvrtke kao što su Google, Amazon, Facebook, Netflix, Yahoo! i YouTube koriste algoritme i personaliziraju informacije za svakog korisnika. Pariser smatra da ovakva selekcija utječe na korisnike, manipulira njihovim mislima i djelima te daje moć poduzetnicima i računalnim znanstvenicima.

„Govoreći o ideološkoj segregaciji u kontekstu društvenih mreža uglavnom se govori o algoritamskom kreiranju *filter bubblea* i komore jeke, odnosno filtriranju i preferencijalnom tretmanu informacija i mišljenja koja su u skladu s prethodno izraženim stavovima korisnika“ (Nenadić, 2017: 18). Vozab (2017) ističe kako u navedenim mjehurićima i komorama građani češće sudjeluju u razgovorima o politici s političkim istomišljenicima, koje će potom i zadržati

³⁷ Storyzy. Dostupno na: <https://storyzy.com/> (26.7.2018.)

³⁸ Filloux, F. (2017) More than 600 global brands still feed the fake news ecosystem. The Monday Note on Medium. Preuzeto s: <https://mondaynote.com/more-than-600-global-brands-still-feed-the-fake-news-ecosystem-d1ddfbd80458> (26.7.2018.)

kao kontakte na društvenim mrežama, zatvarajući krug ograničen političkim preferencijama i kreirajući psihološki fenomen kognitivne disonance.

Teoretičari smatraju da se personalizacijom sadržaja pojačava ideološku segregaciju i umanjuje se izloženost različitim mišljenjima i informacijama. Postoje i teorije koje opovrgavaju ovakve stavove, odnosno kontekstualiziraju ih. Reutersovi istraživači u najvećem svjetskom istraživanju o konzumaciji medija³⁹ 2023. godine utvrdili su kako je velik dio javnosti skeptičan prema algoritmima koji se koriste za odabir sadržaja koji je vidljiv putem tražilica, društvenih medija i drugih platformi. Manje od trećine njihova uzorka, koji obuhvaća 46 tržišta, tvrdi kako su zadovoljni algoritamskim odabirom informacija koje su im vidljive. Unatoč tome, u prosjeku korisnici i dalje blago preferiraju ovako odabrane vijesti od onih koje su odabrali urednici ili novinari (27%), što sugerira da su rasprave o algoritmima dio šire brige o vijestima i načinu njihovog odabira. S obzirom na manje zadovoljstvo nekim algoritamskim odabirima, nije iznenađujuće da je oko 65% mlađih korisnika (ispod 35 godina) a 55% starijih (35+) pokušalo utjecati na odabir informacija praćenjem ili prestankom praćenja, isključivanjem ili blokiranjem ili promjenom druge postavke.

Termin upravljanje dojmovima (*impression management*) na društvenim mrežama objašnjava ponašanja korisnika koji objavljuju i podržavaju sadržaje koje njihovi korisnici očekuju, smatra Picone (2015) naslanjajući se na teoriju sociologa Goffmana iz 1950-ih. Učinci dezinformiranja u interesu su brojnih područja psihologije, od kognitivnih znanosti do društvenih pristupa, budući da dezinformacije o značajnim temama mogu utjecati zdravstveno ponašanje i odluke o glasovanju pojedinaca, smatraju Chan i suradnici (2017). Vidljivo je kako promjene trendova imaju brojne posljedice, kako u preferencijama publika, tako i u informatičkim rješenjima, te je jasno da je veliki fokus na informacijskim poremećajima i borbi protiv dezinformacija.

2.3.7. Negativan utjecaj na demokraciju i građansku participaciju – utjecaj vijesti na politička uvjerenja

S obzirom na povijesnu promjenu jednostranosti masovne komunikacije koja je tipična za tradicionalne medije, izrazit je bio trenutak pojave obostranosti u medijskoj komunikaciji, ali i

³⁹ Digital news report Reuters 2023. Dostupno na: https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2023-06/Digital_News_Report_2023.pdf (2.8.2023.)

političkoj. „Očekivala se demokratizacija javne komunikacije i veća participativnost građana u političkim debatama“ (Nenadić, 2017: 18). Slični zaključci su i Reutersova Digital News Reporta za 2023. godinu: „Unatoč nadama da bi internet mogao proširiti demokratske rasprave otkrivamo da manje ljudi sada sudjeluje u online raspravi vijesti nego u nedavnoj prošlosti. Na cjelokupnom uzorku tek 22% ispitanika sada su aktivni sudionici, s 47% uopće ne sudjeluje u vijestima. U svim zemljama nalazimo da su ova skupina uglavnom muškarci, bolje obrazovani i pristraniji u svojim političkim stavovima“.⁴⁰ Iako su ove teze diskutabilne, multimedijalnost je svakako omogućila veću izloženost različitim idejama.

Ipak, neki autori obraćaju pažnju da su mediji kroz povijest bili prijetnja demokraciji. Primjerice, Gorbach (2018: 238) ukazuje na komparativnu povijest lažnih vijesti u SAD-u u kojoj naglašava kako su nove inkarnacije „najgori toksični koktel“ ranije poznatih medijskih prijevara te se objavljuju vrlo promišljeno, uz profit kao primarni motiv, zbog čega čine višestruke prijetnje demokraciji. Ističe i kako društva 19. stoljeća koja su bila izložena ranijim prijevarama nisu morala računati na rizike globalne katastrofe.

Gorbach (2018: 242) prenosi izjavu kolumnistice Dorothy Thompson iz 1938., koja je izjavila da Orsonu Wellesu i Mercury Theateru za Rat svjetova treba dati medalju kongresa radi demonstriranja moći prijevera u vremenu masovnih medija: „Pokazali su nevjerovatnu glupost, nedostatak strpljenja i neukost tisuća. Dokazali su koliko je lako započeti masovnu obmanu.“

Kada o lažnim vijestima govori u kontekstu satiričnih medijskih sadržaja, Marchi (2012) ističe kako izrugivanje stvarnim (političkim) događajima objašnjava kontekst te time omogućuje političku komunikaciju koja promiče javnu raspravu. Takvi namjerno lažni sadržaji preuzimaju ulogu čuvara demokracije, prozivajući vlastodršce za izrečeno i učinjeno. Također, s obzirom da ne moraju brinuti o novinarskoj objektivnosti, nude autentičnost koji imaju blogeri.

Allcott i Gentzkow (2017) ističu nekoliko posljedica nerazaznavanja lažnih vijesti na društveni trošak: korisnici imaju manje točna uvjerenja koja mogu utjecati na demokratski proces te postaju skeptični prema legitimnim medijima.

Temom lažnih vijesti intenzivno se bavi neprofitna organizacija Reporteri bez granica. U ožujku 2017. objavili su ekstenzivnu analizu „predatora slobode medija koji koriste lažne vijesti

⁴⁰ Digital news report Reuters 2023. Dostupno na: https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2023-06/Digital_News_Report_2023.pdf (2.8.2023.)

kao alat za cenzuru“.⁴¹ Napominju da je Trumpova izjava s konferencije u veljači 2017. o tome kako su mediji i količina neiskrenosti u njima izvan kontrole⁴² „poklon svim tiranima“, a kao dokaz navode izjave turskog predsjednika Tayyipa Erdogana, kambodžanskog premijera Hun Sena koje se pozivaju na tu izjavu u ograničavanju medijskih sloboda u svojim zemljama. Navode brojne primjere afričkih političara koji optužuju medije da lažnim vijestima ograničavaju demokratske procese, ali i europskih poput Florian Philippot iz francuske Nacionalne fronte i talijanskog vođe pokreta Pet zvjezdica Beppe Grilla.

Zajedničku izjavu o slobodi izražavanja, lažnim vijestima i propagandi u ožujku 2017. potpisale su *United Nations* (UN), *Organization for Security and Co-operation in Europe* (OSCE), *Organization of American States* (OAS) i *African Commission on Human and Peoples' Rights* (ACHPR).⁴³ Izjava izražava zabrinutost upotrebe lažnih vijesti za vladine propagande i ograničavanja slobode medija te ističe kako bi državni akteri, u skladu s domaćim i inozemnim zakonskim obvezama, osiguravati distribuciju pouzdanih i točnih informacija. Potpisnici izjave izrazili su zabrinutost da su dezinformacije i propaganda često osmišljene i implementirane kako bi obmanule populaciju.

Analizirajući obrasce dezinformiranja u francuskim izborima 2017. godine, širenje lažnih vijesti definirano je kao zadovoljavanje emotivnih potreba, budući da ljudi na taj način traže potvrdu zajednice i identitet⁴⁴. Navodi se kako je ovo čest slučaj u kontroverznim temama poput antihomoseksualnih, antimigrantskih i antielitističkih narativa, kada čin dijeljenja takve informacije postaje performativni, kompenzirajući prikaz identiteta.

U radu koji proučava komparativnu povijest lažnih vijesti, Gorbach (2018: 236) citira tadašnjeg predsjednika SAD-a Baracka Obamu koji je medijski ekosustav opisao riječima „sve je istina i ništa nije istina“, poentirajući kako kapaciteti za širenje laži, teorija zavjera i karikiranja političkih protivnika bez ikakvih pobijanja, čine racionalne diskusije gotovo nemogućim.

⁴¹ Reporters without borders. *Predators of press freedom use fake news as a censorship tool*. Preuzeto s: <https://rsf.org/en/news/predators-press-freedom-use-fake-news-censorship-tool> (21.11.2017.)

⁴² “*We have to talk to find out what's going on, because the press, honestly, is out of control. The level of dishonesty is out of control.*”

⁴³ Joint Declaration on Freedom of Expression and “Fake News”, Disinformation and Propaganda (2017). UN, OSCE, OAS, ACHPR, 3.3.2017. Preuzeto s: <http://www.osce.org/fom/302796?download=true> (21.11.2017.)

⁴⁴ Bakamo (2017). *The Role and Impact of Non-Traditional Publishers in the 2017 French Presidential Election*. Dostupno na: <https://www.bakamosocial.com/frenchelection/> (12.3.2018.)

2.3.8. Pad povjerenja u medije i alternativni izvori informacija

Društvene mreže danas su naročito u fokusu istraživača socijalnog kapitala i njime povezane političke participacije. Zbog navedenog je važno koliko je realno povjerenje u medije. „Povjerenje u medije u suvremenoj zapadnoj političkoj tradiciji usko se veže uz povjerenje u demokratske političke institucije, u sam demokratski poredak i demokratske vrijednosti na kojima se sustav temelji“ (Čuvalo, 2010: 41). Uz spomenuto povezuje se i koncept društvenog povjerenja kao “socijalnog kapitala” (Putnam 1995, Fukuyama 1995, prema Tsfati, Cappella, 2003).

Čuvalo, sumirajući nekoliko autora, (2010: 41) smatra da „uloga komunikacijskih medija u demokratskim političkim sustavima počiva na pretpostavci o sposobnosti medija da utječu na političko ponašanje građana, političku participaciju i politički angažman građana. Postavke o medijskom utjecaju u ovom kontekstu sadrže teorije modernizacije koje ističu važnost širokog pristupa stanovništva masovnim komunikacijama za demokratizaciju zemlje...“

Koji su izvori vjerodostojni ovisi o procjeni njihove pouzdanosti, a skandali s razotkrivenim lažnim dokumentarnim filmovima i medijskim fabrikacijama narušavali su povjerenje u medijske izvore. Još 1985. trećina Amerikanaca smatrala je da su informacije u njihovom tisku netočne; do 1997. brojka se povećala za gotovo više od pola, a sličan pad povjerenja medijskih publika u SAD-u utvrđen je prema televizijskim mrežama, navodi Street (2003).

Stariji podaci o povjerenju u medije u Hrvatskoj bili su oni iz istraživačkog projekta *Povjerenje u medije* Fakulteta političkih znanosti i istraživačke agencije Media Metar iz 2010. godine. „Povjerenje u medije ispitivalo se u smislu generaliziranog povjerenja u domaće medije zajedno s ostalim političkim i društvenim institucijama i akterima (Vlada, Sabor, predsjednik, vodeći gospodarstvenici, znanstvenici, intelektualci, političke stranke (općenito), preferirana stranka, lider preferirane stranke, Crkva, novinari, obrazovne institucije, Hrvatska vojska, policija, sindikat, nevladine organizacije, Europska Unija i inozemni mediji).“ (Čuvalo, 2010: 46). Rezultati su tada pokazali sljedeće; povjerenje ispitanika u medije u odnosu na povjerenje u druge analizirane društvene i političke institucije pokazuje veće relativno povjerenje u lokalne, domaće, odnosno nacionalne medije, magazine. Najveće povjerenje građani imaju u Crkvu, zatim u znanstvenike, obrazovne institucije, Hrvatsku vojsku i svjetske medije. Novinarima ispitanici vjeruju manje nego uglednim intelektualcima i stranačkim liderima (Čuvalo, 2010).

Gallupovo istraživanje povjerenja u medije, provedeno na reprezentativnom uzorku u Sjedinjenim Američkim Državama, pokazuje da je povjerenje američke publike u sposobnost medija da izvješćuju u potpunosti, točno i pošteno bilo najniže 2016. godine, od kada mjere ovu kategoriju od 1972. godine, na svega 32%. Pokazali su da stariji Amerikanci (iznad 50) vjeruju više nego mlađi (18-49), ali povjerenje je opalo u obje skupine.⁴⁵

U dotadašnjoj najvećoj svjetskoj komparativnoj studiji o konzumaciji medija koju je 2017. – Reutersov institut proveo na više od 70.000 ljudi u 30 država dokazuju da su internet, društvene mreže i lažne vijesti pridonijele niskom povjerenju u medije, ali u mnogim državama uzrok je i duboko ukorijenjena politička polarizacija i percipirana pristranost *mainstream* medija (primjerice, najveće povjerenje u medije je u Finskoj, 62 %, a najniže u Grčkoj i Južnoj Koreji, 23 %).⁴⁶ Tek 24 % ispitanika smatra da društvene mreže uspješno razdvajaju činjenice od fikcije; kombinacija nedostatka pravila i viralnih algoritama dozvoljava brzo širenje niskokvalitetnim i lažnim vijestima.

Da se stanje povjerenja u medije ne mijenja nabolje kroz godine pokazuje najnoviji Digital News Report Reutersa za 2023. godinu u kojemu stoji kako je i ove godine povjerenje u vijesti dodatno palo te kako je udio potrošača vijesti koji kažu da često ili ponekad izbjegavaju vijesti, najniži ikada izmjeren: svega 36 %: „Nalazimo da se ova skupina dijeli između onih koji pokušavaju povremeno izbjegavati sve izvore vijesti te onih koji pokušavaju posebno ograničiti svoje vijesti korištenjem u određeno vrijeme ili za određene teme. Izbjegavači vijesti će reći da ih zanima pozitivno novinarstvo ili novinarstvo utemeljeno na rješenjima, a manje su zainteresirani za velike priče dana“.⁴⁷ „Nepovjerenje u institucionalne medije okreće ljude alternativnim izvorima informacija kojih je zahvaljujući internetu i reduciranim troškovima proizvodnje sve više; s druge strane, online društvene mreže kreiraju nove modele diseminacije, konzumacije i amplifikacije informacija i mišljenja.“ (Nenadić, 2017: 17).

Media Insight Project, rezultat suradnje American Press Institutea i Associated Pressa, 2017. istraživao je na 1498 odraslih Amerikanaca kako odlučuju kojim sadržajima vjerovati na

⁴⁵ Swift, A. (2016) Americans' Trust in Mass Media Sinks to New Low. Gallup News. Preuzeto s: <http://news.gallup.com/poll/195542/americans-trust-mass-media-sinks-new-low.aspx> (20.11.2017.)

⁴⁶ Reuters Institute (2017). Digital News Report 2017. Preuzeto s: https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/Digital%20News%20Report%202017%20web_0.pdf (20.11.2017.)

⁴⁷ Digital news report Reuters 2023. Dostupno na: https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2023-06/Digital_News_Report_2023.pdf (2.8.2023.)

društvenim mrežama⁴⁸. Zaključeno je da je za povjerenje u informaciju važnije tko je informaciju podijelio, od samog izvora informacije, pa čak i je taj izvor medijska organizacija ili je fikcionalan. Dokazano je da ispitanici imaju više povjerenja u informacije koje su podijelili njima pouzdani izvori, čak i ako je izvor nepoznat, od informacija s uglednog medijskog izvora koje su podijelile osobe koje smatraju nepovjerljivima. Informacije podijeljene od strane pouzdanih izvora češće će preporučiti prijateljima (dijeliti), pratiti izvor na društvenim mrežama i preplatit se na njihove novosti.

Regina Marchi (2012) u svom istraživanju o preferencijama mlađih publika (tinejdžera) ističe kako su im važan izvor informacija odrasli kojima vjeruju. Istraživanje joj je pokazalo da brojne informacije dobiju od starijih te ih kasnije zbog interesa dodatno istraže online. Povjerljivi odrasli služe tinejdžerima kao „filteri i prevoditelji“ koji upućuju na važne teme i objašnjavaju njihov značaj, a tinejdžeri smatraju ovakvo vodstvo korisnim.

U ranijoj Zajedničkoj izjavi o slobodi izražavanja, lažnim vijestima i propagandi⁴⁹ potpisnice upozoravaju da, u slučajevima u kojima javne vlasti progone, zastrašuju i prijete medijima, uključujući navode da su mediji "oporba" ili da "lažu" i imaju skriveni politički program, povećava se rizik od prijetnji i nasilja nad novinarima, potkopava povjerenje javnosti i povjerenje u novinarstvo i može dovesti u zabludu javnost zamućivanjem linija između dezinformacija i medijskih proizvoda koji sadrže neovisno provjerljive činjenice.

Novinarske redakcije moraju biti svjesnije postojanja stranica s lažnim vijestima i educirati novinare da ispituju domenu članaka koje čitaju. “Ove se stranice oslanjaju, barem djelomično, na zavaravanje novinara kako bi pomogle u povećanju prometa i prihoda. Uskraćivanje kisika u obliku prometa iz lakovjernih novinskih članaka prvi je korak prema njihovom iskorjenjivanju. Drugi korak je razotkrivanje njihovog sadržaja kada počne dobivati zamah. Ova mjesta ne bi postojala da nisu uspjela generirati promet na svojim stranicama. Obrazovanje novinara o njima i rad na razotkrivanju njihovih laži pomoći će ubrzati njihovu propast.”⁵⁰

Nije iznenađujuće što se koncept medijske pismenosti kontinuirano razvija u razvijenim državama proteklih nekoliko desetljeća. „Razumjeti medije, izbjeći mitsku stvarnost, razumjeti

⁴⁸ Media Insight Project (2017) 'Who shared it?': How Americans decide what news to trust on social media. Dostupno na: <http://www.mediainsight.org/Pages/%27Who-Shared-It%27-How-Americans-Decide-What-News-to-Trust-on-Social-Media.aspx> (20.11.2017.)

⁴⁹ Joint Declaration on Freedom of Expression and “Fake News”, Disinformation and Propaganda (2017). UN, OSCE, OAS, ACHPR, 3.3.2017. Preuzeto s: <http://www.osce.org/fom/302796?download=true> (21.11.2017.)

⁵⁰ Lies, Damn Lies and Viral Content. Tow Center for Digital Journalism. Dostupno na: <http://towcenter.org/research/lies-damn-lies-and-viral-content/> (15.8.2019.)

komunikacijski proces nije metafora, to je pretpostavka razumijevanja medijske kulture, medijske demokracije, medijske ekologije, medijske etike, medijskog obrazovanja.“ (Maletić, 2014: 138). Upravo zbog kompleksnosti suvremenog informacijskog sustava, pada povjerenja u medije, ali i druge institucije demokratskog društva, kontinuirano se razvija potreba za provjerenim informacijama i izvorima od povjerenja.

3. NOVI MEDIJSKI KOREKTIV I ALAT U INFORMACIJSKOM RATU: SPECIJALIZIRANE ORGANIZACIJE ZA PROVJERU ČINJENICA (*FACT-CHECKING*)

3.1. Provjere činjenica – novi element medijskog ekosustava

U medijskom sustavu pojavio se novi element, svojevrsna nova funkcija kao korektiv tradicionalnom novinarskom radu. Temeljen na postulatima istraživačkog novinarstva, a ipak s jasnim odmakom od medija koji su izgubili povjerenje publike, organizacije za provjeru informacija postale su novi, neizostavan dio suvremenog informacijskog sustava.

Organizacije za provjeru informacija pružaju evaluaciju provjerljivih tvrdnji izrečenih u javnim izjavama kroz istraživanje primarnih i sekundarnih izvora (Kriplean i sur., 2014, prema Brandtzaeg i Folstad, 2017). U literaturi je konstantan termin razotkrivanje (eng. *debunking*) za predstavljanje korektivne poruke koja utvrđuje da je prethodna poruka bila dezinformacija (Chen i sur., 2017).

Provjera informacija i vijesti koje se objavljuju tradicionalno je dio novinarskih napora i deontologije medija, ali praksu *fact-checkera* ne treba pomiješati s tradicionalnom novinarskom dužnošću traženja eventualnih pogrešaka prije objave novinarskih radova (Graves, 2018, Mena, 2018).

Nekoliko je mogućih čimbenika koji su mogli uzrokovati razvoj profesionalnog pokreta *fact-checkinga*: nazadovanje novinarstva, lak pristup tehnologiji za mase i društveno-politički razdor (Amazeen, 2017).

Jednu od definicija termina objavio je i American Press Institute: cilj organizacija za provjeru informacija je povećanje znanja i ponovno izvještavanje o navodnim činjenicama javno izrečenima od strane političara i drugih osoba koje utječu na tuđe živote i primanja. *Fact-checkeri* istražuju provjerljive činjenice na nepristran način kroz rigoroznu provjeru te objavu jasnih informacija koje konzumentima služe za donošenje svjesnih izbora prilikom glasovanja ili drugih bitnih odluka.⁵¹ Graves i sur. (2015: 1) smatraju ih “novim stilom novinarstva koji je fokusiran na evaluaciju točnosti javnih tvrdnji političara”.

⁵¹ Elizabeth, J. (2014.) “Who Are You Calling a Fact-Checker?” American Press Institute. Preuzeto s: <https://www.americanpressinstitute.org/fact-checking-project/fact-checker-definition/> (23.7.2018.)

“U srcu *fact-checkinga* je ideja da se činjenice moraju razdvojiti od mišljenja i fikcije” (Mena, 2018: 3). Temeljni ciljevi političkog *fact-checkinga* su educiranje publike, popravljjanje političkog ponašanja i unapređenje novinarstva (Amazeen, 2017).

Posao provjere informacija nastao je radi straha da tradicionalno novinarstvo više nije u stanju ili voljno prisiljavati političke aktere da budu odgovorni za istinitost svojih tvrdnji, smatra Amazeen (2016). Graves, Nyhan i Reifler (2016) smatraju ovo nastojanjem očuvanja temeljnih principa novinarstva, a Amazeen (2017) naziva ih profesionalnim reformističkim pokretom čiji cilj je poboljšanje novinarstva pa čak i superiornim oblikom novinarstva.

S istraživačima koji su dali globalni pregled djelovanja ovih organizacija, shvaćaju se njihovi razmjeri i važnost u komunikacijskom procesu. Graves (2016) ovo naziva globalnim valom i profesionalnim pokretom koji nastoji legitimirati provjere informacija kao nepristrano novinarstvo. Smatra ga konvergencijom koja dopušta širenje novinarske jurisdikcije na profesionalce nenovinare. Lim (2018) ih naziva istaknutim pokretom koji revitalizira novinarske ideale traženja istine. Agadjanian i sur. (2019) smatraju da su *fact-checking* internetske stranice promijenile način na koji mediji izvještavaju o politici.

Različite su interpretacije o začetku ove prakse. Prethodnicima se mogu smatrati odjeli za provjeru informacija u velikim medijskim organizacijama koji su još od 1990. počeli temeljito ispitivati tvrdnje kandidata tijekom izbornih kampanja u SAD. Graves (2016b) prvom ovakvom stranicom smatra Spinsanity, koji je nastao u SAD-u 2001. godine, dok Fridkin i sur. (2015) navode da je to bio FactCheck.org, kojega je 2003. godine pokrenuo *Annenberg Public Policy Center*, nakon čega su, četiri godine kasnije, slijedili PolitiFact od St. Petersburg Timesa te Fact Checker od Washington Posta. Isti autori (str. 128) navode kako je “koncept *fact-checkera* eksplodirao 2012. godine” na predsjedničkim izborima kada su primjerice novinari i urednici PolitiFacta proizveli preko 800 provjera činjenica u 11 saveznih država, a dnevni promet na njihovoj internetskoj stranici prelazio je milijun posjetitelja. Graves (2018) pak 2010. godinu opisuje kao onu u kojoj je počeo dramatičan nalet nastankom 20 novih stranica u sedam država. Za vrijeme “izborne sezone” 2016. u SAD-u je bilo aktivno preko 50 “operacija *fact-checkinga*” (Mena, 2018: 1).

Marietta i sur. (2015: 577) ističu kako je internetska „industrija“ provjeritelja činjenica nastala u suvremenom političkom okruženju polariziranih tvrdnji o spornim realnostima”. Napominju i kako su znanstvene procjene ove nove „institucije“ mješovite te kako je malo empirijskih znanstvenih istraživanja sistematski istražilo njihovu korisnost. Komentirajući profesionalne

američke organizacije za provjeru informacija, Marietta i sur. (2015) ističu kako je njihovim radom kreiran novi aspekt nacionalne političke rasprave. Nyhan i Reifler (2015: 13) tvrde kako “javnost ima uglavnom vrlo povoljan stav prema *fact-checkingu*”.

Amazeen (2016) ističe kako je pokret političkih *fact-checkera* u posljednjih 20 godina doživio rast bez presedana. Walter i sur. (2019: 2) nazvali su ih “jednom od najpopularnijih inovacija namijenjenih sprječavanju rasprostranjenosti dezinformacija”.

Graves i Cherubini (2016) utvrdili su kako su osobe koje se bave provjerom informacija raznih profila i pozadina: novinarstva, političkih znanosti, ekonomije, prava, javnih politika i raznih oblika aktivizma. O značaju rada *fact-checking* organizacija svjedoči Pulitzerova nagrada za provjeravanje istinitosti izjava političara tijekom predsjedničke kampanje 2008. koju je dobio američki PolitiFact.com, koji je 2010. počeo licencirati svoju metodologiju te je do predsjedničkih izbora 2012. godine proširio franšizu na 11 medijskih partnera diljem SAD-a (Graves i sur., 2015).

Eksplicitno je kako je razvoj ovako velikog broja organizacija za provjeru činjenica diljem svijeta izuzetno relevantna pojava u medijskom ekosustavu i kako je borba protiv informacijskih poremećaja zauzela važno mjesto u medijskoj strukturi.

3.2. Vrste i kategorizacija *fact-checkera*

Fact-checkere se obično dijeli na neovisne organizacije ili dijelove postojećih medijskih redakcija. Graves i sur. (2015) navode kako svi elitni mediji u SAD imaju vlastite odjele za provjere činjenica: the New York Times, the Washington Post, the Associated Press, National Public Radio, USA Today, CNN, Fox, MSNBC. Globalno gledajući, više od pola organizacija su novinarske nevladine organizacije ili sastavnice sveučilišta, a ne dio postojećih medijskih organizacija (Graves, Cherubini, 2016).

Učestale su i *ad hoc* varijante medijskih organizacija prilikom i za vrijeme trajanja velikih političkih događaja.

Prema podacima iz 2016. godine, većina organizacija (u Europi preko 90%), po uzoru na prvotne američke, fokusirana je na istraživanje tvrdnji političara, ali postoje i oni koji su fokusirani gotovo isključivo na medije (primjerice ukrajinski StopFake, britanski Full Fact,

finski Faktabaari, sjevernoirski FactCheckNI i makedonski Vistinomer) (Graves i Cherubini, 2016). Autori navode kako je u periodu pisanja njihova rada manje od jedne četvrtine istraživanih organizacija u Europi redovito ciljano istraživalo medije, a trećina ih je to radila povremeno.

Istraživači sa sveučilišta Duke ukazuju i na raznovrsnost stranica te osim navedenih fokusiranih na političku komunikaciju te analizu medija, postoji i nekoliko organizacija za provjeru znanstvenih informacija (poput *Climate Feedback* sveučilišta California ili *Déetecteur de Rumeurs* iz Montreala), ali i stranica koje se bave glasinama u zabavnoj industriji (*Gossip Cop*).⁵²

Brandtzaeg i Folstad (2017) predložili su sljedeću kategorizaciju organizacija za provjeru činjenica, prema području djelovanja:

1. online glasine i obmane (primjerice: Snopes.com, Hoax-Slayer, ThruthOrFiction.com, HoaxBusters, Viralgranskaren – Metro);
2. političke i javne izjave (FactCheck.org, PolitiFact, The Washington Post, Fact Checker, CNN Reality Check, Full Fact) i
3. specifične teme i kontroverze (StopFake, TruthBeTold, #RefugeeCheck, Climate Feedback, Brown Moses Blog/Bellingcat).

Haigh i sur. (2017) analiziranje kontroverznih tvrdnji i mjerenje njihove istinitosti uz pomoć javno dostupnih podataka i uz mišljenja stručnjaka nazivaju zapadnom praksom provjere informacija. Dok se primjerice PolitiFact fokusira na specifične političke tvrdnje, uz pretpostavku da su ih mediji točno i pošteno prenijeli, StopFake evaluira rad novinara, tragajući za obmanjujućim pričama temeljenima na fabriciranim dokazima (Haigh i sur., 2017). Razlika je u provjeri iznesenih činjenica u medijskim objavama, a ne mišljenjima.

Nakon inicijalne faze razvoja *fact-checkera*, nove inicijative postajale su raznolikije i fragmentirane i prestale kopirati jedne druge (Lowrey, 2017). Isto tako, proširen je fokus s političkog diskursa prema drugim područjima, naročito znanosti i zdravlju.

⁵² Elizabeth, J. (2014.) "Who Are You Calling a Fact-Checker?" American Press Institute. Preuzeto s: <https://www.americanpressinstitute.org/fact-checking-project/fact-checker-definition/> (23.7.2018.)

3.3. Profesionalizacija

S obzirom na rasprostranjenost, gotovo da se već može govoriti i o profesionalizaciji ove prakse; 2015. godine osnovana je međunarodna mreža *The International Fact-Checking Network* (IFCN) pri Poynter institutu. Mreža je osnovana kako bi se raspravljalo o *fact-checkingu* kao novinarskom instrumentu diljem svijeta, kako bi se osigurali treninzi za *fact-checkere* te osnivale suradnje u međunarodnim projektima *fact-checkinga*.⁵³

IFCN je 2016. potaknuo i donošenje kodeksa načela rada, kojega je u prve dvije godine potpisalo preko 50 organizacija iz cijeloga svijeta (primjerice SAD, Ukrajina, Francuska, Meksiko, Brazil, Južna Afrika, Indija, Argentina, Kolumbija, Njemačka, Češka, Turska, Španjolska, Gruzija, Hrvatska, Kazahstan, Velika Britanija, Srbija, BiH, Indonezija, Nizozemska, Kenija, Filipini, Australija, Nepal, Irska, Izrael...)⁵⁴ U rujnu 2022. Kodeks je potpisalo 105 *fact-checkera*⁵⁵.

Kodeks načela ističe kako će se potpisnice pridržavati savjesnog rada u pet područja:

1. nepristranost i poštenje (korištenje istih standarda pri svakoj provjeri informacija, nezauzimanje strana, nezagovaranje);
2. transparentnost izvora;
3. transparentnost vlastitog financiranja i organizacije (prikaz pravnog statusa, financiranja te profesionalna pozadina istraživača i način komunikacije s čitateljima)
4. transparentnost metodologije (selekcija, istraživanje, pisanje, objava te ispravci);
5. otvorene i poštene korekcije.⁵⁶

Iz kodeksa je vidljiva intencija organizacija diljem svijeta da budu korektiv u principu djelovanja medija, koji su često diskutabilni u području transparentnosti vlastitog poslovanja, financiranja i vlasništva. Novinari su također često nedostupni za interakciju sa svojim

⁵³ Mantzarlis, A. (2015). Introducing Poynter's International Fact-checking Network. Dostupno na: <https://www.poynter.org/fact-checking/2015/fact-checkers-of-the-world-unite/> (17.8.2018.)

⁵⁴ International Fact-Checking Network fact-checkers' code of principles. Dostupno na: <https://www.poynter.org/international-fact-checking-network-fact-checkers-code-principles> (20.7.2018.)

⁵⁵ Verified signatories of the IFCN code of principles. Dostupno na: <https://www.ifncodeofprinciples.poynter.org/signatories> (11.9.2022.)

⁵⁶ International Fact-Checking Network fact-checkers' code of principles. Dostupno na: <https://www.poynter.org/international-fact-checking-network-fact-checkers-code-principles> (20.7.2018.)

publikama, a informacije o njihovim profesionalnim kvalifikacijama najčešće nisu javno dostupne publici.

Jedna od specifičnosti rada, a koja ih razlikuje od tradicionalnih medijskih sustava jest činjenica da ne teže ekskluzivnom sadržaju niti brzini objave informacije (Graves, 2016). Budući da je iza svake objave stoji detaljan istraživački posao, ovo je logično, a suprotno novinarskoj praksi, često teže povećanju vjerodostojnosti na način da se više stanica bavi istom temom ili izjavom jer smatraju da time pridonose širenju istine (u dubinskim intervjuima komentirali su glavni urednici tri najveće organizacije u SAD-u, Graves, 2016).

Jane B. Singer 2018. je u istraživanju naziva *Fact-Checkers as Entrepreneurs* organizacije promatrala kroz prizmu inovacija i poduzetništva, bilo unutar organizacija (*intrapreneurship*) ili kao samostalne poduzetničke inicijative. Smatra da je *fact-checking* samo „dobro novinarstvo“ utemeljeno na osnovnim principima istinitosti i nepristranosti, provjere informacija i jasne prezentacije (2018: 1070). Singer analizira 126 stranica, članica *International Fact-Checking Network* kako bi utvrdila koliko ih je osnovano unutar medijskih organizacija, na koji način se financiraju, kako su definirali ciljeve, misiju i viziju te tko im je ciljano publika. Saznaje da su od 126 organizacija sa svih kontinenata, 74 dio većih medijskih organizacija i to najčešće u zemljama razvijenih demokracija (SAD, EU, Australija...). Poduzetnički pothvati pojavljuju se u državama s manje razvijenim demokratskim sustavima i bez tradicije neovisnih medija (Afrika, Istočna Europa, Srednji Istok). Takve organizacije najčešće imaju višestruke izvore financiranja, najčešće stipendije, donacije, filantropske organizacije, a relativno rijetki su prihodi od oglašavanja. U intervjuima koje je Singer provela s urednicima iz 12 država otkrila je da ciljanom publikom smatraju prvenstveno osobe s društvenim utjecajem, a potom novinare kao važne redistributere te nastavnike zbog utjecaja na učenike i studente, ali i mlađe osobe zainteresirane za politiku.

Fact-checkeri često kolaboracijom nastoje pridonijeti smanjenju informacijskog kaosa i dezinformacija te kreiraju liste internetskih stranica koje redovito objavljuju dokazano lažne vijesti. Istraživači Reuters Instituta u radu *Measuring the reach of “fake news” and online disinformation in Europe* koriste takve popise: Décodex, bazu od oko 1.000 stranica kompiliranu od strane Le Monde’s Décodeurs; BUTAC, Bufale.5, Bufalopedia te liste The New York Timesa i BuzzFeeda (Fletcher i sur., 2018).

Graves i sur. (2015) ističu kako se inovacije u struci promiču pomoću mehanizama novinarskih nagrada, uključivanja u nastavne kurikulume, profesionalnih konferencija, radova u

znanstvenim časopisima. Smatraju kako ovakvi načini priznanja signaliziraju ono što profesija cijeni i pomažu legitimitetu i institucionalizaciji novih praksi.

3.4. Globalna rasprostranjenost organizacija za provjeru činjenica

Reuters je napravio veliko izvješće *The rise of fact-checking sites in Europe* u kojemu tvrde kako su neovisne stranice za provjeru informacija nova demokratska institucija s pohvalnim ciljem promicanja istine u političkom diskursu (Graves, Cherubini, 2016). Istaknuto je kako su ove organizacije samo u razdoblju od 2006. do 2016. pokrenute u preko 50 država. Istraživači ove tematike za polazište uzimaju globalnu data bazu *fact-checking* stranica koju je kreirao *Duke Reporters' Lab* na sveučilištu Duke, nazivajući je najpoznatijim globalnim mjerilom. Tako je u 2023. godini aktivna 417 organizacija u 100 država i na 69 jezika.⁵⁷

Baza je kreirana prema organizacijama koji regularno objavljuju na temu točnosti izjava javnih službenika, političkih stranaka i kandidata, novinara, medijskih organizacija, udruga i slično. Pri odlučivanju koje stranice uključiti u bazu razmatraju se sljedeći kriteriji: provjerava li stranica sve strane, razmatra li izolirane tvrdnje i donosi li zaključke, prati li politička obećanja, transparentna je o izvorima i metodama; objavljuje li informacije o financiranju i povezanosti s drugim organizacijama te jesu li njihova primarna misija vijesti i informacije.⁵⁸

Istraživači sa sveučilišta Duke istaknuli su i kako je broj ovih stranica utrostručen od 2014. do 2018. godine (u razdoblju na koje se odnosi istraživanje ovoga rada), što predstavlja rast od 239 posto.⁵⁹ Kasniji podaci pokazuju da je od 2018. godine broj porastao za još 47 %, isti izvještaj pokazuje da je ova brojka narasla s 11 u 2008. godini na 424 organizacije u 2022. godine⁶⁰

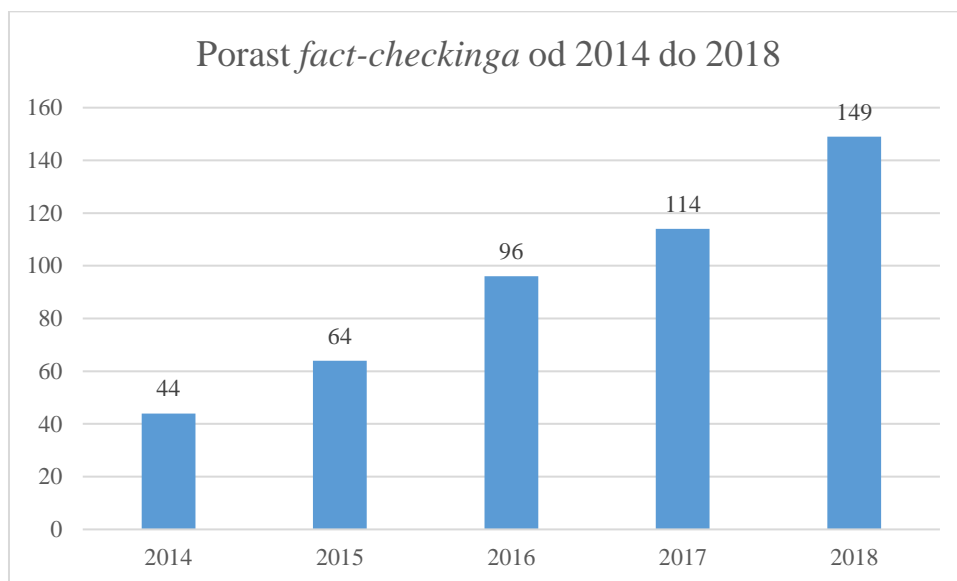
⁵⁷ *Misinformation spreads, but fact-checking has leveled off.* Duke Reporters' Lab. <https://reporterslab.org/category/fact-checking/> (12.8.2023.)

⁵⁸ *How We Identify Fact-Checkers.* Duke Reporters' Lab. Dostupno na: <https://reporterslab.org/how-we-identify-fact-checkers/> (29.6.2018.)

⁵⁹ *Fact-checking triples over four years.* Duke Reporters' Lab. Dostupno na: <https://reporterslab.org/latest-news/> (20.7.2018.)

⁶⁰ *Misinformation spreads, but fact-checking has leveled off.* Duke Reporters' Lab. <https://reporterslab.org/category/fact-checking/> (12.8.2023.)

Slika 3.1 Porast broja fact-checkera od 2014. do 2018.

Izvor: Fact-checking triples over four years. Dostupno na: <https://reporterslab.org/latest-news/> (20.7.2018.)

U analizi po kontinentima istaknuto je kako je u rujnu 2022. Europa imala najveći broj stranica, 105, slijedi Azija sa 103, Sjeverna Amerika sa 84, Južna Amerika s 40, Afrika s 36 i Australija sa 6. Nekoliko je država u kojima je aktivno više od jedne organizacije : SAD (73), Brazil (9), Francuska (17), Ujedinjeno Kraljevstvo (7), Južna Koreja (13), Indija (27), Indonezija (11).⁶¹

U *white-paperu* naziva *The Diffusion of Fact-Checking; Understanding the growth of a journalistic innovation* autori se pitaju zašto se dogodio toliko porast rasprostranjenosti *fact-checkera*. Smatraju da su novinari, kojima je posao promatrati aktivnosti konkurencije, naročito vodećih medija, jednostavno slijedili primjer. Autori su mjerili koliko su najtiražnije novine u SAD-u često objavljivale tekstove s ključnom riječju *fact-checking* (i inačicama) te su izmjerili rast od preko 50% od 2004. do 2008. te preko 300% od 2008. do 2012. godine.

U izvještaju o stanju *fact-checkera* u 2021.⁶² koji je IFCN proveo u 86 organizacija diljem svijeta stoji kako, nakon godina stalnog rasta, broj novih inicijativa za provjeru činjenica usporava. Glavni zaključak iz ove ankete je da je smanjen broj profitnih *fact-checkera* i da su neprofitne organizacije ponovno postale pokretačka snaga (Slika 3.2.).

⁶¹ Isto

⁶² State of the Fact-Checkers 2021 Dostupno na: https://www.poynter.org/wp-content/uploads/2022/01/IFCN_2022_StateFactChecking2021_v06.pdf (11.9.2022.)

Slika 3.2 Vrsta fact-checkera na uzorku 86 organizacija u 2021.

Koji je najbolji opis za vašu inicijativu provjere činjenica?

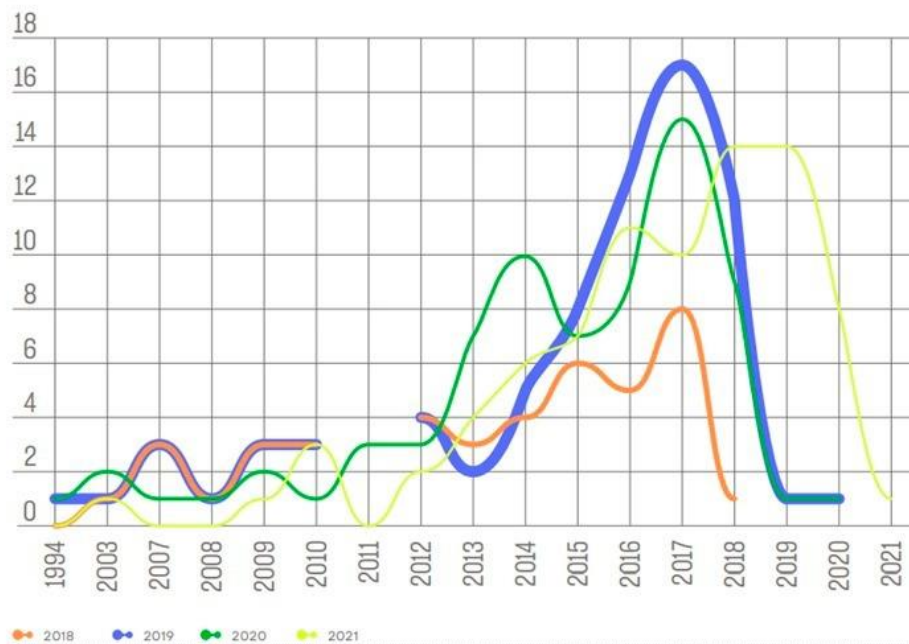

Izvor: https://www.poynter.org/wp-content/uploads/2022/01/IFCN_2022_StateFactChecking2021_v06.pdf
(11.9.2022.)

Slika 3.3. daje kronološki prikaz analiziranih 86 organizacija pomoću kojeg je moguće promotriti cikluse nastanka.

Slika 3.3 Kronološki prikaz godina pokretanja organizacija za provjeru informacija

Kada je pokrenuta vaša inicijativa za provjeru činjenica?

Izvor: https://www.poynter.org/wp-content/uploads/2022/01/IFCN_2022_StateFactChecking2021_v06.pdf
(11.9.2022.)

Istraživanje dalje pokazuje kako je najveći broj organizacija sa 5 i više stalno zaposlenih te kako je taj broj porastao za 3% od podataka godinu ranije. Sljedeća kategorija su 1-4 zaposlenika u 30-ak % organizacija. Dok se broj inicijativa za provjeru činjenica koje se oslanjaju na 1-4 honorarna zaposlenika smanjio za 9,7%, u onima koji rade s 5 ili više neznatno se povećao. Broj organizacija koje kontinuirano rade s jednim ili više volontera iznosio je 11,6%, što je trend pada zabilježen u prethodne tri godine. U međuvremenu, 76,7% ispitanika izjavilo je da se ne oslanja na volontere na dugoročnoj osnovi.

3.5. Kontekst provjeritelja dezinformacija u Europi

Europske države prate ovaj trend pa od 27 zemalja članica Europske unije, 24 (88 %) ih ima *fact-checkere* prepoznate od strane Duke Reporters' Laba. Postoje i dva primjera šire medijske suradnje: FactcheckEU, kolaboracija 19 medijskih organizacija iz 13 europskih država; “projekt International Fact-Checking Networka, koji okuplja europske potpisnice IFCN-ova Etičkog kodeksa radi borbe protiv dezinformacija u Europskoj uniji uoči izbora za Europski parlament 2019. godine.”⁶³ Hrvatska ima jedan portal koji je dio navedene međunarodne mreže provjeravatelja činjenica - Faktograf te Adria Digital Media Observatory (ADMO), koji je dio European Digital Media Observatory (EDMO) *huba* za provjeru točnosti informacija, susjedna BiH ima Istinomjer i Raskrinkavanje, Srbija tri: Istinomer, Raskrikavanje i AFP Cinjence (Srbija, BiH, Crna Gora, Hrvatska), dok Slovenija ima Razkrinkavanje i Oštro. Istraživanje o izboru tema i postupcima razotkrivanja dezinformacija hrvatskog Faktografa provedeno je u listopadu 2022. utvrdilo je kako je Faktografova baza dezinfomacija jedini pouzdan izvor za identifikaciju izvora dezinformacija u Hrvatskoj (Brautović, 2022).

Jedna od najčešće korištenih karakteristika *fact-checkera* je korištenje sustava ocjenjivanja kako bi pokazali količinu istinitosti / neistinitosti. Jedno istraživanje pokazalo je kako blizu 60% europskih organizacija koriste ljestvice koje predstavljaju stupnjeve istine“ (Graves, Cherubini, 2016). Obično su to ljestvice s tri razine, ali su česte i one od četiri, pet, a ima ih i do osam. Primjeri naziva razina istinitosti su: „istinito, prilično istinito, prilično neistinito i

⁶³ About us. (2019). FactCheckEU. Preuzeto s: <https://factcheckeu.info/en/legal> (25.11.2019.)

lažno“ (belgijski Knack Factchecker) ili „istinito, djelomično istinito, djelomično lažno, lažno, obmana i nije moguće provjeriti“ (nizozemski Nieuwscheckers).

U ljestvicama ocjenjivanja vidi se jedna zanimljiva karakteristika: humor u imenima ljestvica. Graves i Cherubini (2016: 18) nazivaju ih “šarenim, ponekad komičnim mjerilima” pa je moguće naći kategorije koje se zovu zbunjeni, opasnost, prikupljanje *like*-ova, *clickbait*, velika laž...¹³ Poletika u Španjolskoj koristi razne emotikone za ocjenjivanje, a talijanska agi Fact-checking koristi semafor sa sustavom s tri ocjene; zelena, žuta, crvena.

Velik značaj otkrivanju lažnih vijesti dala je i Europska komisija, koja je u akcijskom planu o strateškoj komunikaciji 2015. godine osnovala radnu skupinu zaduženu za dezinformacijske kampanje. Internetsku stranicu *EU vs Disinfo* vodi Europska služba za vanjsko djelovanje *East Stratcom Task Force*. Skupina je od rujna 2015. godine 2022. godine kreirala javno dostupnu međunarodnu bazu podataka od preko 12.000 dezinformacijskih slučajeva.⁶⁴ O temi obavještavaju i educiraju institucije EU, vlade država članica, novinare i istraživače.

Redovno izvještavaju o analizama ruskih propagandnih poruka diljem Europske unije, koje pokazuju da je ključna ruska strategija poslati što je više moguće konfliktnih poruka iz što većeg i različitijeg broja izvora, s ciljem uvjeravanja javnosti da postoje previše verzija događaja da bi se pronašla istina, smatraju Wardle i Derakhshan (2017).

Najnovija inicijativa u području Europe jest European Digital Media Observatory okuplja organizacije za provjeru činjenica, stručnjake za medijsku pismenost i akademske istraživače kako bi razumjeli i analizirali dezinformacije, u suradnji s medijskim organizacijama, online platformama i praktičarima medijske pismenosti⁶⁵.

Važno je spomenuti i donošenje Zakona o digitalnim uslugama (*Digital Services Act*) i Zakona o digitalnim tržištima (*Digital Markets Act*) kojima je cilj stvoriti sigurniji digitalni prostor u kojem su zaštićena temeljna prava svih korisnika digitalnih usluga i uspostaviti jednake uvjete za poticanje inovacija, rasta i konkurentnosti, kako na jedinstvenom europskom tržištu tako i na globalnoj razini ⁶⁶.

⁶⁴ About EU vs Disinformation campaign. Dostupno na: <https://euvsdisinfo.eu/about/> (11.9.2022.)

⁶⁵ EDMO. Dostupno na: <https://edmo.eu/edmo-at-a-glance/> (30.7.2023.)

⁶⁶ The Digital Services Act package. Dostupno na: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/digital-services-act-package> (8.8.2023.)

3.5.1. Organizacije za provjeru informacija u Ukrajini

U Ukrajini postoje četiri aktivne organizacije za provjeru činjenica: *Bez Brehni* (Без Брехні, "Without Lies"), *Slovo i Dilo* ("Word and Deed"), *StopFake* te *VoxCheck*, dio *VoxUkraine*. Neaktivni su *FakeControl*, *Vladometr* i *FactCheck-Ukraine*.⁶⁷

U ranije spomenutom izvještaju *Kremlin Influence Index* stoji kako je Ukrajina lider u protumjerama ruskoj propagandi, jer je uvela legislativne mjere, a NGO sektor prednjači u proučavanju propagande i informiranju građana i to sve dok su okolne zemlje tek tražile načine za ograničavanje ruskih informacijskih kapaciteta.⁶⁸

Slovo i Dilo kreirala je nevladina organizacija *People's Control System* kako bi pratila obećanja političara u Ukrajini na nacionalnoj i lokalnoj razini. Objavljuje tekstove na ukrajinskom i ruskom jeziku, a sustav ocjenjivanja im je: izvršena obećanja, neizvršena i u tijeku.

VoxCheck objavljuje na ukrajinskom, ruskom i engleskom jeziku tekstove nastale istraživačkom analizom politike, a označava ih kao lažno do istinito, poluistinito, pretjerano i manipulirano.

Nezavisni *FactCheck-Ukraine*, osnovan od strane nevladinih organizacija i putem donacija bavio se provjerama tvrdnji ukrajinskih političara i javnih osoba, koje je rangirao kao lažne, istinite ili bez presude.

StopFake najuspješniji je ukrajinski projekt, nastao 2014. godine nakon aneksa Krima na *Mohyla School of Journalism*. Objavljuju na 13 jezika: ukrajinskom, ruskom, engleskom, španjolskom, rumunjskom, bugarskom, francuskom, talijanskom, nizozemskom, češkom, njemačkom, poljskom i srpskom jeziku. Prvobitni cilj projekta bio je provjeravanje i pobijanje dezinformacija i propagande o događajima u Ukrajini koji su u to vrijeme kružili u medijima. Vremenom je projekt prerastao u pravi informativni centar gdje se svakodnevno analiziraju i razmatraju svi aspekti propagande Kremlja, kako na Ukrajinu tako i zemlje Europske unije i bivšeg Sovjetskog Saveza.⁶⁹ U opisu stranice stoji kako je *StopFake* „novinarska organizacija čiji je primarni cilj provjera informacija, podizanje medijske pismenosti u Ukrajini i

⁶⁷ Duke Reporters' Lab: *Database of global fact-checking sites*. Dostupno na: <https://reporterslab.org/fact-checking/> (10.9.2022.)

⁶⁸ *Kremlin Influence Index 2017: Joint Research Report*. – Kyiv, Detector Media, 2017. Preuzeto s: http://osvita.mediasapiens.ua/content/files/dm_iik_engl_pravka-compressed.pdf (22.11.2017.)

⁶⁹ *StopFake. O nama*. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/sr/o-nama/> (5.7.2018.)

postavljanje jasne crvene linije između novinarstva i propagande“, a nastoje ga postići razotkrivanjem lažnih vijesti, stvaranjem arhiva i baza podataka propagande, analiziranjem i provjeravanjem informacija, obučavanjem raznih ciljnih grupa za prepoznavanje lažnih vijesti i sudjelovanjem na konferencijama i seminarima o novinarskoj etici i provjeravanju podataka.⁷⁰

U strukturiranom intervjuu za Reutersovo istraživanje *The rise of fact-checking sites in Europe* direktor Yevhen Fedchenko kazao je: „Zaista smo prošli kroz sve rasprave i unutarnje transformacije kako bismo ovaj projekt pročistili od ideologije. Odlučili smo da moramo biti vrlo neutralni i temeljiti se na novinarskim standardima.“ (Graves i Cherubini, 2016: 13).

3.5.2. Rusija i *fact-checkeri*

Na spomenutom svojevrsnom globalnom središnjem mjestu popisa *fact-checkera* sa svih kontinenata, Duke Reporters' Labu, 2022. godine nema evidentiranih aktivnih niti neaktivnih *fact-checkera* iz Rusije. Također, niti jedna stranica iz ove zemlje ne nalazi se na popisu *International Fact-Checking Network*.

Reporteri bez granica 2017. su izvijestili kako je rusko ministarstvo vanjskih poslova na svojoj internetskoj stranici pokrenulo posebnu sekciju posvećenu objavi lažnih vijesti anti-ruske tematike, pronađenih u inozemnim medijima.⁷¹ Isto su napravile i Russia Today i drugi ruski mediji, poput agencije RIA Novosti koja je fokusirana na „medijske ratove“, laži Zapada i napade na ruske medije, stoji u izvještaju.

Rusko ministarstvo vanjskih poslova objavilo je na svojoj stranici pedesetak vijesti u prvih 18 mjeseci, započevši s viješću NBC-a o namjeri izručenja Snowdena u veljači 2017., a objavljuju komentare članaka iz The Timesa, BBC-a, The Washington Posta, The Observera, Le Mondea,

⁷⁰ Isto

⁷¹ Reporters without borders. *Predators of press freedom use fake news as a censorship tool*. Preuzeto s: <https://rsf.org/en/news/predators-press-freedom-use-fake-news-censorship-tool> (21.11.2017.)

Bloomberga, CNN-a, Die Welta, ali i manjih medija iz Venezuele, Hrvatske (Večernji list), Južnoafričke Republike, Irske, Češke, Litve, Tajlanda...⁷²

Grbeša Zenzerović i Nenadić (2022, 31) u *Studiji jačanja otpornosti na dezinformacije* navode kako je European Digital Media Observatory (EDMO) upozorila na prijetnju provjere informacija koju predstavljaju lažni *fact-checkeri*: “EDMO navodi primjer jedne ruske stranice koja objavljuje neke autentične ispravke netočnih informacija, ali isto tako objavljuje i lažne ispravke, odnosno ‘razotkriva’ snimke koje je navodno plasirala ukrajinska strana, a plasirala ih je zapravo sama ‘fact-checking’ stranica, koja te informacije onda tobože ‘ispravlja’. Cilj takve perfidne manipulacije je zbuniti građane kako ne bi znali komu i čemu više vjerovati, odnosno što je zbilja, a što opsjena.”

EDMO tvrdi kako je jedan od najreprezentativnijih primjera stranica waronfakes.com: “Postavili su je anonimni ruski novinari, a snažno proširila ruska veleposlanstva po cijelom svijetu – web stranica ima englesku, francusku i španjolsku verziju te konstantnu prisutnost na ruskoj televiziji. Web stranica waronfakes.com objavljuje točne članke o provjeri činjenica, ali objavljuje i lažne provjere činjenica. Koristeći uznemirujući niz novih taktika, ova web stranica i druge razotkrivaju nepostojeće lažne vijesti, stvaraju izmišljene snimke izgorjelih tenkova ili posljedica raketnih napada, koje potom 'provjeravaju'. Cilj je posijati sumnju kod ruske i europske publike u 'pravu' snimku koju gleda.”⁷³

Istraživači na Clemson University's Media Forensics Hub i ProPublica identificirali su više od desetak videozapisa koji navodno razotkrivaju nepostojeće ukrajinske krivotvorine. Videozapisi su prikupili više od milijun pregleda na proruskim kanalima u aplikaciji za razmjenu poruka Telegram i prikupili tisuće *lajkova* i *retvitova* na Twitteru. Snimka zaslona jednog od lažnih razotkrivajućih videa emitirana je na ruskoj državnoj televiziji, dok je druga podijeljena na službenom Twitter računu ruske vlade.⁷⁴

⁷² Published materials that contain false information about Russia. The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation. Preuzeto s: http://www.mid.ru/en/nedostovernie-publikacii?p_p_id=101_INSTANCE_nTzOQTTrCFd0&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-1&p_p_col_pos=1&p_p_col_count=2&101_INSTANCE_nTzOQTTrCFd0_delta=20&101_INSTANCE_nTzOQTTrCFd0_keywords=&101_INSTANCE_nTzOQTTrCFd0_advancedSearch=false&101_INSTANCE_nTzOQTTrCFd0_andOperator=true&p_r_p_564233524_resetCur=false&101_INSTANCE_nTzOQTTrCFd0_cur=1 (19.7.2018.)

⁷³ Russian propaganda disguising as fact-checking: a statement from the EDMO Taskforce. *Edmo.eu*. Dostupno na: <https://edmo.eu/2022/03/17/russian-propaganda-disguising-as-fact-checking-a-statement-from-the-edmo-taskforce/> (20.9.2022.)

⁷⁴ In the Ukraine Conflict, Fake Fact-Checks Are Being Used to Spread Disinformation. *Propublica*. Dostupno na: <https://www.propublica.org/article/in-the-ukraine-conflict-fake-fact-checks-are-being-used-to-spread-disinformation> (20.9.2022.)

3.6. Učinkovitost, doseg i povjerenje

Marietta i sur. (2015) naglašavaju kako su organizacije za provjeru informacija dobile nagrade i pohvale, ali i optužbe za pristranosti i pogreške te kako se njihove metode i zaključci dovode u pitanja. Amazeen (2013: 434) piše kako su kritičari *fact-checkera* “zabrinuti za njihovu učinkovitost i dosljednost”.

Epistemologijom provjere podataka izrazito kritički bavi se američki znanstvenik Joe Uscinski (Uscinski, Butler, 2013; Uscinski, 2015) nazivajući njihovu metodologiju naivnom iz pozicije istraživačkih metoda u društvenim znanostima. Pronalazi pet metodoloških izazova u praksi provjeritelja podataka: 1.) učinci odabira; 2.) fokus na višestruke tvrdnje ili obuhvaćanje cjeline; 3.) kauzalne tvrdnje; 4.) predviđanje budućnosti i 5.) neeksplicitni kriteriji odabira. Autori ističu kako je velik dio selekcije i obrade podataka izrazito neznanstven i subjektivan, primjerice pri odabiru tvrdnji povode se imperativima medijskih organizacija te ne pružaju objašnjenje (uobičajeno u društveno-znanstvenim istraživanjima) zašto smatraju da će uzorak biti dostatan za testiranje pretpostavki i donošenje zaključaka te da uzorkovanje neće biti pristrano s unaprijed određenim ishodom.

Autori napominju i kako je političkim novinarima koji odabiru tvrdnje političara koje će provjeravati (cijeli rad je fokusiran na prakse američkih organizacija, koji se bave pretežno izjavama političara) teško ostati nepristran u selekciji zbog sklonosti da pomoću političke ideologije interpretiraju kaotični politički svijet. Najviše pažnje Uscinski i Butler (2013) posvetili su verifikacijama tvrdnji koje se tiču procjene budućih događaja, a spore kako procjene političara o posljedicama u budućnosti dokazuju ili opovrgavaju koristeći procjene/predviđanja drugih osoba, odnosno stručnjaka koje su opet subjektivno odabrali.

Preispitivanjem epistemologije Uscinskoga i Butlera (2013) bavila se Amazeen (2015: 2), zamjerajući im loš odabir uzorka, za kojega smatra da ga svode na „neuobičajene anegdote“ sa stranica/medija koje nisu konzistentne u praksi provjere činjenica (kao The New York Times i The Washington Post). Amazeen (2015) naglašava kako ove organizacije daju društveni doprinos u obliku bolje informiranih glasača, većeg povjerenja u medije, boljih ishoda izbornih procesa, poštenijih političara te više političkih kandidata.

Odgovor na spomenuti rad od Amazeen, koji nudi i empirijsko istraživanje, dao je 2015. opet Uscinski, a napominje kako je sadašnja praksa²¹ provjeritelja podataka „pretjerano grandiozna“ te da je napustila „jednostavnu provjeru činjenica kako bi nudila velike političke istine“ (Uscinski, 2015: 3).

Istraživanju fenomena utjecaja *fact-checkera* znanstvenici su pristupili na nekoliko načina: mjereći utjecaj na publiku (Nyhan i Reifler 2010, 2012, Fridkin i sur., 2015, Werner, 2016, Shin, Thorson, 2017), utjecaj na političare (Nyhan i Reifler 2014) te utjecaj na kolege novinare (Graves i sur., 2015, Mena, 2018.).

Nyhan i Reifler (2015) su na reprezentativnom uzorku u SAD mjerili učinke *fact-checkinga* na publiku. Rezultati su im pokazali kako manje obrazovani i informirani građani, s manje znanja o politici, imaju negativniji stav prema formatu provjere informacija, a pozitivnije su ga doživljavali Demokrati od Republikanaca. Autori smatraju da izazov koji predstoji *fact-checkerima* je utvrditi kako privući interes manje informiranih i obrazovanih glasača i kako s njima učinkovito komunicirati. Nyhan et al. (2019) istraživanje su proveli i na predsjedničkim izborima 2016. u SAD te su utvrdili da provjere informacija smanjuju pogrešna shvaćanja, ali imaju minimalan utjecaj prilikom odabira kandidata na izborima.

Istraživanje provedeno za predsjedničke izbore u SAD-u 2012. godine na uzorku od 1.522 osobe pokazalo je kako su oni građani koji traže provjere informacija bolje informirani od onih koji ne pristupaju ovim stranicama.⁷⁵

Na uzorku od 519 sudionika iz SAD Werner je 2016. mjerila koliko ispravljene informacije o kandidatima mijenjaju povjerenje u kandidate, koliko u njihove oponente te koliko u medij. Suprotno postavljenoj hipotezi, istraživanje je pokazalo da ispitanici imaju smanjeno povjerenje u svoje kandidate kada su izloženi korigiranim informacijama te da nije dokazana pristranost u procjeni i odbacivanju informacija koje se ne podudaraju sa stavovima.

Drugačiji pristup mjerenjima publika odabrali su Shin i Thorson 2017. godine mjereći aktivnosti Twitter korisnika na objave tri *fact-checkera* iz SAD. Polaze od premise da žele saznati kako realni čitatelji reagiraju na članke jer smatraju da je to autentičnija reakcija od ranije provedenih eksperimenata gdje ispitanici moraju čitati članke koje možda inače ne bi

⁷⁵ Annenberg Public Policy Center (2012.) “The Public Still Has a Lot to Learn About the 2012 Presidential Race But Those Who Seek Out Fact Checking On the Internet Know More. Dostupno na: <https://www.annenbergpublicpolicycenter.org/the-public-still-has-a-lot-to-learn-about-the-2012-presidential-race-but-those-who-seek-out-fact-checking-on-the-internet-know-more/> (13.8.2020.)

čitali. Analizirali su 194 vijesti koje su *fact-checkeri* objavili na svojim Twitter računima a koje su spominjale predsjedničke kandidate 2012. godine, Obama i Romneya. Ti članci komentirani su ili podijeljeni 93.578 puta od strane 55.869 jedinstvenih korisnika na Twitteru. Zaključuju da ispitanici dijele vijesti koje su u korist njihovih preferiranih političkih opcija i odražavaju se loše na oponente. Utvrdili su i kako su osobe koje na Twitteru prate stranice *fact-checkinga* ranije od prosjeka počeli koristiti ovu mrežu, prate više računa od prosjeka (216 prosječno) i aktivniji su na Twitteru od drugih “političkih” korisnika. Ovo je važno jer *fact-checkeri* u prosjeku imaju mali broj pratitelja pa oni koji dijele njihove objave svojim publikama mogu povećati njihovu vidljivost. Shin i Thorson (2017) naglašavaju kako je zbog ovog fenomena vidljivost analiziranih poruka u njihovom istraživanju bila 354 puta veća zbog dijeljenja i komentiranja korisnika, budući da su ovi korisnici imali ukupno 78.726.217 pratitelja, dok su analizirane tri *fact-checking* stranice zajedno u tom trenutku imale svega 222.513 pratitelja na Twitteru.

Što o ovom poslu misle novinari u SAD-u, ispitivao je Paul Mena sa sveučilišta u Floridi 2018. godine, anketirajući 61 novinara koji se ili bave *fact-checkingom* ili su profesionalno zainteresirani za njega. Na pitanje koja je svrha *fact-checkinga*, najveći broj ispitanika (98,4 %) odabrao je slaganje s tvrdnjom “evaluacija točnosti tvrdnji javnih osoba i institucija”, a druga dva najčešća odgovora bila su “razotkrivanje lažnih priča rasprostranjenih na društvenim medijima” (93,4 %) i “podržavanje ideala novinarstva” (93,4 %). Svi ispitanici odabrali su slaganje s tvrdnjom da bi izvještaji provjere informacija trebali publici što je detaljnije moguće uvijek prikazati izvore i podatke koji su korišteni u procesu dokazivanja istinitosti. Istraživanje je pokazalo i kako ispitanici smatraju da ovaj posao treba biti nepristran, kako istraživači ne trebaju izražavati svoja politička uvjerenja te da treba postojati jasna granica između provjere informacija i aktivizma. Istraživanje je ukazalo i na trend izbjegavanja korištenja riječi “laž” za koju su se tri najveće organizacije iz SAD dogovorile da će ju izbjegavati (FactCheck.org, PolitiFact i Fact Checker), a s tim se složilo i 68 % ispitanika koji se redovito bave ovom djelatnošću uz objašnjenje da je njihov posao procjena izjava, a ne osoba te da izbjegavaju implicirati da netko namjerno želi obmanuti.

3.6.1. Doseg

Servisi koji su dio postojećih medijskih organizacija imaju veliku prednost u obliku dosega i resursa, ali su ovisni o uredničkim interesima i financijskoj podršci matičnog medija (Graves i Cherubini, 2016).

Istraživanja pokazuju i kako čak i kada su rezultati objava učinkoviti i utječu na stavove publike, imaju relativno malo učinka na reputaciju političara (Nyhan i sur., 2019). Isti autori proveli su istraživanje u kojemu su pokazali kako zbirni izvještaj većeg broja dekonstruiranih lažnih izjava političara⁷⁶ ima veći utjecaj na percepciju korisnika i to čak bez obzira na obrazovanje, pristranost i informiranost o politici. Amazeen (2015) ističe pak kako političari trpe reputacijsku štetu kada ih *fact-checkeri* prokažu da iznose lažne optužbe. Smatra kako *fact-checkeri* zbog toga imaju potencijal poboljšanja političkog djelovanja, čime bi se možda političkom procesu pridružio veći broj kvalificiranih kandidata i time pridonio razvoju demokracije.

Problem na koji su ukazali ispitanici iz istočne Europe u istraživanju Gravesa i Cherubinija (2016) je u tome što su najveći mediji na neki način pristrani, korumpirani i nepouzdati te njima dominiraju moćni poslovni i politički interesi, a *fact-checkingom* se bave samo dok on donosi novac.

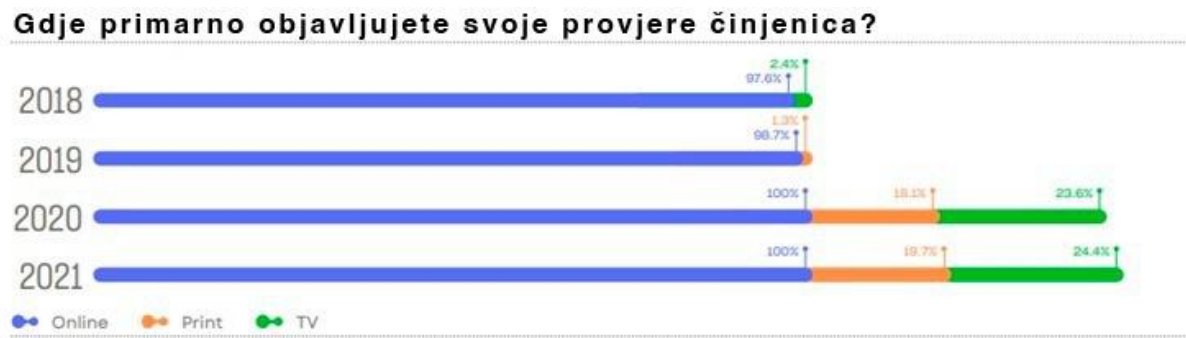
Neovisni sektor, odnosno organizacije koje nisu dio veće medijske kuće, ističe kako im je prenošenje objava putem masovnih medija jedini mehanizam dosega do većih publika i utjecanja na javne debate. Polovica europskih organizacija za provjeru činjenica izjasnila se da jako ovisi („4 ili više“ na skali do 5) o medijima u povećanju dosega i utjecaja svog rada (Graves i Cherubini, 2016) te kako su im odnosi s medijima u centru fokusa.

Podaci za 2021. u istraživanju *State of the Fact-Checkers 2021* IFCN-a pokazuju da najveći broj organizacija koje provjeravaju činjenice nastavlja dijeliti svoj rad na internetu, ali da je došlo do neznatnog poboljšanja korištenja televizije i tiskanih medija za distribuciju provjere činjenica: ”Kao što smo primijetili u prošlim izvješćima, brojne organizacije za provjeru činjenica imaju partnerstva s televizijom, radiom i tiskanim medijima, što pomaže u daljnjem jačanju provjere činjenica i povećanja svijesti javnosti”.⁷⁷

⁷⁶ U originalu *summary fact-check*. Za primjer daju tekst urednice PolitiFacta za New York Times u kojemu iznosi sažetak više od 70 dokazano lažnih izjava Donalda Trumpa.

⁷⁷ State of the Fact-Checkers 2021 Dostupno na: https://www.poynter.org/wp-content/uploads/2022/01/IFCN_2022_StateFactChecking2021_v06.pdf (11.9.2022.)

Slika 3.4 Vrste distribucije informacija 86 fact-checkera u 2021.

Izvor: https://www.poynter.org/wp-content/uploads/2022/01/IFCN_2022_StateFactChecking2021_v06.pdf
(11.9.2022.)

Čak i u zemljama s velikom penetracijom interneta, *fact-checkeri* se bore s dosegom i distribucijom, a prema istraživanju Nyhan i Reifler (2015) oko polovice stanovništva SAD-a 2014. godine nije bilo upoznato s *fact-checkingom*. Autori vjeruju da je u drugim zemljama brojka bila i manja, budući na manju i kraću prisutnost ovih organizacija nego u SAD-u.

Na temu dosega i vjerodostojnosti problematična je i činjenica da političari, koji su najčešći povod provjeri izrečenih informacija, ciljano izbjegavaju komentirati kritike *fact-checkera*, a nerijetko njihov rad nazivaju politički pristranim (Waldman, 2015)⁷⁸, a kritike su česte od strane političke desnice na račun pristranosti i predrasuda (Shin, Thorson, 2017; Mena, 2018). Lim (2018) komentira kako je Donald Trump samo jedan od mnogih koji *fact-checkerima* nikada nije dao odgovor na pitanja o pojašnjenjima ili ispravicima netočnih tvrdnji.

Unatoč ranijim pretpostavkama, najveći *fact-checkeri* u SAD-u najčešće ne analiziraju iste izjave, pa čak često ne dolaze ni do istih procjena, Lim (2018) sugerira kako bi *fact-checkeri* u svom radu trebali biti transparentniji i specifičniji u odabiru izjava koje su vrijedne provjere točnosti (orig. *factcheck-worthy*). Jasnijim kriterijem odabira tvrdnji za provjeru istinitosti pomoglo bi da različiti *fact-checkeri* neovisno evaluiraju iste izjave, čime bi profitirali čitatelji, a oni bi ispunili svoj demokratski ideal kroz funkciju čuvara demokracije (eng. *political watchdog*), zaključuje Lim (2018).

U radu *Fighting Misperceptions and Doubting Journalists' Objectivity: A Review of Fact-checking Literature* autori (Nieminen, Rapeli, 2018) sumiraju 48 znanstvenih članaka iz baza

⁷⁸ Waldman P (2015) Why Donald Trump is impervious to factchecking. The Week (1.12.2015.). Preuzeto s: <http://theweek.com/articles/591476/why-donald-trump-impervious-factchecking> (26.2.2020.)

Scopus i Web of Science koji su ondje objavljeni do travnja 2018., a bave se temom *fact-checkinga*. Rezultate su podijelili u tri skupine istraživanja: ona koja se bave učincima *fact-checkinga*, *fact-checkingom* kao profesijom i javnim mnijenjem o *fact-checkingu*. Rezultati se mogu zbirno vidjeti u Tablici 3.1.

Tablica 3.1 Znanstveni radovi koji se bave učincima *fact-checkinga*

Studija	Podaci	Metoda	Glavni nalazi ili doprinos
Amazeen et al. (2018)	Online istraživanje, SAD	Eksperimentalno istraživanje	Provjere činjenica koje koriste skale istinitosti bile su učinkovitije od onih koje ne koriste skale pri ispravljanju zabluda o nepolitičkim tvrdnjama
Dunn et al. (2015)	Laboratorijski eksperiment, sudionici studenti iz SAD	Pre-test/post-test, eksperiment	Čitanje provjerenih, ispravljenih informacija povećava znanje o politici (samoprocjena)
Fridkin et al. (2016)	Online istraživanje, SAD	Eksperimentalno istraživanje	Spol utječe na učinke <i>fact-checkinga</i>
Fridkin et al. (2015)	Online istraživanje, SAD	Eksperimentalno istraživanje	Kritički izvještaji o provjeri činjenica učinkovitiji su od potvrđivanja navedenih teza (dokaza istinitosti). Tolerancija na negativnost i politička sofisticiranost utječu na učinke provjere činjenica
Garrett et al. (2013)	Online istraživanje, SAD	Eksperimentalno istraživanje	Kontekstualizacija informacija može umanjiti ispravljajući utjecaj provjere činjenica
Gottfried et al. (2013)	Telefonsko istraživanje, SAD	Telefonsko istraživanje	Posjećivanje <i>fact-checking</i> stranica povećava znanje o političkim temama
Jarman (2016)	Online istraživanje, SAD	Eksperimentalno istraživanje	Priistranost i snaga <i>fact-checkera</i> utječu na njegov doseg
Margolin et al. (2018)	Twitter poruke	Statističke metode	Sljedbenici na Twitteru vjerojatnije će prihvatiti <i>fact-check tweet</i> nego nesljedbenici
Nyhan i Reifler (2010)	Online istraživanje, sudionici studenti iz SAD	Eksperimentalno istraživanje	Ispravci ne mijenjaju uvijek pogrešno shvaćanje kod ljudi. Sljedbenici su posebno otporni i ispravci katkada imaju suprotan učinak
Nyhan i Reifler (2015)	Provjere činjenica usmjerene na američke zakonodavce	Terensko istraživanje	Svjesnost o mogućoj provjeri informacija učinila je zakonodavce iskrenijima
Nyhan et al. (2013)	Online istraživanje, SAD	Eksperimentalno istraživanje	Predrasude i političko znanje utječu na učinke <i>fact-checkinga</i>
Pingree (2011)	Online istraživanje, sudionici studenti iz SAD	Eksperimentalno istraživanje	Ispravci utječu na ljudsko samopouzdanje u otkrivanju istine u politici
Pingree et al. (2013)	Online istraživanje,	Eksperimentalno istraživanje	Ispravci utječu na ljudsko samopouzdanje u otkrivanju istine u politici. Ispravci povećavaju politički cinizam

	sudionici studenti iz SAD		
Pingree et al. (2014)	Online istraživanje, sudionici studenti iz SAD	Eksperimentalno istraživanje	Ispravci utječu na ljudsko samopouzdanje u otkrivanju istine u politici
Porter et al. (2018)	Online istraživanje, SAD	Eksperimentalno istraživanje	Zbog ispravaka su ljudi manje vjerovali lažnim pričama
Shin et al. (2017)	Twitter poruke	Analiza društvenih mreža, deskriptivna analiza	Političke glasine šire se Twitterom čak i nakon što su opovrgnute
Thorson (2016)	Online istraživanje, SAD	Eksperimentalno istraživanje	Dezinformacije mogu utjecati na stavove ljudi i nakon što su opovrgnute
Vargo et al. (2018)	Vijesti s GDELT Global Knowledge Graph	Big data metoda	<i>Fact-checking</i> novinarstvo ne utječe na agendu medija
Weeks (2015)	Online istraživanje, SAD	Eksperimentalno istraživanje	Ispravci su bili učinkoviti bez obzira na osjećaje bijesa i tjeskobe ili pristranosti među sudionicima eksperimenta
Weeks i Garrett (2014)	Telefonsko istraživanje, SAD	Telefonsko istraživanje	Ispravci smanjuju vjerovanja lažnim glasinama neovisno o političkim predispozicijama
Wintersieck (2017)	Laboratorijski eksperiment, sudionici studenti iz SAD	Laboratorijski eksperiment	Pozitivne procjene <i>fact-checkera</i> povećale su pozitivan stav prema kandidatima
Wood i Porter (2018)	Online istraživanje, SAD	Eksperimentalno istraživanje	Ispravci su bili učinkoviti, čak i kada su izazvali političku pristranost ispitanika. Nije otkriven učinak suprotnog djelovanja (<i>backfire</i>)
Young et al. (2017)	Online istraživanje, SAD	Eksperimentalno istraživanje	<i>Fact-checking</i> videa učinkovitiji su u smanjivanju pogrešnih shvaćanja nego tekstualni oblici

Izvor: prilagodila autorica prema Nieminen, Rapeli (2018: 3-4)

Nastavak pregleda svih objavljenih radova vidljiv je u Tablici 3.2.

Tablica 3.2 Znanstveni radovi koji se bave učincima *fact-checking*a

Studija	Podaci	Metoda	Glavni nalazi ili doprinos
Amazeen (2015b)	Objave 3 <i>fact-checkera</i> iz SAD	Analiza sadržaja	<i>Fact-checkeri</i> su dosljedni u svojim provjerama činjenica. Odgovor na kritiku <i>fact-checkera</i> od Uscinski i Butler (2013)
Amazeen (2016)	Objave 3 <i>fact-checkera</i> iz SAD	Analiza sadržaja, statističke metode	Oglasi koji napadaju političke oponente (<i>attack ad</i>) najvjerojatnije će ići na provjeru činjenica. <i>Fact-checkeri</i> su dosljedni u svojim provjerama činjenica

Amazeen (2017)	Statistike s Internet World Stats, Freedom House itd.	Statističke metode	Visoka razina rasprostranjenosti interneta i demokratska vladavina čine veću vjerojatnost pojave <i>fact-checkera</i>
Arnold (2017)	Poslovanje Full Facta	Deskriptivna analiza	Pregled rada Full Fact stranice
Coddington et al. (2014a)	Twitter poruke novinara	Analiza sadržaja, statističke metode	<i>Fact-checking</i> je relativno rijedak na Twitteru
Coddington et al. (2014b)	Twitter poruke novinara	Analiza sadržaja, statističke metode	<i>Fact-checking</i> je relativno rijedak na Twitteru
DeCillia (2018)	Kanadsko medijsko izvještavanje o Afganistanskom ratu (2006–2009)	Analiza sadržaja	Od medijskog izvještavanja koji su sadržavali preferirani vojni ili vladin okvir, 76,5 % je također sadržavalo provjeru činjenica ili izazov tom okviru
Graves (2016)	Terenski rad s <i>fact-checkerima</i> iz SAD, intervjui	Mješovite tekstualne i etnografske metode	Kratka povijest <i>fact-checkinga</i> i opis njihovih metoda, načela i kategorizacije u novinarstvu
Graves (2017)	Terenski rad s <i>fact-checkerima</i> iz SAD	Analiza terenskog rada	Opis različitih faza <i>fact-checkinga</i>
Graves (2018)	Terenski rad s <i>fact-checkerima</i> iz SAD	Analiza terenskog rada	U međunarodnim razmjerima, <i>fact-checkeri</i> se razlikuju u mnogo aspekata
Graves i Konieczna (2015)	Terenski rad s <i>fact-checkerima</i> iz SAD	Analiza terenskog rada	<i>Fact-checkeri</i> surađuju na brojne načine
Graves et al. (2016)	<i>Fact-check</i> objave novina u SAD	Terenski eksperiment	Podsjećanje na visok profesionalni status <i>fact-checkinga</i> povećava udio <i>fact-checking</i> priča u medijima
Haigh et al. (2017)	StopFake stranica, intervjui	Miješane kvalitativne metode	Pregled rada stranice StopFake
Khaldarova i Pantti (2016)	Objave StopFakea	Analiza sadržaja	Pregled rada stranice StopFake
Lowrey (2017)	<i>Fact-checking</i> stranice	Analiza sadržaja	Raznolikost i legitimnost polja <i>fact-checkinga</i> porasle su u nekoliko zadnjih godina
Marietta et al. (2015)	Objave 3 <i>fact-checkera</i> iz SAD	Analiza sadržaja	Dosljednost zaključaka <i>fact-checkera</i> varira od teme do teme
Merpert et al. (2018)	Online istraživanje, Argentina	Eksperimentalno istraživanje	Osobe koje imaju sljedeće karakteristike: visokoškolsko obrazovanje, manja dob, muški spol, iskustvo posla istraživača i kratki treninzi više prihvaćaju provjerene činjenice

Uscinski (2015)	Objave <i>fact-checkera</i> , literatura	Odgovor na Amazeen (2015a)	Odgovor na kritiku Amazeen (2015a)
Uscinski i Butler (2013)	Objave <i>fact-checkera</i> iz SAD	Analiza sadržaja	Kritika metoda <i>fact-checkera</i>

Izvor: prilagodila autorica prema Nieminen, Rapeli (2018: 5-6)

Sličnu ekstenzivnu meta analizu naziva *Fact-Checking: A Meta-Analysis of What Works and for Whom* proveli su 2019. godine Walter, Cohen, Holbert i Morag na uzorku od 30 objavljenih studija. Cilj im je bio utvrditi cjelokupnu dosad istraženu učinkovitost *fact-checkinga*, odrediti dosljednost empirijskih nalaza, testirati ulogu nekoliko teorija koje se najčešće koriste za objašnjenja konteksta *fact-checkera* te identificirati dosad neistražena područja.

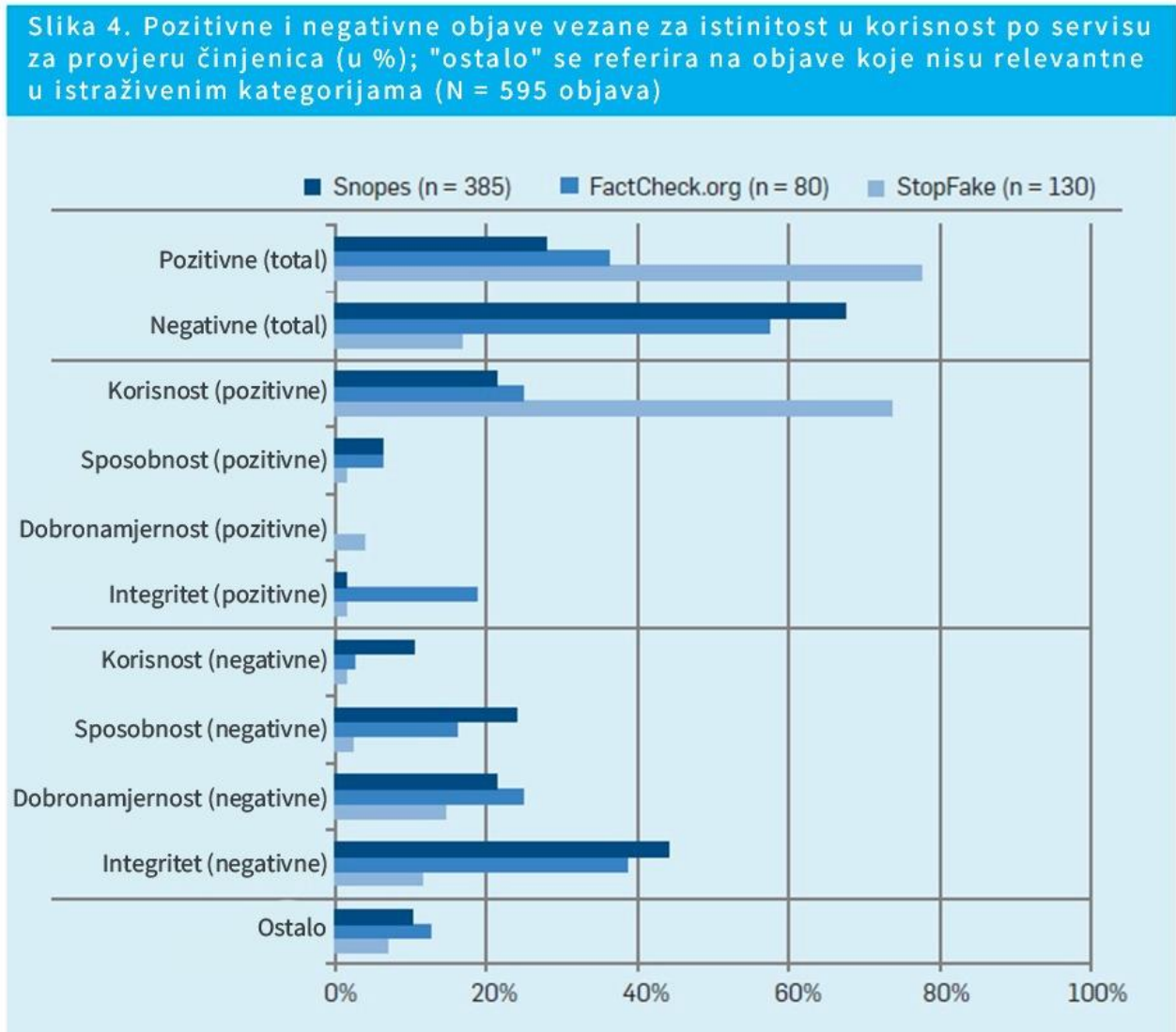
Lowrey (2017) je utvrdio kako je do 2010. područje *fact-checkinga* bilo vrlo homogeno, ali da se kasnije fragmentiralo i porasla mu je legitimnost. Ističe kako se oni danas sve češće citiraju i sve rjeđe se preispituje njihova motivacija.

Velik je broj istraživanja koja se bave utjecajem *fact-checkera* te pronalaze skromne, ali pozitivne učinke, navodi Graves (2016). Thorson (2013) tvrdi kako su medijske organizacije koje nude izvještavanje s provjerom informacija u javnosti doživljene kao vjerodostojnije od onih koje samo izvještavaju tko je što rekao. Amazeen (2013) istaknula je kako su brojne medijske redakcije primili velik broj poziva čitatelja, elektroničke pošte i pisama uredništvu nakon uvođenja *fact-checkinga*. Autorica smatra kako to može dovesti ne samo do povećanja informiranost birača već i povećanja povjerenja u medije.

Istraživanja koja se bave stranicama za provjeru informacija nisu fokusirana na stavove publike o njihovom radu, već proučavaju na koji način se uvjerenja i stavovi mijenjaju s obzirom na činjenice koje proturječe postojećim uvjerenjima, smatraju Brandtzaeg i Folstad (2017). Autori su stoga proveli istraživanje o tome kako korisnici društvenih mreža percipiraju pouzdanost i korisnost organizacija za provjeru činjenica, na primjeru stranica Snopes (predstavnik kategorije „online glasine i obmane“), FactCheck.org (političke i javne izjave) i StopFake (specifične teme i kontroverze). Odlučili su se na analizu komentara na društvenim medijima (Facebook, Twitter, blogovi, forumi, komentari online medija; ukupno 595 od 10.2014. do 3.2015.) jer smatraju da predstavljaju „sirovu, autentičnu percepciju korisnika“ (Brandtzaeg i Folstad, 2017: 67). Istraživanje je pokazalo da su postovi korisnika uglavnom negativnog sentimenta za dvije istraživane američke organizacije (Snopes 68%, FactCheck.org 58%),

kojima zamjeraju političku pristranost, dok je 78% vezanih uz stranicu StopFake pozitivnog sentimenta.

Slika 3.5 Stavovi o vjerodostojnosti i korisnosti fact-checkera

Izvor: Brandtzaeg i Folstad, 2017: 67

Istraživanje pokazuje kako je pozitivna percepcija uglavnom vezana uz korisnost, a negativna za pouzdanost. Također, autori smatraju kako organizacije koji se bave ciljanim temama obilježava manja kritičnost, s obzirom na publiku koja traži informacije koje podupiru njihova postojeća stajališta (publika StopFakea su anti-ruski, pro-ukrajinski čitatelji). Autori također zaključuju kako negativna percepcija proizlazi češće iz (visoko emotivnog) nepovjerenja u cjelokupni društveni i politički sustav.

Autori definiraju sljedeće izazove i preporuke za organizacije:

- neostvareni potencijal u korištenju usluga provjere činjenica od strane javnosti / povećanje prisutnost na društvenim mrežama i forumima za rasprave;
- kritika stručnosti i ugleda / pružanje nijansiranog, ali jednostavnog pregled procesa provjere činjenica u kojemu su uključeni su relevantni izvori;
- sumnja na urotu i propaganda / uspostavljanje otvorene politike provjere činjenica i prostora za suradnju *fact-checkera*;
- percepcija pristranosti / osiguravanje transparentnost organizacije i financiranja te dokazivanje nepristranost u procesu provjere činjenica (Brandtzaeg i Folstad, 2017: 70).

Tako je vidljivo da su izazovi i dalje u područjima percepcije pristranosti, a preporuke za veću transparentnost.

3.6.2. Ograničenja razotkrivanja dezinformacija

Analizirajući obrasce dezinformiranja u francuskim izborima 2017. godine, analitičari smatraju da osim što dekonstrukcija lažnih vijesti i dezinformacija ima ograničavajući doseg, može se čak i odbiti⁷⁹. Opovrgavanja priča neće direktno dosegnuti one koji su ih proširili, a može se čak i iskoristiti u antielitističkim, konspirativnim narativima. Autori također smatraju da razotkrivajući jednu po jednu lažnu vijest neće riješiti problem koji je na početku inspirirao nastanak tih priča.

Međutim, znanstvenici koji proučavaju provjere informacija i razotkrivanja ukazuju na pojam pristranosti potvrde (*confirmation bias*), prema kojemu opovrgnute priče tj njihovo spominjanje samo pridonose njihovoj popularnosti i snazi (Gorbach, 2018). Nyhan i Reifler u studiji *Misinformation and Fact-checking: Research Findings from Social Sciences* iz 2012. godine navode i empirijske dokaze prema kojima je dokazano kako više (točnih) informacija ne utječe na promjene stavova te kako informacije koje su protivne ranijim čvrstim uvjerenjima nisu pozitivno evaluirane.

Chan i suradnici (2017) naglašavaju kako je za učinkovito razotkrivanje i suzbijanje ustrajnosti dezinformacija ključna razina detalja u porukama koje otkrivaju neistine. Ovu premisu temelje na ranijim istraživanjima koja su dokazala kako jednostavnije objave koje samo označavaju

⁷⁹ Bakamo (2017). The Role and Impact of Non-Traditional Publishers in the 2017 French Presidential Election. Dostupno na: <https://www.bakamosocial.com/frenchelection/> (12.3.2018.)

tvrdnje netočnima, bez dodatnog argumentiranja i kontekstualiziranja često nehotice ojačavaju dezinformacije.

Nakon provođenja meta analize studija koje se bave razotkrivanjem dezinformacija autori su definirali preporuke za uspješnije suzbijanje dezinformacija:

- smanjiti generiranje argumenata koji podržavaju dezinformacije
- stvoriti uvjete (javne mehanizme) koji olakšavaju nadzor i suprotstavljanje pogrešnim informacijama
- ispraviti pogrešne informacije s novim detaljnim informacijama (Chan i sur., 2017).

Autori se ograđuju da navedene preporuke možda neće biti učinkovite ili će biti manje učinkovite kod osoba s određenim ideologijama i kultu za ljude s određenim ideologijama i kulturnim porijeklom.

Chan i sur. (2017: 14) tvrde kako bi kreatori politike trebali biti svjesni vjerojatne ustrajnosti dezinformacija u različitim područjima te pohvaljuju “sustave upozorenja u političkoj domeni” poput organizacije Factcheck.org.

3.7. *Fact-checkeri i medijska pismenost*

Upravo organizacije za provjere činjenica primjenjuju tehnike medijske pismenosti u otkrivanju lažnih vijesti i sprečavanju njihova širenja (Haigh i sur., 2017).

S obzirom na neupitnu društvenu moć koja se oduvijek nalazi u „rukama“ medija, desetljećima se utjecaj medija promatra kritički. Medije je još UNESCO krajem 1970-ih definirao kao paralelni sustav edukacije djece i mladeži čiji ciljevi nisu kompatibilni s društvenim ciljevima obrazovanja (Maletić, 2014).

Pojam koji je danas ustaljen za kritičko promišljanje medijskog sadržaja jest medijska pismenost. Brojne definicije mogu se svesti na razumljivu formulaciju koja govori da je medijska pismenost sposobnost dekodiranja, analiziranja i ocjenjivanja proizvoda tiskanih i elektroničkih medija (Maletić, 2014).

Uloga medija u deliberativnoj demokraciji i doprinos medija javnoj sferi očituje se u tri aspekta: kao čuvare (*watchdog*), kao one koji definiraju teme koje su na javnoj raspravi (*agenda setting*)

i kao one koji omogućuju ulaz u javnost (*gatekeeper*) (Norris i Odugbemi, 2010, prema Peruško, 2011).

„Razumjeti medije, izbjeći mitsku stvarnost, razumjeti komunikacijski proces nije metafora, to je pretpostavka razumijevanja medijske kulture, medijske demokracije, medijske ekologije, medijske etike, medijskog obrazovanja.“ (Maletić, 2014: 138).

Medijski analitičari se bave ideološkom pristranošću te ne vide da „prave medijske pristranosti favoriziraju jednostavnost pred složenošću, osobe pred institucionalnim procesima, emocije pred činjenicama“ (Street, 2003: 35).

Važnu ulogu u kritičkom razmatranju medija imaju i teoretičari odnosa s javnošću koji zamjeraju pristranost brojnim istraživanjima koja ne uzimaju u obzir izvore informacija i stručnjake za odnose s javnošću koji ih dostavljaju novinarima. Materijali odnosa s javnošću nemaju za cilj samo informirati svoju ciljnu javnost već ju i uvjeriti da prihvati sugeriranu interpretaciju, smatraju Dan i Ihlen (2011).

Iva Nenadić (2017) smatra kako je *fact-checking* reaktivan te kako treba ulagati u digitalnu i medijsku pismenost i kritičko razumijevanje suvremene komunikacije.

Ranije spomenuti *Media Insight Project*⁸⁰, koji je dokazao da ljudi više vjeruju informacijama koje su podijelile osobe kojima vjeruju, bez obzira na sam izvor informacije govori da medijski izdavači moraju razmišljati o svojim konzumentima kao ambasadorima brenda. Sugerira se da bi se povjerljivi izvori trebali koristiti kao zagovornici medijske pismenosti koji bi isticali važnost vještina kritičkog mišljenja.

„Javni diskurs o fenomenu lažnih vijesti funkcionira kao svojevrsna moralna panika. O lažnim vijestima govori se kao o potpuno izmišljenim informacijama te kao o novom fenomenu potpomognutom razvojem društvenih medija, pogubnom za demokraciju, a pod čiji utjecaj potpadaju slabo informirane i medijski nepismene publike. Međutim, analize pokazuju da većina lažnih vijesti nisu potpuno fabricirane informacije, već mješavina činjenica, neprovjerenih informacija ili izrazito pristranog izvješćivanja koje čitatelje navode na određene zaključke koji ne odgovaraju potpunoj istini“ (Benkler i sur., 2017, prema Vozab, 2017: 7).

⁸⁰ Media Insight Project (2017) 'Who shared it?': How Americans decide what news to trust on social media. Dostupno na: <http://www.mediainsight.org/Pages/%27Who-Shared-It%27-How-Americans-Decide-What-News-to-Trust-on-Social-Media.aspx> (20.11.2017.)

„Umjesto da se diskurs o lažnim vijestima formira kao moralna panika te preuzima elitistički stav prema medijski nepismenim publikama, korisnije bi bilo preusmjeriti ga prema političkim i ekonomskim okolnostima u kojima se one stvaraju. Takav diskurs naglašavao bi regulaciju društvenih medija, osiguranje ekonomske održivosti kvalitetnog novinarstva, te načinima uspostavljanja vjerodostojnosti u polariziranom medijskom okolišu.“ (Vozab, 2017: 8).

U ranijoj *Zajedničkoj izjavi o slobodi izražavanja, lažnim vijestima i propagandi*⁸¹ potpisnice ističu da države trebaju poduzeti mjere za promociju medijske i digitalne pismenosti, uključivši ih u regularne školske kurikulume te surađujući s civilnim društvom u podizanju svijesti o ovim temama.

Rubin i sur. (2015) daju zanimljiv primjer možda nehotičnog oblika medijske pismenosti: *news game show NPR's Bluff the Listener*“ američkog radija NPR: u kojemu profesionalni novinari sastavljaju neobične novinarske priče, a slušatelji moraju pogađati koja je zaista istinita.

⁸¹ Joint Declaration on Freedom of Expression and “Fake News”, Disinformation and Propaganda (2017). UN, OSCE, OAS, ACHPR, 3.3.2017. Preuzeto s: <http://www.osce.org/fom/302796?download=true> (21.11.2017.)

4. KONTEKST ODNOSA RUSKE FEDERACIJE I REPUBLIKE UKRAJINE

4.1. Kratki pregled recentnih bilateralnih političkih odnosa

Rusija i Ukrajina još od istočno-slavenske države Kijevski Rus dijele iste korijene, a u 17. stoljeću veći dio Ukrajine postao je dio ruskog carstva. Nakon kratkotrajne neovisnosti raspadom imperija 1917. godine, nakon vojnog pripajanja završila je kao dio Sovjetskog Saveza, sve do 1991. godine.

Mihail Minakov 2011. (9) u članku *Labirinti priznanja: dvadesetogodišnji simbolični razvod Rusije i Ukrajine* analizira problematiku službenog međusobnog priznanja neovisnosti od 1992. godine: “Na društvenoj se razini međusobno priznavanje razvijalo se postupno i nejednako tijekom vremena i još uvijek nije dovršeno. Neispunjeni zadatak međusobnog priznavanja dviju država osuđuje cijelu istočnoeuropsku regiju na problematičan, a možda i distopijski razvoj.”. Minakov, profesor Nacionalnog sveučilišta Kyiv-Mohyla Academy, pojašnjava međuodnose iz perspektive političke komunikacije: “Za razliku od građana, političke elite Ukrajine i Rusije s vremenom su sve više pribjegavale govoru mržnje u odnosu prema susjedu. Vladimir Putin i Dmitrij Medvedev javno su pokazali da ne poštuju Ukrajinu i odnosili su se prema njoj na ponižavajući način. Dok je Leonid Kučma bio razmjerno odmjeren u svojim izjavama o Rusiji, njegov nasljednik Viktor Juščenko rado je okrivljavao Rusiju za sve ukrajinske probleme u današnjici i prošlosti. U razdoblju od 2005. do 2010, kad je Juščenko bio predsjednik države, ukrajinske političke elite javno su i bez zadržke prakticirale govor mržnje prema Rusiji. Političke elite u obje države glavni su pokretači stalnoga međusobnog osporavanja legitimnosti Rusije i Ukrajine.” (str 12).

“Slom sovjetskog imperija, iznošenje svojevrstnih ‘računa’ od strane mnogih naroda koji su u njoj živjeli, nije moglo ne izazvati oštru nelagodu među predstavnicima ruske nacionalnosti koji su, s jedne strane, izgubili svoj prijašnji status ‘starijeg brata’, a s druge otkrili da im nedostaju mnoga obilježja kako nacionalne državnosti, tako i inih obilježja nacionalne identifikacije. Stoga se masovna svijest Rusijaca pokazala opterećenom mnogim fobijama, kompleksima, ali i ambicijama.” (Piskević, 2000: 426).

Navodeći podatke istraživanja iz 1999. Piskević tvrdi kako su neke ruske stranke i pokreti dali bitno mjesto temi položaja ruskih manjina u bivšim sovjetskim republikama, dok je istraživanje pokazalo kako “pritom do 93% ispitanoga stanovništva smatra da ga treba rješavati pregovorima, 66% se izjasnilo za preseljenje Rusa, 60% za primjenu gospodarskih sankcija prema zemljama koje ugrožavaju rusko-govorno stanovništvo, a samo 19% čine pristalice vojnih metoda rješavanja problema” (str. 429).

Povijesni pregledi okolnosti u Ukrajini naglašavaju kako je administracija predsjednika Leonida Kučme, izabranog 1994. i 1999., pokušala uspostaviti ravnotežu između svoje novostečene neovisnosti i potrebe popravljivanja odnosa s Rusijom. Slijedi niz izbornih procesa propitivanih u svom legalitetu i valjanosti. Primjerice, proruski predsjednički kandidat Viktor Janukovič pobijedio na predsjedničkim izborima 2004., nakon čega je uslijedila tzv. Narančasta revolucija, pobuna pristaša prozapadnog kandidata Juščenka. U ponovljenim izborima Juščenko je pobijedio, ali na izborima 2010. opet pobjeđuje Janukovič i očvršćuje veze s Rusijom: “Godine 2010. njegova je uprava produžila najam Sevastopolja Rusiji; izjavio je da Holodomor, genocid izgladnjivanja koji je nad Ukrajinom izvršio Sovjetski Savez, ne bi trebalo smatrati genocidom; i, možda najvažnije, njegovo povlačenje iz trgovinskih pregovora s Europskom Unijom i objava namjere da se pridruži Euroazijskoj carinskoj uniji bili su posljednji čavao lijes njegove uprave.” (Big-Alabo, MacAlex-Achinulo, 2022: 22).

Podijeljenost zemlje vidjela se kada predsjednik Viktor Janukovič u studenom 2013. odlučuje ne potpisati Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju s Europskom unijom te odabire jačanje gospodarskih odnosa s Ruskom Federacijom, nakon čega dolazi do prosvjeda od strane proeuropski orijentiranog stanovništva u prosincu 2013. i siječnju 2014. te dolazi i do prvih ljudskih žrtava.

Slijed događaja od studenog 2013. do lipnja 2014. opisala je Sabina Đipalo u članku *Pravedni rat – osvrt na staru doktrinu u suvremeno doba i slučaj ruske intervencije u Ukrajini 2014. godine*: “Odgovor ukrajinskog parlamenta, Vrhovne Rade, bio je u obliku restriktivnog protuprosvjednički orijentiranog zakona (koji je međutim nakon tek nekoliko dana poništen). Premijer Azarov podnio je 28. siječnja ostavku, no prosvjednici i politička opozicija i dalje ostaju nezadovoljni. Ruski predsjednik Putin sa svoje strane nudi Ukrajini dodatne gospodarske povlastice (u obliku nižih cijena plina i otplate ukrajinskog duga). Od 14. do 16. veljače 2014. pušteni su na slobodu svi prosvjednici zadržani u pritvoru od prosinca 2013., ostali prosvjednici napustili su kijevsku gradsku vijećnicu (zaposjednutu također još u prosincu 2013.) i ostale javne zgrade, a samo dva dana poslije, 18. veljače, iz ne potpuno jasnih razloga sukobi su

erumpirali s do tada najvećim brojem poginulih, i civila i pripadnika policije. Oko 25.000 prosvjednika ostalo je zarobljeno na Majdanu, kijevskom Trgu neovisnosti, središnjem mjestu događaja. Dva dana poslije, 20. veljače, nasilje dostiže vrhunac i izvještava se o smrti velikog broja osoba (više od 120 prema Izvještaju o stanju ljudskih prava od 15. svibnja 2014.). Sljedećeg dana, 21. veljače, predsjednik Janukovič potpisuje sporazum s vođama opozicije, kojim se val nasilja uspijeva donekle suzbiti, no već se sljedećeg dana pojavljuje na televiziji nazivajući stanje u zemlji državnim udarom. Fizički se tada više i ne nalazi u Kijevu, već u Harkivu, drugom najvećem ukrajinskom gradu, u istočnom dijelu zemlje. Dana 22. veljače parlament je izglasao smjenu predsjednika Janukoviča i odmah imenovao svojeg predsjednika Oleksandra Turčinova privremenim predsjednikom Ukrajine te raspisao predsjedničke izbore za 25. svibnja. Za to vrijeme u glavnom gradu Krima Simferopolju naoružane osobe zauzimaju ključne zgrade u gradu, a pored glavnih zračnih luka na poluotoku uočavaju se neidentificirani pripadnici oružanih snaga, za koje mediji iz Europske unije i SAD-a odmah tvrde da su ruski vojnici, što predsjednik Putin nakon nekoliko dana šutnje opovrgava navodeći da se radi o samoorganiziranim postrojbama krimskog stanovništva. Dana 1. ožujka ruski predsjednik Putin dobiva odobrenje parlamenta Ruske Federacije za upotrebu silu u Ukrajini radi zaštite ruskih interesa, a ruski poslanik u UN-u iznosi da je svrgnuti ukrajinski predsjednik Janukovič u pisanom obliku zatražio od ruskog predsjednika da upotrijebi silu. Krimski parlament raspisuje referendum o pripojenju Krima Rusiji, koji se i održava 16. ožujka s rezultatom od 97 % danih glasova „za“. Dva dana poslije predsjednik Putin potpisuje zakon kojim Krim pripaja Ruskoj Federaciji. Ukrajinske vojne jedinice napuštaju teritorij Krima, a vođe država članica EU-a osuđuju rusku aneksiju krimskog poluotoka. I svrgnuti predsjednik Janukovič, iako u Rusiji, izražava svoje nezadovoljstvo razvojem događaja i nadu u povratak Krima pod ukrajinsku vlast. U istočnim dijelovima Ukrajine, osobito u gradovima Donjeck, Lugansk i Harkiv, proruski prosvjednici zauzimaju službene zgrade tražeći također referendum o neovisnosti. Zapadne zemlje izražavaju uvjerenje da će se ponoviti krimski scenarij, tj. da će doći do „tihog“ korištenja ruskih oružanih snaga koje bi ponovo dovelo do odcjepljenja teritorija. Dana 17. travnja u Ženevi, na diplomatskoj razini, Rusija, Ukrajina, SAD i EU sporazumijevaju se o koracima za ublažavanje krize u istočnoj Ukrajini, iako se sukobi na terenu nastavljaju, dok dvije strane, ukrajinska i proruska, optužuju jedna drugu za kršenje dogovora. Predsjednik Putin, sa svoje strane, poziva prosvjednike u istočnoj Ukrajini na odgodu referenduma i na dijalog te izražava pozitivan stav prema predstojećim predsjedničkim izborima, koji se održavaju prema planu i završavaju pobjedom Petra Porošenka. Dana 25. lipnja ruski parlament dokida rezoluciju kojom je dopustio upotrebu ruskih snaga u Ukrajini." (Đipalo, 2015: 76-78).

Kriza u Ukrajini kontinuirano traje od navedenih događaja 2013. godine i do sada je prema raznim međunarodnim organizacijama nazivana unutarnjim oružanim sukobom, ratom s ruskom paravojskom, ratom preko posrednika, ne-međunarodnim oružanim sukobom, građanskim ratom, hibridnim ratom, međunarodnim oružanim sukobom i izravnim ratom. Rat je utjecao na brojne međunarodne aktere, naročito kroz cijene plina i nafte. U članku o utjecaju ruske invazije na Ukrajinu i cijenama sirove nafte Appiah-Otoo (2022) zaključuje kako je tržište nafte doživjelo strukturne promjene. S fokusom na SAD, istraživanje mu je pokazalo kako je rusko-ukrajinski rat podigao cijene nafte u SAD-u i to s dugoročnim jednosmjernim uzročnim tokom od rusko-ukrajinskog rata do cijena nafte.

Volodimir Zelenski porazio aktualnog predsjednika Porošenka na ukrajinskim predsjedničkim izborima 2019.. Njegov izbor predstavljao je “zemlju umornu od eskalacije napetosti s Rusijom i prethodnim propalim domaćim programima, a politike su mu gospodarski uspjeh i mir s Rusijom uz uvjet potpunog povlačenja, potpunog razoružanja svih ilegalnih jedinica i formacija vojske”⁸².

Za razumijevanje ruske perspektive rusko-ukrajinskih odnosa može poslužiti opsežni članak objavljen na stanicama ureda predsjednika Ruske Federacije u srpnju 2021. godine, na kojemu je kao autor potpisan Vladimir Putin. Dio teksta opisuje recentne odnose: “Korak po korak, Ukrajina je uvučena u opasnu geopolitičku igru čiji je cilj pretvoriti Ukrajinu u barijeru između Europe i Rusije, odskočnu dasku protiv Rusije. Neizbježno je došlo vrijeme kada koncept ‘Ukrajina nije Rusija’ više nije bio opcija. Postojala je potreba za ‘antiruskim’ konceptom koji mi nikada nećemo prihvatiti. (...) Želite uspostaviti vlastitu državu: slobodno! Ali koji su uvjeti? (...) kada odlazite, ponesite ono što ste donijeli sa sobom.”⁸³

⁸² Shuster, S. (2019). Ukrainian president Volodymyr Zelensky speaks out on Trump, Putin and a divided Europe. *Time*. Preuzeto s: <https://time.com/5742108/ukraine-zelensky-interview-trump-putin-europe/> (24.9.2022.)

⁸³ Vladimir Putin “On the Historical Unity of Russians and Ukrainians“ (12.7.2021.). Dostupno na: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181> (24.9.2022.)

4.2. Medijski narativi u Ukrajini i Rusiji u kontekstu sukoba

Raspravljajući suvremene procese koji se odvijaju u medijskom i komunikacijskom sustavu, nemoguće je odvojiti procese koji se odvijaju u društvu u cjelini. Medijske sustave često se definira u teritorijalnim okvirima, omeđenima specifičnim, često neujednačenim medijskim regulativama, a obuhvaćaju nacionalne institucije koje usmjerene na uređenje medijskog tržišta i javnih i komercijalnih medijskih organizacija. Svako medijsko tržište uz regulativu ima svoje karakteristično povijesno naslijeđe, kulturu i jezik; odnosno medijske narative koji su osjetljivi na vanjske utjecaje i moguće društvene posljedice u nacionalnim okvirima.

Zbog povijesne isprepletenosti značajno je promotriti medijske sustave u Ukrajini i Rusiji i njihov suodnos. Stoga je ova rasprava o obilježjima medijskih sustava relevantna za uočavanje medijskih obrazaca, njihova dosega i razumijevanje medijskih publika. Mölder i Sazonov (2018) napominju kako su 2003. ruski politički tehnolozi počeli promicati priču o suprotstavljenim identitetima Ukrajine te o ruskom povijesnom nasljeđu u Krimu. „Ukrajina ima posebno mjesto u ruskim nacionalnim i povijesnim mitovima i Kijev se tradicionalno smatra 'majkom svih ruskih gradova'“ (Mölder, Sazonov, 2018: 317). Isti autori tvrde kako Ukrajina ima središnju ulogu u ruskom geopolitičkom strateškom promišljanju, ali i simboličku vrijednost za rusku civilizaciju. Kao prednosti Rusije u informacijskom ratu s Ukrajinom navode lošiju ekonomsku situaciju, koju je ruska propaganda naglašavala kako bi utjecala na ukrajinsku populaciju. Usto, tvrde, Rusija na ukrajinskom teritoriju ima izvore za informiranje javnosti, što nije obrnut slučaj.

“Dominacija ruskog jezika u svakodnevnom životu posljedica je rusifikacije koja se provodila u Ruskom Carstvu od Petra Velikog, ali i kasnije politike nametanja ruskoga kao službenog jezika u cijelome Sovjetskom Savezu. Lenjinističke proklamacije o poštivanju nacionalnih prava i sloboda u novome sovjetskom poretku samo su djelomično bile ispunjene.” (Boban, 2010: 38).

O ruskim aspiracijama u Ukrajini pisao je još Z. Brzezinski u *Velikoj šahovskoj ploči* 1997. godine, ističući kako gubitak Ukrajine iz „ruske sfere interesa“ umanjuje mogućnosti Rusije da utječe na crnomorsku regiju, gdje su Krim i Odesa oduvijek bili kritične strateške pristupne točke za Crno more i odatle do Mediterana.

4.2.1. Ruski medijski sustav i medijski narativi

Nygren i suradnici (2018) studiji *Journalism in the crossfire* napominju da, iako postoji snažna književno publicistička tradicija u ruskom novinarstvu, u institucionalnom kontekstu novinari su stalno pod pritiskom vlasnika i drugih aktera da vrše autocenzuru. Smatraju kako je ruski medijski sustav neka vrsta državno-komercijaliziranog modela s niskom razinom profesionalne autonomije novinara, jakim utjecajem vertikale moći i velikim pritiskom institucija koje financiraju medije. U isto vrijeme novinarsko izvještavanje u Rusiji općenito nije uokvireno izravnom prisilom Kremlja, već autocenzurom i općom potporom moćnih od strane vodećih novinara i voditelja, navode autori.

Shaun Walker, britanski publicist i novinar, u knjizi o događajima u *Putinovoj novoj Rusiji* (2019: 215) objasnio je “rangiranje različitih zemalja prema ‘razini rusofobije’ u njihovim medijima”, djelo na 230 stranica moskovskog profesora Igora Nikolajčuka, autora izvješća *Strani mediji i sigurnost Rusije*. Rad instituta objašnjen je kao svakodnevni proces prikupljanja članaka o Rusiji iz svjetskih medija, a tim je kategorizirao preko 350.000 članaka. Mjeri se ton na skali pozitivan-negativan-neutralan, a rezultati se kategoriziraju po državama. Walker prenosi kako je Nikolajčuk rekao da ono na što se obraća pozornost je “slika državnih naputaka za oblikovanje mišljenja među publikom” (2019: 216). Na upit što znače “državni napuci” Nikolajčuk tvrdi: “Mora postojati način da se oblikuje društveno mnijenje. I mi to ovdje radimo. Vi to zovete propagandom, no zapravo se radi o ‘specijalnim informacijsko-strateškim operacijama za oblikovanje javnog mnijenja’.” (Walker, 2019: 216). Nikolajčuk smatra da teme slobode medija i etike novinarstva ne postoje: “Dogovorimo se odmah da neću raspravljati o tim pitanjima, jer smatram da ne postoje. Ono što za mene postoji su nacionalni strateški interesi zemlje i smjer kretanja tiska koji proizlazi iz njih, koji oblikuje mišljenja o Rusiji.” (Walker, 2019: 216). Dodao je i kako je upravljanje medijima “jedna od najzatvorenijih arena političkog života u bilo kojoj zemlji” (Walker, 2019: 216).

Walker dalje navodi kako je mišljenje da svi novinari jednostavno slijede naputke široko rasprostranjeno u Rusiji. Navodi i izjavu voditelja na državnoj televiziji Ernesta Mackevičiusa u obraćanju stotinama studenata novinarstva na ljetnoj školi 2015. godine. Voditelj je pojasnio kako smatra da se definicija novinarstva promijenila nakon događaja 2014. godine: “Shvaćate da posljednjih godinu i pol radimo kao dio vlade, mi smo u stvari vojnici. Zato što je informacija danas postala vrlo ozbiljno i učinkovito oružje.” (Walker, 2019: 217). Dodao je kako smatra da

bi za Moskvu neupuštanje u to medijsko ratovanje jednostavno značilo zanemarivanje vlastitih dužnosti.

Prema jednom njemačkom istraživanju iz 2017. godine, 76 % anketiranih Rusa smatra da je posao medija da podržavaju vladu u njenom radu i provođenju njenih odluka⁸⁴.

Walker (2019) smatra kako je glavni element ruskog ulaska u tzv. globalni informacijski rat bila Russia Today (RT), kremaljska televizijska postaja na engleskom jeziku. Pokrenuta 2005., RT je izrazito kritički i jednostrano prikazivala vijesti sa Zapada. U intervjuu koji je Putin dao glavnoj urednici RT-a Margariti Simonijan 2013. godine rekao je kako je cilj pokretanja RT-a bio “razbijanje anglosaksonskog monopola nad globalnim informacijskim tokovima” (Walker, 2019: 218).

Pomerantsev i Weiss (2013) tvrde kako je RT međunarodni informativni kanal koji je osnovala ruska država kako bi se suprotstavio Deutsche Welleu, Al-Jazeera i BBC Worldu. Navodeći podatke iz 2013. navodi kako je RT imala globalni doseg od 630 milijuna, a u Ujedinjenom Kraljevstvu postao je treći najgledaniji TV kanal s vijestima. “Njegov program odražava evoluciju ruske poruke svijetu od tvrde hladnoratovske ideologije prema likvidnijem i subverzivnijem pristupu. Slični svakom kanalu vijesti na engleskom jeziku, sa sličnom mješavinom formatiranih emisija i vijesti. Voditelji, novinari koji rade na terenu i urednici izdanja uglavnom su izvorni govornici, ali ključne uredničke odluke donose ruski producenti i urednici. ‘To nije kao na običnom kanalu na kojem možete predlagati ideje uredništvu - o stavu o događajima odlučuje mala jezgra uglavnom ruskih urednika’, objasnio je bivši britanski zaposlenik. Dok uprava RT-a poriče da su službenici u vladi ikada izdali uredničke upute, stajalište te medijske kuće o međunarodnim pitanjima naginje korelaciji s Ministarstvom vanjskih poslova. Potvrđivanje ovog krajnje nepravilnog pristupa izgovor je da, prema riječima generalnog direktora Alexandera Nikolova, ‘ne postoji takva stvar kao što je objektivno izvješćivanje.’” (Pomerantsev, Weiss, 2013: 15).

Khaldarova i Pantti (2016) proveli su istraživanje kojim se bave narativnim bitkama (*The narrative battle over the Ukrainian conflict*). Došli su do zaključka kako je kriza u Ukrajini naglasila poziciju ruske televizije kao najjačeg državnog aduta u njezinom informacijskom ratu. Smatraju kako je agresivna medijska kampanja bila učinkovita utoliko što, prema višestrukim istraživanjima, približno 70 posto ruskih gledatelja vjeruje da o događajima u Ukrajini kanali u

⁸⁴ Kronologija uništavanja nezavisnih medija u Rusiji. *Deutsche Welle*. Dostupno na: <https://www.dw.com/sr/hronologija-uni%C5%A1tavanja-nezavisnih-medija-u-rusiji/a-61665364> (15.6.2022.)

vlasništvu vlade izvještavaju istinito i nepristrano: “Broj Rusa koji navode televiziju kao svoj glavni izvor informacija iznosi oko 90 posto, a većina njih odgovorila je kako vjeruju tim izvorima. Prvi kanal (*Perviy kanal*), kojemu pristupa do 98 posto stanovništva u Rusiji (Rusko ministarstvo telekomunikacija i masovnih komunikacija 2012.), vodeći je izvor vijesti od 2009. godine, a velika većina Rusa (82 posto) preferiraju ovaj kanal u odnosu na bilo koji drugi medij (Levada centar 2015)” (Khaldarova, Pantti, 2016: 2).

Slični podaci mogu se vidjeti i u istraživanju na reprezentativnom uzorku *Benchmarking Public Demand: Russia's Appetite for Internet Control* (Nisbet, 2015) prema kojemu je povjerenje u ruske medije izrazito visoko: u televizijske vijesti 90 %, 86 % za tiskovne medije, 87 % za ruske izvore vijesti općenito. Svega 43 % izmjereno je opće povjerenje u inozemne medije (Slika 4.1.)

Slika 4.1 Povjerenje u izvore općih vijesti i informacija kod internetskih korisnika u Rusiji

Vrsta izvora	Učestalost korištenja interneta			
	% ne-korisnika	% lakih korisnika	% teških korisnika	% svih ispitanika
Vijesti na TV	94	91	87	90
Ruski izvori vijesti općenito	89	87	85	87
Novine	91	90	81	86
Strani mediji općenito	34	42	45	43
Internetski izvori				
Enciklopedija na internetu (npr. Wikipedia)	n.p.	85	83	81
Internetske publikacije	n.p.	76	78	75
Online društvene mreže	n.p.	69	67	66
Forumi i blogovi	n.p.	53	58	55

Izvor: Nisbet, 2015: 14

U radu koji proučava utjecaj ruske nacionalne televizije na korisnike interneta u Rusiji, Cottiero i suradnici (2015) zaključuju kako je, kada je riječ o sukobu u Ukrajini, kremljovski okvir tog pitanja bio doista učinkovit i utjecao na rusku internetsku publiku. Autori su analizirali pretraživanja najkorištenije tražilice u Rusiji Yandex i Googlea prema ključnim riječima nakon emisije tjednih vijesti *Vesti Nedeli* autora Dmitrija Kiseleva: “Naš opći zaključak je da je ruska internetska publika prihvatila dva okvira koja su postavili Kiselevov show i ruska državna televizija općenito. Kao što pokazuju kvantitativni podaci o upitima internetskog pretraživanja, ruski internetski korisnici pretraživali su češće pojmove povezane s Drugim svjetskim ratom i antiameričkim okvirima, kao što su ‘fašisti’, ‘Psaki’ i ‘nuklearno oružje’ tijekom razdoblja kada su ti okviri propagirani na ruskoj televiziji” (Cottiero i sur., 2015: 535).

Dok je povjerenje u tradicionalne medije izrazito visoko, unatoč brojnim ograničenjima na internetu, smatra se kako “internet omogućuje drugim igračima da izazovu narativ Kremlja pružanjem protu-priča i razotkrivanjem iskrivljenih informacija i lažnih slika” (Khaldarova, Pantti, 2016: 1). Zeitzoff (2014) smatra kako se Twitter integrirao u ekologiju novih medija kao jedno od bojnih polja informacijskog rata. Na Twitteru se sve (dez)informacije od vlada, vojske ili drugih službenih izvora suočavaju s protupropagandnim kampanjama: “Twitter je u Rusiji široko prepoznat kao ključni alat u stvaranju neovisne alternative strože kontroliranom *offline* medijskom i političkom prostoru, kao i za korištenje u društvenoj mobilizaciji i građanskom djelovanju” (Alexanyan i sur. 2012: 2).

Prije aneksije Krima, analitičari, poput urednika *Novaia gazete* Dmitrija Muratova, nadovezujući se na širi rad Castellsa, često su dijelili rusko društvo na televizijsku stranku, koja je podržavala Kremlj, i internetsku stranku, koja je podržavala opozicija (*The Liberal Mission Foundation* i moskovski ured *Kennan* instituta). Korisnici interneta općenito su mlađi, bogatiji, bolje obrazovani, urbaniji i aktivniji od onih koji gledaju televiziju u Rusiji, a internet pruža platformu za opoziciju izvan službene kontrole, navode Cottiero i suradnici 2015. godine, pozivajući se na ranija ruska istraživanja.

Neke studije koje se bave ulogom društvenih medija tijekom razdoblja političkih turbulencija u Rusiji dovode u pitanje utjecaj interneta na politiku u Rusiji, budući da istraživanja pokazuju kako ne postoji značajna razlika između mišljenja televizijskih gledatelja i korisnika interneta (Cottiero i sur., 2015). Štoviše, više od 80 posto Rusa ima negativne stavove prema politički kontroverznom sadržaju koji je dostupan na internetu (Nisbet, 2015.). Međutim, brojni autori u Rusiji (prema Cottiero i sur., 2015: 2) smatraju kako “s očitim uspjehom kremaljske propagande, ugledne ruske novine, poput *Vedomosti*, počele su objavljivati rezultate istraživanja koja su pokazala da ‘internetska stranka više ne postoji’. Prema takvim radovima, ‘Internet je danas ogledalo ruskog društva, a kao i cijelo naše društvo, pod snažnim je i organiziranim utjecajem državne propagande’”.

Iz navedenog pregleda uočljivo je da je ruski medijski sustav, na nacionalnoj razini, izuzetno kompleksno i specifično okruženje. Pod lupom je stranih institucija, zbog brojnih hapšenja i donošenja zakona koji otežavaju rad nezavisnim medijima, kao i prisilnog zatvaranja brojnih medija te egzila novinara.

4.2.2. Ukrajinski medijski sustav i medijski narativi

Kontekstualizirajući stanje novinarstva u Ukrajini Nygren i sur. (2018) tvrde kako postoji upečatljiv nedostatak studija koje se bave novinarskom kulturom u Ukrajini, ali kako postojeća literatura o ukrajinskim medijima ukazuje na tradicionalno visoku razinu instrumentalizacije medija i novinarstva od strane vlasnika medija i političkog establišmenta. “U Ukrajini, oligarsi s političkim interesima kontroliraju *mainstream* medije, ali je uočena ravnoteža između različitih grupa moći i pluralizam dostupnih informacija. Događaji Euromaidana također su donijeli više pluralizma jer su se pojavili novi neovisni mediji i povećali utjecaj novinara, od kojih su mnogi postali aktivni sudionici demokratskog pokreta” (Nygren, 2018: 1062).

Pišući o pojavi nacionalizma u zapadnom dijelu Ukrajine Walker (2019) naglašava kako se na zapadu Banderin kult dodatno učvrstio, dok je na istoku, zbog izloženosti ruskim medijima, pozitivniji stav prema sovjetskom razdoblju. “Usprkos zapadnim sankcijama i ekonomskoj krizi koja je uslijedila, aneksija Krima pokazala se popularnom među biračima. Putinova je popularnost u anketama skočila na povijesni maksimum od 86 posto. Ovo je, dakako, djelomično bila posljedica ratobornog, selektivnog izvješćivanja ruskih televizijskih postaja.” (Walker, 2019: 186).

U prosincu 2016. godine provedeno je istraživanje *Survey of Russian Propaganda Influence on Public Opinion in Ukraine*, koje je uz financiranje švedskog veleposlanstva proveo *Kyiv International Institute of Sociology*, na uzorku 2.040 ispitanika iz 110 ukrajinskih naselja.⁸⁵ Istraživanje je pokazalo kako se o situaciji u zemlji ispitanici pretežno informiraju putem nacionalnih televizijskih kanala, njih 87.1%, a 40.7% informacije saznaju putem internetskih medija, a gotovo pola ispitanika navelo je i neformalne izvore poput prijatelja, kolega, obitelji i susjeda.

Pogorzelski (2015, prema Saran, 2016: 740) ističe kako ruski programi u Ukrajini emitiraju sadržaje naglašene nostalgije za sovjetskim periodom te održavaju „mit o zajedništvu svih post-sovjetskih država“, ističući zajednički životni stil, jezik i iste društvene probleme. Saran (2016)

⁸⁵ Survey of Russian Propaganda Influence on Public Opinion in Ukraine Findings. Media Sapiens, 2017. Preuzeto s: http://osvita.mediasapiens.ua/detector_media_en/reports_eng/survey_of_russian_propaganda_influence_on_public_opinion_in_ukraine_findings/ (22.11.2017.)

naglašava kako zbog nedostatka dobre televizijske i zabavne produkcije u Ukrajini (i Moldaviji) ljudi podliježu utjecaju visokobudžetnih ruskih propagandnih televizijskih kanala.

Mölder i Sazonov (2018) su na temelju dubinskih intervjua provedenih u Ukrajini 2015.-16. godine utvrdili da su ruski kanali namijenjeni propagandi protiv Ukrajine (poput RT, Pervyi Obshestvennyi, Rossiya 1, Rossiya 2, NTV, LifeNews), a kojima je 2014. zabranjeno emitiranje, i dalje dostupni putem satelita. Autori ističu kako u Krimu i Donbassu nije moguće dobiti informacije od izvora koje ne kontroliraju lokalne vlasti i ruski mediji nisu kontrolirani lokalnim vlastima i ruskim medijima.

Bolin i sur. (2014) smatraju kako je, zbog usmjerenosti zapadnih masovnih medija na rusku propagandu, manje pozornosti posvećeno upravljanje informacijama iz ukrajinske perspektive. Smatraju kako se medijski prikazi svode na prikaz Ukrajine kao zemlje koju su zauzeli fašisti, dok ukrajinska strana opisuje Rusiju kao autokratsku ludnicu. Autori opisuju kako je Ukrajina, poput mnogih postkomunističkih država u istočnoj Europi, bila nestrpljiva da se pomoću javne diplomacije i tehnika meke moći otrese svoje sovjetske prošlosti i iznova osmisli nove nacionalne imaginarije: interno, njegujući kolektivni nacionalni identitet; i izvana, prema međunarodnoj publici turista, investitora i globalnih političkih elita. Smatraju kako je vlada u Ukrajini od neovisnosti promovirala niz kampanja odnosa s javnošću s ciljem poboljšanja međunarodnog imidža Ukrajine. Tvrde kako je do Euromajdana Ukrajina ostala prilično anonimna u očima okolnog svijeta: “Pred nasiljem koje je uslijedilo nakon prosvjeda protiv Janukovičeve vlade, nastojanja da se Ukrajina brendira su zastala. Upravo unutar tog konteksta pojedinačni akteri, koji su prethodno bili uključeni u aktivnosti brendiranja nacije, promijenili su fokus različitim projektima koji su se ili bavili informacijskim ratom s Rusijom ili aktivnostima izgradnje nacije” (Bolin i sur. 2014: 7).

Bolin i sur. (2014) analizirali su proukrajinsku propagandu i kontrapropagandu i upravljanje informacijama na tri različite platforme koje se obraćaju vanjskoj publici u ostatku svijeta: Ukrajinski krizni medijski centar (UCMC), Ukraine Today (privatni satelitski televizijski kanal na engleskom jeziku specijaliziran za vijesti iz ukrajinske perspektive) i StopFake. Org.. Prenoseći izjavu Fedschenka, glavnog urednika StopFakea, pišu: “Fedschenko vidi jasnu vezu između raznih privatnih i volonterskih inicijativa kao što su UCMC, Euromaidan PR, Ukraine Today i StopFake. Sve te organizacije postoje, tvrdi Fedschenko, jer ukrajinska vlada nije sposobna komunicirati ukrajinsku perspektivu s međunarodnom javnošću” (Bolin i sur., 2014: 10).

U poglavlju *From Nation Branding to Information Warfare: Management of Information in the Ukraine-Russia Conflict* Bolin i sur. (2016: 4) tvrde kako je sukob između Ukrajine i Rusije angažirao potpuno novi skup aktera u informacijskom ratu i upravljanju informacija, ponajviše iz odnosa s javnošću, ali i iz novinarstva i korporativnih financija: “Ovi novi akteri sa sobom donose kompetencije, ideologije i prakse iz svog područja porijekla, koje utječu na praksu i izražajni karakter informacijskog ratovanja”.

Navodeći primjer televizijske izjave⁸⁶ izmišljenog⁸⁷ židovskog liječnika Igora Rozovskija iz Odeze koju su preuzeli brojni internacionalni mediji, Walker (2019: 265) naglašava: “Idućih će godina koncept ‘lažnih vijesti’ i izmišljenih priča dobiti više globalne pozornosti, no lažni su profili bili čest i frustrirajući dio izvješćivanja o ratu u Ukrajini. U vrijeme smanjenih redakcijskih proračuna, oslanjanja na građansko novinarstvo s niskom kontrolom kvalitete i društvenih mreža kao glavnog izvora vijesti, razlučivanje pravog od lažnog postajalo je sve veći izazov.”

Medijski sustav Ukrajine doživio je brojne promjene zbog ratnog izvjestiteljstva, kao i donošenje brojnih ograničenja prilikom izvještavanja; budući da se smatra kako je zbog invazije Ukrajinu postala jednom od najsmrtonosnijih zemalja za novinare.

⁸⁶ „Zaustavili su me pro ukrajinski nacistički radikali. Jedan me grubo odgurnuo, obećavši mi da ćemo uskoro ja i ostali Židovi u Odesi doživjeti istu sudbinu. Ono što se jučer dogodilo, nije se događalo čak ni za vrijeme fašističke okupacije mojeg grada u Drugom svjetskom ratu. Pitam se zašto cijeli svijet šuti“ (Walker, 2019: 264)

⁸⁷ Nitko nije uspio pronaći informacije o liječniku; postojao je samo Facebook profil otvoren dan prije, s profilnom slikom stvarne osobe - zubara iz Rusije.

5. DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA - PRIMJERI ANALIZE SADRŽAJA *FACT-CHECKING* STRANICA

5.1. Primjeri istraživanja *fact-checkera* metodom analize sadržaja

Poglavlje će se fokusirati isključivo na nekoliko recentnih primjera istraživanja koja se mogu smatrati komparativnima istraživanju provedenom u ovome radu, a to su istraživanja analize sadržaja organizacija za provjeru točnosti informacija.

5.1.1. Analiza načina rada i sadržaja stranice StopFake

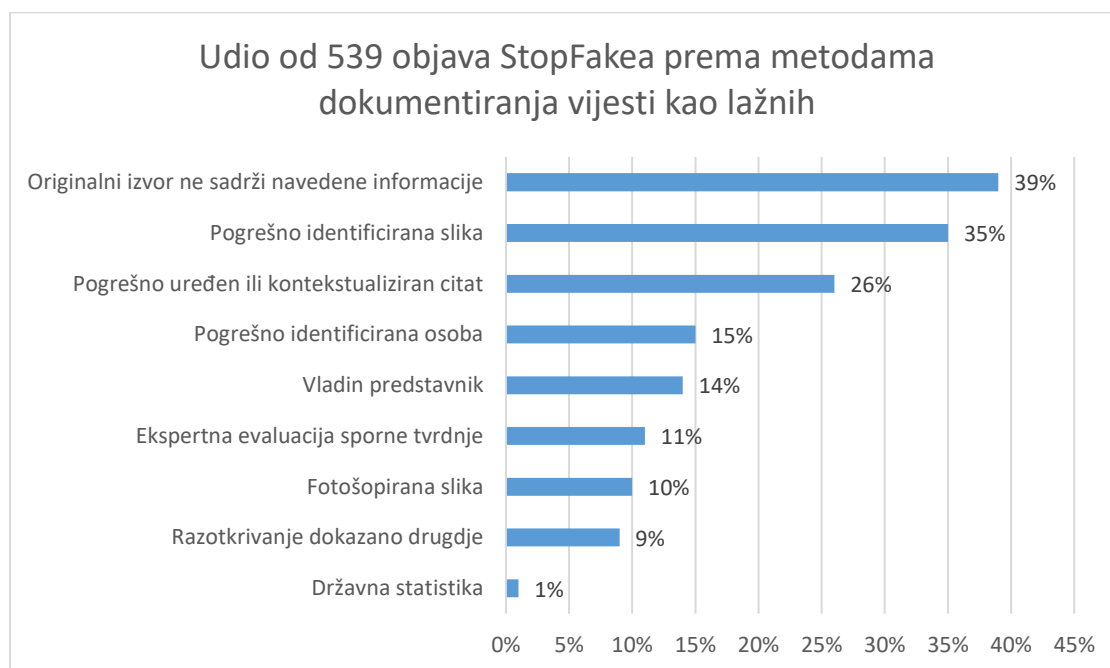
Analizu sadržaja stranice *StopFake* proveli su Haigh i sur. (2017), istražujući sadržaj prvih 18 mjeseci, odnosno 539 pobijanja lažnih vijesti. Cilj im je bio utvrditi koje vrste dokaza autori navode pri objavi da je određena vijest lažna. Ustanovili su kako su dvije metode najčešće u američkoj praksi organizacija za provjeru činjenica ovdje nisu jako zastupljene: intervjui sa stručnjacima, odnosno ekspertne evaluacije kontroverznih izjava (11%) te službene državne statističke publikacije (svega 1%). Potvrde vladinih izvora, primjerice pitanja gradonačelnicima da potvrde ili opovrgnu zbivanja u njihovim gradovima, korištene su u 14% slučajeva. Četvrta najzastupljenija metoda (15%) bila je dokazivanje da su objavljene slike, činjenice i citati manipulirani ili zlouporabljani, što je često dokazano elementarnim tehnikama digitalne forenzike. U 35% slučajeva istraživači su uspjeli locirati originalni izvor kontekst pogrešno identificiranih slika, a u dodatnih 10% slučajeva otkrili su da su slike dodatno obrađene u programu *Photoshop*.

Vijesti koje nije bilo tako lako dokazati lažnima uključivale su tradicionalne novinarske tehnike: pronalazak originalnih izvora (dokumenata, intervjua, kontaktiranje istih sugovornika...) iz kojih su korišteni izdvojeni dijelovi i zapravo su najčešće korištena metoda dokaza laži (39%). Ovaj postotak mijenjao se kroz vrijeme; u prva tri mjeseca iznosio je 43%, a na kraju promatranog razdoblja pao je na 30%.

Na vrhu kategorija, s 26%, su lažne vijesti s obmanjujuće redigiranim ili kontekstualiziranim izjavama/citatima, a u 15% slučajeva bila je vidljiva praksa (namjerne) pogrešne identifikacije sugovornika.

U 9% slučajeva stranica se poslužila postojećim objavama lažnih vijesti na koje su ukazali drugi korisnici, primjerice *Reddit*, američki internetski servis na kojemu korisnici raspravljaju u tematskim zajednicama s prosječno 330 milijuna posjetitelja mjesečno.

Slika 5.1 Tehnike opovrgavanja neistina

Izvor: Haigh i sur. 2017

Haigh i sur. (2017) analizom dokazuju kako su tehnike opovrgavanja s vremenom postajale sve profesionalnije, te je s početnih 16% pronalaženje originalnih izvora naraslo na 60%, a korištenje izjava vladinih dužnosnika kao dokaz netočnosti tvrdnje palo s početnih 33% u prva tri mjeseca na 10% već u sljedeća tri mjeseca, a u dijelu promatranog razdoblja čak i na 5%.

5.1.2. Analiza sadržaja tri američke stranice za provjeru podataka (FactCheck.org, PolitiFact, The Fact Checker)

Marietta i sur. 2015. godine objavili su istraživanje o pristupu organizacija za provjeru točnosti informacija trima temama koje su definirali kao sporne: postojanje klimatskih promjena, utjecaj rasizma i posljedice nacionalnog duga, u periodu od 1.1.2012. do 31.12.2013.. Zanimalo ih je

pristupaju li ovim temama s jednakim pitanjima i daju li jednake (jednoznačne) odgovore, pomažući javnoj raspravi. Istraživanjem su utvrdili da tri organizacije ne pristupaju temi na jednak način, a složili su se samo oko teme klimatskih promjena. Smatraju da ove stranice ne mogu puno pomoći angažiranim građanima koji su u potrazi za odgovorima na pitanja o trenutačnom političkom okruženju i koju verziju realnosti prihvatiti.

5.1.3. Analiza sadržaja stranica FactCheck.org, PolitiFact i Washington Post's Fact Checker u području političkog marketinga u predsjedničkim izborima

Amazeen se 2016. godine u članku *Checking the Fact-Checkers in 2008: Predicting Political Ad Scrutiny and Assessing Consistency* pita koje vrste političkih oglasa privlače kritički pristup stranica za provjeru činjenica. Autorica provodi analizu sadržaja stranica FactCheck.org, PolitiFact i Washington Post's Fact Checker u području političkog marketinga u predsjedničkim izborima 2008. u SAD-u. Rezultati ukazuju kako su pažnju privlačili ofenzivni oglasi više nego promocijski oglasi, a autorica smatra kako je među istraživanim stranicama postignut visok stupanj slaganja.

Lim (2018) također provodi analizu sadržaja najvećih organizacija u SAD-u, Politifact i Fact Checker, testirajući pretpostavke kako organizacije često analiziraju iste tvrdnje i imaju visok udio slaganja u procjenama te time pridonose vjerodostojnosti. Analizirajući preko 1.500 objava izrečenih na predsjedničkim izborima 2016 godine, zaključuje kako vrlo rijetko dolazi do preklapanja odabranih izjava (čak 93% izjava s Politifacta nije bilo evaluirano na Fact Checkeru, a 75% tvrdnji Factcheckera nije se našlo u analizi Politifacta), a dvosmislene izjave, tipične za politički diskurs, rijetko imaju istu ocjenu istinitosti.

Autori meta analize 30 studija o *fact-checkingu* i njegovim učincima i dosegu (Walter i sur., 2019:20) istaknuli je dosadašnja empirijska literatura “nerazmjerno usredotočena“ na Sjedinjene Američke Države.

5.1.4. Analiza sadržaja *fact-checking* stranica u Hrvatskoj, Srbiji i Bosni i Hercegovini

Istraživanje na tri *fact-checkera* u Hrvatskoj, Srbiji i Bosni i Hercegovini (Faktograf, Istinomer.rs i Istinomjer.ba) provedeno je na uzorku od 107 objava iz perioda studenog 2018. do ožujka 2019. (Boždar, Slijepčević, 2021). Glavni cilj istraživanja bio je utvrditi kako tri odabrane web stranice otkrivaju stupanj točnosti vijesti i kojim temama se bave. Istražen je i broj interakcija čitatelja na profilima društvenih mreža. Utvrđeno je kako je Istinomjer.ba najproduktivnija organizacija s prosječnih 15 tekstova mjesečno, dok su ostala dva objavljivala oko pet tekstova mjesečno. Sva tri portala glavni fokus imaju na politici i bave se provjerama izjava političara na državnoj i lokalnoj razini. Većina izvora na sve tri stranice potječe iz medija, a manji broj (od kojih je najveći 20 % za Srbiju) s društvenih mreža. Portali koriste različitu gradaciju ocjenjivanja istinitosti: hrvatski portal skalu od 5 vrijednosti, srbijanski od 6, a BiH najjednostavniju: neistina, poluistina i istina. Istraživanje je pokazalo kako se polovica objavljenih tekstova srbijanske organizacije bavi manipulacijom statističkih podataka. Autori su dokazali i hipotezu kako je broj interakcija na društvenim mrežama veći na primjerima organizacija koje imaju veći broj objava te kako oko 70 % svih objava ima oznaku “neistinito”.

5.2. Predstavljanje odabranog primjera: StopFake u literaturi

Razlog fokusa na ukrajinsku organizaciju *StopFake* kao centralni dio istraživanja ove disertacije ima višestruka opravdanja u recentnoj znanstvenoj i stručnoj literaturi. Specifičnost njihova rada istaknuta je u nekoliko znanstvenih radova.

Značajan prostor ovoj stranici dan je u spomenutom Reutersovom izvješću *The rise of fact-checking sites in Europe* (Graves, Cherubini, 2016), za potrebe kojega je napravljen i dubinski intervju s direktorom. “Za StopFake je uvijek bilo važno da ima školu kao kišobran jer je to osiguravalo veliku vjerodostojnost” istaknuo je direktor Yevhen Fedchenko (Graves, Cherubini, 2016: 11). Istaknuto je kako škola, Kyiv Mohyla School of Journalism, osigurava prostor i potrepštine, ali i studente volontere, a tematiku *fact-checkinga* uključili su i u nastavni kurikulum. Argument za neutralan pristup im je provjera i pro-ukrajinskih medija.

“Radeći sa skromnim proračunom, StopFake je izrastao u vitalnu snagu u naporima Ukrajine da zaštiti zemlju od drugačije vrste ruskog osvajača - parade propagandista, *deepfakea*, plaćenih trolova i vojske robota koji daju sve od sebe da potkopaju istinu, podijele stanovništvo i siju sumnju u demokratske institucije zemlje. Neprofitna organizacija Freedom House njihov rad je nazvala ‘zlatnim standardom’ za lov na kreatore lažnih vijesti i razotkrivanje njihovih laži. Njegov model istraživanja lažnih tvrdnji i objavljivanja detaljnih izvješća o tome zašto bi javnost trebala biti sumnjičava, postao je model u drugim zemljama srednje i istočne Europe.” stoji u opsežnom prikazu Fortune magazina.⁸⁸

StopFake se nalazi i u globalnoj bazi *fact-checking* stranica Duke Reporters' Laba sa sveučilišta Duke.

Livia Benkova (2018) u radu *The Rise of Russian Disinformation in Europe* ističe značaj upravo *StopFakea* u detektiranju kako sustavno dezinformiranje nije razmješteno samo na velike medijske organizacije poput Sputnika i RT-a, već i na marginalne internetske stranice, blogove i društvene mreže.

Cijeli istraživački rad u *Journalism Studies* časopisu posvetili su Haigh, Haigh i Kozak 2017. radu *StopFake* istraživača, povijesti stranice i opisu načina rada, a njihovim imenom poigrali su se i u naslovu *Stoping Fake News: The Work Practices of Peer-to-Peer Counter Propaganda*. Autori smatraju da je StopFake svojim radom prisvojio „kulturološki ugled“ u području provjere informacija, a od zapadnih modela koje koriste organizacije poput *PolitiFacta* razdvaja ih aktivistički karakter i odluka da objavljuju samo priče koje su dokazali lažnima, a ne gradirane evaluacije izjava političara. „Američki *fact checking* bio je dizajniran za zadržavanje istinitosti kod političara, a ne za suočavanje sa sistematiziranim i koordiniranim državno-potpomognutim radom propagandnog stroja.“ (Haigh i sur., 2017: 3).

Haigh i sur. (2017) proveli su analizu rada stranice u periodu od proljeća 2014. do jeseni 2015., koristeći mješovitu kvalitativnu metodu, koja je obuhvatila između ostalog, analizu sadržaja objava na engleskom jeziku u prvih 18 mjeseci postojanja stranice, s ciljem utvrđivanja koju vrstu dokaza najčešće koriste pri proglašavanju vijesti lažnima.

⁸⁸ Fortune. *A Ukrainian journalism professor has fought Putin's disinformation machine for 8 years—with surprising success. Here's why he's convinced fake news can be defeated.* Dostupno na: <https://fortune.com/2022/06/28/ukraine-russia-war-disinformation-fake-news-stopfake-yevhen-fedchenko/> (11.9.2022.)

Haigh i sur. (2017) ističu kako u vremenu promjena praksi u medijskim organizacijama internet dopušta građansku participaciju u izvještavanju te volonterska udruživanja. Navode kako je StopFake dobar primjer koji kombinira rad novinara educiranih u vodećoj novinarskoj ukrajinskoj školi i zabrinutih građana iz cijeloga svijeta s odgovarajućim jezičnim i tehničkim vještinama.

U spomenutom istraživanju Brandtzaega i Folstada (2017) o percepciji organizacija za provjeru točnosti informacija čak 78% postova korisnika društvenih medija vezanih uz stranicu StopFake bili su pozitivnog sentimenta. Pozitivni postovi najčešće su isticali „korisnost u borbi protiv pro-ruske propagande, trollinga i informacijskog rata vezanog uz ukrajinski sukob“ (Brandtzaeg i Folstad, 2017: 69).

Slika 5.2 Percepcija rada StopFakea

Table 4. StopFake and themes we analyzed (n = 130); note * also coded as integrity/positive.

Theme	Sentiment	Example
Usefulness	Positive (72%)	Don't forget a strategic weapon of the Kremlin is the "web of lies" spread by its propaganda machine; see antidote http://www.stopfake.org/en/news
	Negative (2%)	[...] StopFake! HaHaHa. You won, I give up. Next time I will quote "Saturday Night Live"; there is more truth:)) ...
Ability	Positive (2%)	[...] by the way, the website StopFake.org is a very objective and accurate source exposing Russian propaganda and disinformation techniques. [...]*
	Negative (2%)	[...] Ha Ha ... a flow of lies is constantly sent out from the Kremlin. Really. If so, StopFake needs updates every hour, but the best way it can do that is to find low-grade blog content and make it appear as if it was produced by Russian media [...]
Benevolence	Positive (4%)	[...] StopFake is devoted to exposing Russian propaganda against the Ukraine. [...]
	Negative (14%)	So now you acknowledge StopFake is part of Kiev's propaganda. I guess that answers my question [...]
Integrity	Positive (2%)	[...] by the way, the website StopFake.org is a very objective and accurate source exposing Russian propaganda and disinformation techniques. [...]
	Negative (11%)	[...] Why should I give any credence to StopFake.org? Does it ever criticize the Kiev regime, in favor of the Donbass position? [...]

Izvor: Brandtzaeg i Folstad, 2017: 69

Drugačiji pristup stranici StopFake daju Bolin, Jodnad i Stahlberg (2016) koji ovu i slične inicijative (*Ukraine Crisis Media Centre* i *Ukraine Today*) promatraju iz aspekta upravljanja

informacijama (orig. *Information Management*) kojega uspoređuju s odnosima s javnostima. Autori poentiraju da navedene tri organizacije organizirano šire nacionalni brend, odnosno „ukrajinski narativ“ i perspektivu, a njihov rad poistovjećuju s javnom diplomacijom zbog cilja utjecanja na eksterne javnosti.

Stranicom StopFake autori se bave analizirajući organizaciju te intervjuiranjem. Zaključuju kako je StopFake neovisan od ukrajinske vlade te kako nikada ne objavljuju rutinski samostalna priopćenja vlade, što smatraju dijelom svoga kredibiliteta. Intervjuiranjima su saznali da kredibilitet grade i odbijanjem ekskluzivnih informacija i partnerstava (npr. da prisustvuju volonterskim bataljonima u Donbassu te dobiju ekskluzivne materijale s fronte) jer vrijeme/brzina i ekskluzivnost im nisu u fokusu.

Autori ističu kako je cilj stranice „pomoći vladi obavljajući posao za koji ona sama nema vještine, znanja i resurse“ (str. 10), a ukrajinsko ministarstvo vanjskih poslova na temelju nalaza StopFakea radi mjesečne brifinge i prevodi ih i šalje veleposlanstvima diljem svijeta. Ističu i kako se logo i poveznica na StopFake nalaze na ukrajinskom Ministarstvu politike informiranja.

StopFake spominje i Vladislav Saran iz Moldavije (2016) u radu *Media Manipulation and Psychological War in Ukraine and the republic of Moldova*, naglašavajući kako je StopFake u prvih šest mjeseci (ožujak - rujan 2014) imao šest milijuna posjetitelja, dok je u 2014. Russia Today imala publiku od 600 milijuna gledatelja te milijardu pregleda na YouTubeu.

Amazeen (2015) u članku *Revisiting the Epistemology of Fact-Checking* navodi jedan od uspješnih primjera digitalne forenzike StopFakea u kojemu je dokazano kako je ruski novinar, pozivajući na osvetu ukrajinskoj hunti, objavio sliku žrtve iz Sirije.

Khaldarova i Pantti (2016) uspoređuju recepciju narativa ruskoga nacionalnog televizijskog kanala *Perviy kanal* i StopFakea među korisnicima Twittera. Glavnome nacionalnome televizijskome kanalu u Rusiji pristup ima 98% populacije, a u periodu od 1.12.2013. do 1.2.2015. bio je izvor 339 lažnih vijesti kojima se StopFake bavio. Khaldarova i Pantti (2016) analizirale su sadržaj 6.043 *tweetova* proizvedenih od strane 5.391 korisnika na temu deset najrasprostranjenijih vijesti od navedenih 339 (najveći broj dijeljenja, sviđanja i preporučivanja). U analizi su otkrile kako je 68,4% analiziranih *tweetova* - *retweet*, odnosno ponovno prenošenje iste informacije, preuzete od drugoga korisnika. Originalni URL Kanala 1 objavljen je u 87,7% *tweetova*, a poveznica na StopFake objavljena je 12,3% puta. Mjereći sentiment *tweetova*, autori zaključuju da su komentari prema Kanalu 1 uglavnom nepovjerenje (54,8%) i neutralni (31%), a prema StopFake 81,8% neutralni i 16,8% nepovjerenje.

Istraživanje pokazuje da su korisnici ruske geolokacije objavljivali povjerenje u objavljene vijesti, a ukrajinske nepovjerenje.

Khaldarova i Pantti (2016) među najkorištenijim metodama StopFakea ističu ukazivanje na neutemeljenost dokaza u originalnim člancima (primjer citata iz razgovora dva neimenovana vojnika, fotografija vojnika na kojoj nije jasan identitet, lokacija, uniforma...), nedosljednost u detaljima (navođenje imena trga koji ne postoji u navedenom gradu, reportaža iz mjesta koje je ranije razoreno i ne izgleda kao na snimkama...), digitalnu forenziku i pronalaženje izvora fotografija (primjerice iz sukoba od prije nekoliko desetljeća) ili pružanja dokaza o manipuliranju i obradi fotografija. Autori zaključuju kako StopFake predstavlja hibridno sredstvo koje integrira novinarske i političke funkcije, žanrove, alate i ciljeve u novoj medijskoj ekologiji.

Cottiero i sur. (2015) u istraživačkom radu *War of words: the impact of Russian state television on the Russian Internet* StopFake spominju kao primjer dekonstrukcije laži iz ruskih medija.

Fletcher i sur. (2018) s Reuters instituta u istraživanju *Measuring the reach of "fake news" and online disinformation in Europe* koriste popise lažnih stranica koje su definirali razni fact-checkeri, a uzorku ciljano dodaju ruske medije Sputnik i Russia Today, radi brojno dokazanih lažnih vijesti na stanici StopFake.

Sumirajući sve znanstvene članke koji su objavljeni na temu *fact-checkinga* Nieminen i Rapeli (2018) navode kako, unatoč tome što je 88% svih objavljenih članaka orijentirano na SAD, dva europska privlače pažnju znanstvenika: ukrajinski StopFake i britanski Full Fact. "Rođen za Krimeanskog sukoba, StopFake obrađuje uglavnom informacije koje smatra ruskom propagandom. Objavljuju samo provjere u kojima su informacije lažne, što ih uz osjećaj društvene odgovornosti, razlikuje od drugih fact-checkera." (Nieminen, Rapeli, 2018: 10). Vidljiva je stoga relevantnost odabranog primjera i verificiranost od strane stručne i akademske javnosti.

6. ANALIZA SADRŽAJA RAZOTKRIVENIH DEZINFORMACIJA STRANICE STOP FAKE

6.1. Predmet istraživanja

Predmet istraživanja su obrasci informacijskog ratovanja prisutnog u ukrajinskoj krizi u periodu od 2014. do 2016. godine i dekonstrukcija lažnih vijesti i dezinformacija koji su ispitani putem analize sadržaja jedne organizacije specijalizirane za provjeru informacija vezanih uz rusko-ukrajinski sukob, a za koju je na temelju literature i dosadašnjih istraživanja procijenjeno na da najbolje pruža uvid u analizirani fenomen.

Za analizu je odabrana ukrajinska organizacija za provjeru informacija StopFake, koja je u globalnom valu i profesionalnom pokretu organizacija za provjeru informacija (Graves, 2016), privukla međunarodnu pažnju i bila gotovo neizostavni dio velikog broja znanstvenih i stručnih radova o *fact-checkerima*.

Više je razloga za fokus na upravo ovu stranicu. Dok se u trenutku istraživanja većina svjetskih organizacija za provjeru informacija fokusirala na provjeru istinitosti tvrdnji političara (od američkog PolitFacta koji je za isto nagrađen Pulitzerovom nagradom do hrvatskog Faktografa), StopFake je bila jedna od svega nekoliko poznatih organizacija, s uvaženom reputacijom, koja je fokusirana gotovo isključivo na medije. Time je u direktnoj vezi s temom ove disertacije koja propituje relaciju medija i informacijskih poremećaja u globalnom komunikacijskom prostoru. Fokus rada tako je usmjeren na ulogu i transformaciju medija u području provjere činjenica, a uglavnom se ne bavi društvenim mrežama, *cyber* napadima i drugim elementima informacijskog ratovanja.

6.2. Cilj rada, istraživačka pitanja i hipoteze

Cilj istraživanja je kroz analizu najpoznatije ukrajinske organizacije za provjeru činjenica utvrditi obilježja informacijskog ratovanja na primjeru ukrajinske krize, proces i alate dekonstrukcije lažnih vijesti i dezinformacija kao jednog od oblika takvog djelovanja, te

obrasce protustrategija i pojavu novih aktera u medijskom ekosustavu koji nastoje sanirati posljedice informacijskih poremećaja u društvima koji su meta hibridnog djelovanja.

Istraživačka pitanja, koja se temelje na postavkama informacijskog ratovanja, su sljedeća:

IP1: Mogu li se u objavama koje razotkrivaju dezinformacije na StopFake-u prepoznati elementi informacijskog ratovanja?

IP2: Postoje li razlike u obujmu i sadržaju razotkrivenih dezinformacija opovrgnutih na StopFake-u u periodima oružanih i neoružanih sukoba?

IP3: Koja vrsta medija je najčešće korištena za širenje dezinformacija?

IP4: Koja metodologija je najučestalija u dokazivanju dezinformacija od strane *fact-checkera*?

IP5: Sadrže li dezinformacije češće elemente mekog ili tvrdog oblika informacijskog ratovanja?

Hipoteza istraživanja je sljedeća:

H0: Informacijsko ratovanje u ukrajinskoj krizi obilježeno je korištenjem lažnih vijesti i medija kao sredstva kojim se potiču informacijski poremećaji, što je oblikovalo protustrategije i pojave novih aktera u medijskom eko-sustavu

Pomoćne hipoteze su:

H1: Najveći broj analiziranih tekstova opovrgava lažne vijesti objavljene u medijima.

H2: U više od polovine analiziranih tekstova vidljivi su elementi mekog informacijskog ratovanja.

H3: Vidljiva je statistički relevantna razlika u količini i vrsti objava u prvom i drugom promatranom razdoblju.

H4: Najčešće opovrgnute vijesti dolaze s internetskih medija.

H5: Najčešći način opovrgavanja lažnih vijesti jest korištenjem tradicionalnih novinarskih tehnika.

6.3. O metodi

Metoda korištena u istraživačkom dijelu rada je analiza sadržaja, provedena načinom kvantitativne metode u prvoj fazi: binarnim načelom pretvaranja podataka u brojčani oblik; mjerenjem učestalosti pojavljivanja kategorija, mjerenjem količine uzorka posvećenoga kategoriji te mjerenjem intenziteta zastupljenosti kategorija (Milas, 2009) te kvalitativnom metodom u drugoj fazi istraživanja.

Pionir upotrebe i definiranja metode analize sadržaja Ole Holsti još je 1969. definirao analizu sadržaja kao višenamjensku istraživačku tehniku koja donosi zaključke o krajnjim učincima komunikacije na temelju objektivnog i sustavnog identificiranja određenih obilježja poruka.

Hibridna metoda analize sadržaja fokus ima na mjerenju većeg broja jedinica, uz pridavanje pažnje razlikama u samom tekstu (Bauer, 2000).

Prasad (2008) ističe da, iako je metoda analize sadržaja najčešće korišten alat i istraživanjima u komunikologiji, društvenim znanostima, medijskim studijima, psihologiji, studijima jezika i u analizi političkih kampanja, ona je i alat prikladan za analizu relevantnosti medija u oblikovanju međudržavnih odnosa.

Najveća prednost ove metode “u usporedbi s interpretativnim metodama jest upravo njezina sposobnost da generalizira i procesira velik broj jedinica” (Grbeša, Tomičić, 2014: 27).

Milas (2009: 512) smatra kako je je u analizi sadržaja “najčešće korišteni oblik brojčanog iskazivanja sadržaja mjerenje učestalosti pojavljivanja tražene riječi, izraza, teme ili stava“

Krippendorff (1980) je identificirao pet glavnih dimenzija komunikacijskih sadržaja koje je moguće kvantificirati (mjeriti) a koje odgovaraju glavnim područjima kvantitativne analize sadržaja. To su: fizička svojstva sadržaja, sintaktička svojstva sadržaja, svojstva referiranja, propozicijska obilježja i tematska obilježja.

Od fizičkih svojstava sadržaja u ovoj analizi mjerene su prisutnosti elementarnih formi poruke, poput navođenja izvora na koje se tekstovi pozivaju.

Od sintaktičkih svojstava sadržaja promatrani su, primjerice, funkcionalne vrste iskaza i vrste upotrijebljenih kadrova u audio-vizualnim sadržajima.

Svojstva referiranja, koja se odnose na način na koji se u analiziranim sadržajima označavaju osobe, događaji, ideje, vrijednosti, najčešće su korištena u ovoj analizi. Obično se mjere

kvantitativna obilježja referiranja (poput frekvencije i referiranja na ideje i događaje) i kvalitativna obilježja (poput stigmatiziranja ili stereotipiziranja).

Tematska obilježja okosnica su ove analize, budući da se odnose na identificiranje i klasificiranje sadržaja analizirane jedinice sa stajališta kataloga relevantnih aktualnih tema.

Longitudinalno istraživanje medijskog sadržaja nudi uvid u kulturne transformacije: „pojavu određenih tema, njihovo oplemenjivanje u stručnije diskusije, iščezavanje pred drugim temama i raspravama, pojavu novih sudionika u definiranju i raspravi o problemima i nestajanje nekih drugih, te [u konačnici] može biti provjera načina konstrukcije i suočavanja s određenim problemima na društvenom nivou“ (Elezović, 2012: 63).

Autorica S. C. Herring 2009. u radu *Web Content Analysis: Expanding the Paradigm* postavlja pitanje jesu li ustaljene metode analize sadržaja prikladne za analizu internetskog sadržaja ili je potrebno implementirati metodološke inovacije. Autorica ukazuje na potrebu korištenja metodoloških paradigmi izvan discipline komunikacijskih znanosti, a analizu internetskog sadržaja dijeli na analizu slika, tema, svojstava, poveznica, razmjene i jezika⁸⁹.

Napominjući kako su metodološke inovacije neophodne prilikom pojave novih fenomena, Herring (2009:13) ističe kako analitičarima internetskog sadržaja mora biti dozvoljeno da „olabave standarde“. Naravno, potrebno je održati visok standard konceptualne jasnoće, sistematičnosti u uzorkovanju i analizi, kao i svjesnosti o ograničenjima u interpretaciji rezultata, naročito zbog toga što ne mogu ovisiti o „tradicionalnim receptima analize sadržaja“.

Primarna primjena analize sadržaja je identificirati i opisati obrasce u sadržaju, što publika percipira kroz osjetila, a ne ono što osjeća ili vjeruje kao rezultat tog sadržaja ili što je kreator sadržaja namijenio. Tehnika se također može koristiti za zaključivanje o namjerama i učincima (Herring, 2009). Upravo ova analiza ide u smjeru definiranja namjera, ali i detektiranju različitih semiotičkih obrazaca.

Uzorak; većina članaka vodećeg časopisa za društvene znanosti na internetu, *Journal of Computer-Mediated Communication*, prema podacima iz 2009. godine, u kojoj je korištena metoda analize sadržaja koristi namjeri uzorak i to temeljen na vremenskom periodu, određenom događaju ili participantima (Herring, 2009).

⁸⁹ U originalu redom: *image analysis, theme analysis, feature analysis, link analysis, exchange analysis, language analysis*.

Savrum i Miller (2015) ističu kako je analiza sadržaja održiv alat za istraživanje uloge koju mediji imaju u utjecaju na globalna pitanja, kao i na međudržavne odnose zbog utjecaja na postavljanje agendi u javnom prostoru, čime mogu utjecati na sukobe, sigurnost i napore za izgradnjom mira.

6.4. Uzorak istraživanja

Jedinica analize je svaka pojedinačna objava koja je objavljena kao samostalna sadržajna jedinica u kategoriji *News* portala StopFake, a koja ističe da predočava dokaze o opovrgavanju lažne vijesti.

Analiza je obuhvatila dva vremenska razdoblja. Prvo razdoblje definirano je početkom oružanih sukoba u ožujku 2014. te potpisom mirovnog sporazuma "Minsk 2" 12.2.2015. godine. Drugo razdoblje predstavlja period „zamrznutog sukoba“, od potpisivanja mirovnog sporazuma, ukupno godinu dana, do 12.2.2016. godine. Razlog odabira dva razdoblja je usporedba obujma, sadržaja i dosega lažnih objava u vrijeme sukoba i u vremenu kada oružano nasilje više nije glavno obilježje sukoba.

Prvo razdoblje obuhvaća 421 objavu, a drugo 264, što čini uzorak od 685 tekstova. Analizirani su tekstovi na engleskom jeziku, koji je jedan od 13 jezika na kojemu stranica objavljuje.

Podatci iz istraživanja obrađeni su softverskim paketom za statističku obradu podataka. Rezultati su kvantitativno računalno tablično obrađeni, a za njihovo kvantificiranje korišteni su postoci i frekvencije. U analizi je upotrijebljen „najčešće korišteni oblik brojčanog iskazivanja sadržaja (...), mjerenje učestalosti pojavljivanja tražene riječi, izraza, teme ili stava“ (Milas, 2009: 512).

Od pet glavnih dimenzija komunikacijskih sadržaja koje je moguće mjeriti (fizička svojstva sadržaja, sintaktička svojstva, svojstva referiranja, propozicijska obilježja i tematska obilježja), a koje odgovaraju glavnim područjima kvantitativne analize sadržaja (Krippendorff, 1980), istraživanje je fokusirano na tematska obilježja

Istraživanje je provedeno kroz nekoliko faza. Za potrebe analize izrađena je analitička matrica. Prije same analize provedeno je nekoliko probnih analiza kako bi se kroz triangulaciju

istraživača ujednačili kriteriji kategorizacije sadržaja. Tako je inicijalna matrica sadržavala 21 tematsku klasifikacijsku kategoriju, među kojima su bile:

- izvor lažne vijesti;
- porijeklo države vijesti koja se opovrgava;
- vrsta dokaza da je vijest lažna;
- doseg, odnosno provjera je li naglašeno da je originalna vijest prenesena/dijeljena i drugdje - razina vidljivosti kombinacije istinitih i lažnih informacija;
- razina vidljivosti promjene konteksta događaja, lokacije ili vremena;
- postojanje elemenata optuživanja suprotne strane i/ili prebacivanja odgovornosti;
- isticanje odabira sugovornika diskutabilne ekspertize u lažnim vijestima;
- postojanje obilježja dehumanizacije ili demonizacije (protivnika) te
- prisutnost šokantnih priča/slika/videomaterijala.

Sve navedene (odabrane) kategorije u direktnoj su poveznici s teorijskim postavkama informacijskog ratovanja, što je u teorijskom dijelu rada ekstenzivno prikazano.

6.5. Analitička matrica i uzorak

Analiza sadržaja, prema ustaljenoj metodologiji (primjerice Vujević, 2006), postavljena je definiranjem kategorije analize sadržaja, uzorka i jedinice analize sadržaja. Jedinica analize je svaka pojedinačna objava koja je objavljena kao samostalna sadržajna jedinica u kategoriji *News* portala StopFake, a koja ističe da predočava dokaze o opovrgavanju lažne vijesti. Razne poveznice (linkove) uključene u objavu, koje najčešće vode na originalni sadržaj, nisu obuhvaćene analizom, kao i druge kategorije objava na stranici poput rubrika *Context*, *Opinion* i *Video*.

Analiza je obuhvatila dva vremenska razdoblja. Prvo razdoblje definirano je početkom oružanih sukoba u ožujku 2014. (stranica je počela s radom 2.3.2014.) te potpisom mirovnog sporazuma "Minsk 2" u 12.2.2015. godine. Drugo razdoblje predstavlja period „zamrznutog sukoba“, od

potpisivanja mirovnog sporazuma, ukupno godinu dana, do 12.2.2016. godine. Razlog odabira dva razdoblja je usporedba obujma, sadržaja i dosega lažnih objava u vrijeme sukoba i u vremenu kada oružano nasilje više nije glavno obilježje sukoba.

Prvo razdoblje obuhvaća 421 objavu, a drugo 264, što čini uzorak od 685 tekstova. Analizirani su tekstovi na engleskom jeziku, koji je jedan od 13 jezika na kojemu stranica objavljuje.

Podatci iz istraživanja obrađeni su softverskim paketom za statističku obradu podataka. Rezultati su kvantitativno računalno tablično obrađeni, a za njihovo kvantificiranje korišteni su postoci i frekvencije. U analizi je upotrijebljen „najčešće korišteni oblik brojčanog iskazivanja sadržaja (...), mjerenje učestalosti pojavljivanja tražene riječi, izraza, teme ili stava“ (Milas, 2009, 512).

Od pet glavnih dimenzija komunikacijskih sadržaja koje je moguće mjeriti, a koje odgovaraju glavnim područjima kvantitativne analize sadržaja, istraživanje je fokusirano na tematska obilježja (Krippendorff, 1980).

Sve navedene (odabrane) kategorije u direktnoj su poveznici s teorijskim postavkama informacijskog ratovanja, što je u teorijskom dijelu rada ekstenzivno prikazano.

Nakon analize provedene na 10 % jedinica uzorka utvrđena je pouzdanost analize putem Cohen Kappa koeficijenta⁹⁰ = .747. Nakon preliminarne faze, matrica je korigirana na 14 kategorija, a izuzete su kategorije s Cohen Kappa koeficijentom koji je bio ispod = .4

Kategorije analize koje su uklonjene nakon preliminarnog istraživanja bile su sljedeće:

- “Izvor je na stranom jeziku (nematerinjem u državi nastanka) te se može smatrati utjecanjem na vanjske/internacionalne/globalne javnosti”: prvih 10% uzorka nije sadržavalo jedinice koje su se mogle kodirati prema ovoj kategoriji.
- “Je li vidljiv element prebacivanja odgovornosti?": triangulacija je pokazala da kategorija nije precizno mjerljiva te je u sljedećoj fazi istraživanja navedena kategorija pridružena kategoriji “Je li vidljiv element optuživanja suprotne strane / prebacivanje odgovornosti?”
- “Je li vidljivo diskreditiranje (nedržavnih) mainstream medija”: preliminarne analiza nije pokazala mogućnost preciznog mjerenja kategorije, odnosno nije bilo objava koje su se bavile ovim područjem.

⁹⁰ Cohen's kappa koeficijent statistička je metoda koja se koristi za mjerenje pouzdanost između ocjenjivača ili mjernih instrumenata za kvalitativne (kategoričke) stavke.

- Sljedeće tri kategorije: “Je li vidljiv element prilagođavanja protivničkih izjava tako da ispadnu korisne”; “Je li vidljiv element pojednostavljanja protivničkih izjava” i “Je li vidljiv element postavljanja javnih pitanja protivniku za koje se očekuje da nema odgovora” nisu se mogle precizno izmjeriti.
- Kategorija “Je li prepoznatljiva/uočljiva eksplicitna teorija zavjere?” pokazala se nepreciznom budući da rad ne problematizira područje teorija zavjere.

Kategorija “Korištenje neimenovanih izvora u originalnoj vijesti” dodana je nakon preliminarne analize. Osim neimenovanih izvora dodane su i opcije kodova “izvori upitne vjerodostojnosti” te “nema izvora”.

Cjelovita analitička matrica nalazi se u Prilozima.

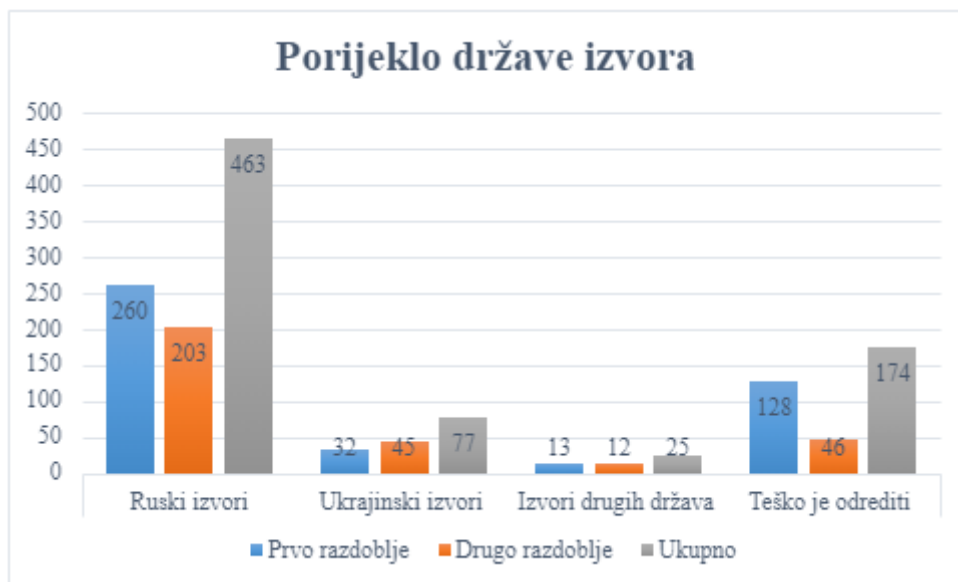
6.6. Rezultati istraživanja

U nastavku slijede rezultati kvantitativne i kvalitativne analize sadržaja slijedeći kategorije analize. Dio podataka i grafičkih prikaza istaknut je u nominalnim brojevima, a dio u postocima i frekvencijama. Grafički prikazi u kojima nije bilo moguće prikazati rezultate u postocima odnose se na kategorije matrice u kojima su dodjeljivani višestruki kodovi te binarni odabir nije bio moguć. Objašnjenja za kategorije u kojima je bila dominantna opcija višestrukog koda bit će pridružena odgovarajućem grafičkom prikazu.

6.6.1. Porijeklo vijesti koja se analizirala kao lažna

Prva kategorija bila je definiranje porijekla vijesti koja je analizirana kao lažna, u slučaju kada je to bilo eksplicitno navedeno u tekstu.

Slika 6.1 Porijeklo države vijesti koja se analizirala kao lažna

Izvor: izradila autorica

Kao što je vidljivo na Slici 6.1., većina objava dolazi iz ruskih medija, ukupno 463. U prvom razdoblju je broj objava iz ruskih medija znatno veći, za 57. Česti su ispravci netočnih vijesti objavljenih i u ukrajinskim medijima, ukupno 77, s tim da je veći uzorak u drugom

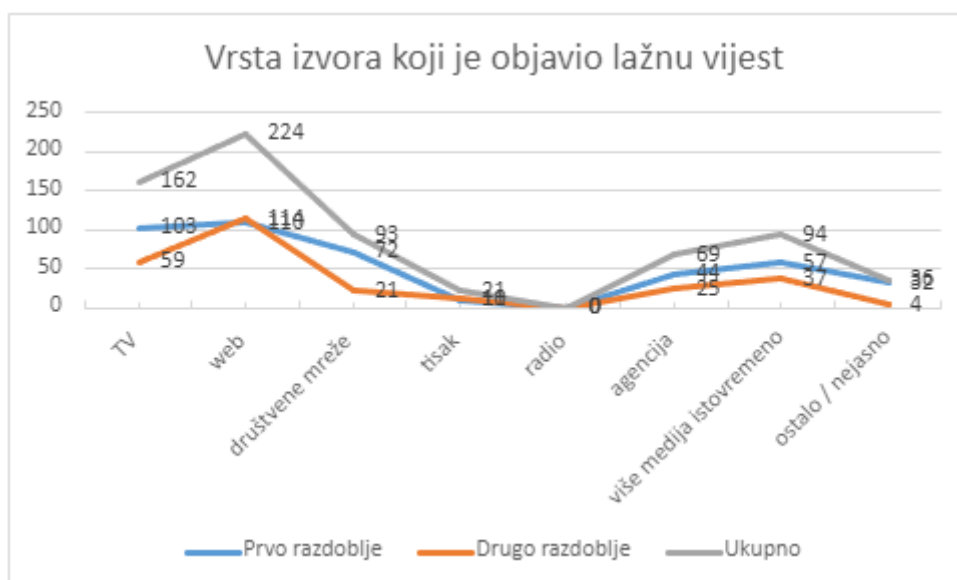
promatranom razdoblju (45 naspram 32). Objava iz medija drugih država ukupno je 25, sa sličnim uzorkom u prvom promatranom razdoblju (13), kao i u drugom (12). Za čak 174 teksta bilo je teško za odrediti porijeklo vijesti, naročito na početku djelovanja stranice *StopFake*, gdje je to bio slučaj čak 128 puta.

Navedenu kategoriju kontinuirano je bilo teško binarno kodirati jer velik broj objava sadržava opis poput „brojni ruski i ukrajinski mediji“, ili samo „brojni mediji“ ili „nekoliko medija“ bez navođenja podrijetla države u kojoj se medij nalazi. Katkada nije bilo napisano iz koje je države medij, a u nekim slučajevima bilo je navedeno samo ime medija. U drugom promatranom razdoblju česte su bile formulacije “separatistički mediji” ili “proruski mediji” te su takvi članci kodirani pod “teško je odrediti”. Primjeri takvih medija bili su: Novorossia, Russkaya Vesna, Novoross.info, novorosinform.org, novorossia.su, Russkaya vesna-novosti, Patriotic Forces of Donbas, Ukraina.ru i slično.

6.6.2. Vrsta izvora u kojemu je objavljena lažna vijest

Druga kategorija analizira tip izvora koji je objavio lažnu vijest prema metodologiji *StopFakea*.

Slika 6.2 Vrsta izvora u kojemu je objavljena lažna vijest

Izvor: izradila autorica

Slika 6.2. pokazuje kako najveći broj lažnih vijesti koje StopFake analizira dolazi s internetskih medija, čak 224 vijesti; u podjednakoj frekvenciji u prvom (110) i drugom (114) promatranom razdoblju. Ono što je znakovito jest da se u većini uzorka pojavljuju neki od najgledanijih i najčitanijih medija, poput lenta.ru, koja se u tekstovima opisuje kao najveći ruski online medij, a koja je spomenuta u najvećem broju objava. U drugom promatranom razdoblju često je navođenje Sputnika i RT-a kao izvora netočnih vijesti.

Slijede objave na televizijskim kanalima sa 162 pojavljivanja. Prvo promatrano razdoblje puno se češće bavi televizijskim vijestima, 103, naspram 59 vijesti u drugom razdoblju. Televizijski kanali koji se najčešće spominju su: Channel Russia 1, Russian NTV Channel, The Russian state television channel Star, Russian television channel LifeNews, Russia's Ren-TV network, Russia 24 Network, a u drugom razdoblju i Separatists' channel News Front. Vidljivo je da je uglavnom riječ o *mainstream* medijima.

Na brojnim objavama (94) bilo je navedeno samo opisno da je ista vijest objavljena u različitim medija istovremeno, uz nabranje nekoliko primjera, ali nije navedeno koji medij je prvi objavio vijest, a koji su kasnije prenijeli.

U velikom uzorku (93) analizirane su i lažne informacije objavljene kao statusi određenih osoba ili institucija na društvenim mrežama, s tim da je značajno naglašeniji fokus StopFakea na društvene mreže na početku njihova rada; 72 teksta opovrgavaju dezinformacije s društvenih mreža, dok je u sljedećem promatranom razdoblju taj broj svega 21.

Stranica je u promatranom razdoblju opovrgnula lažne informacije na 69 vijesti medijskih informativnih agencija. Ovaj uzorak bio je veći u prvom promatranom razdoblju (44). Agencije koje su najčešće navedene bile su: ITAR-TASS, Kryminform, REX, RIA Novosti i RT, a 3.3.2015. po prvi put se pojavljuje i International News Agency Novorossiia.

Objave iz tiskanih medija opovrgnute su u najmanjem uzorku od svega 21 članka u dvije godine, a radijske vijesti nisu opovrgnuli niti spomenuli niti u jednoj jedinici analize.

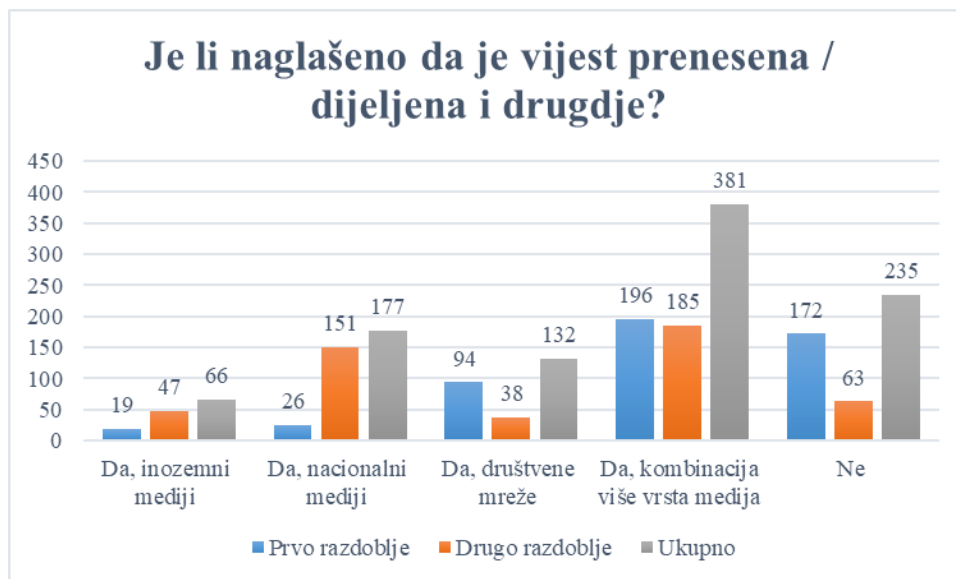
Pod „ostalo / nejasno“ svrstane su stranice službenih institucija, npr. ministarstava. U nekoliko slučajeva radi se i o ispravcima izrečenima na konferencijama za medije.

Iz rezultata je vidljivo da je fokus dezinformatora uglavnom na *mainstream* medijima, dok je StopFake djelomično opovrgavao i dezinformacije na društvenim mrežama, iako im one nisu u fokusu rada.

6.6.3. Daljnja distribucija lažne vijesti u medijima i na društvenim mrežama

Slika 6.3. predstavlja odgovor na kategoriju matrice „Je li naglašeno da je lažna vijest prenesena / dijeljena drugdje“, poput drugih medija ili društvenih mreža.

Slika 6.3 Daljnja distribucija lažne vijesti u medijima i na društvenim mrežama

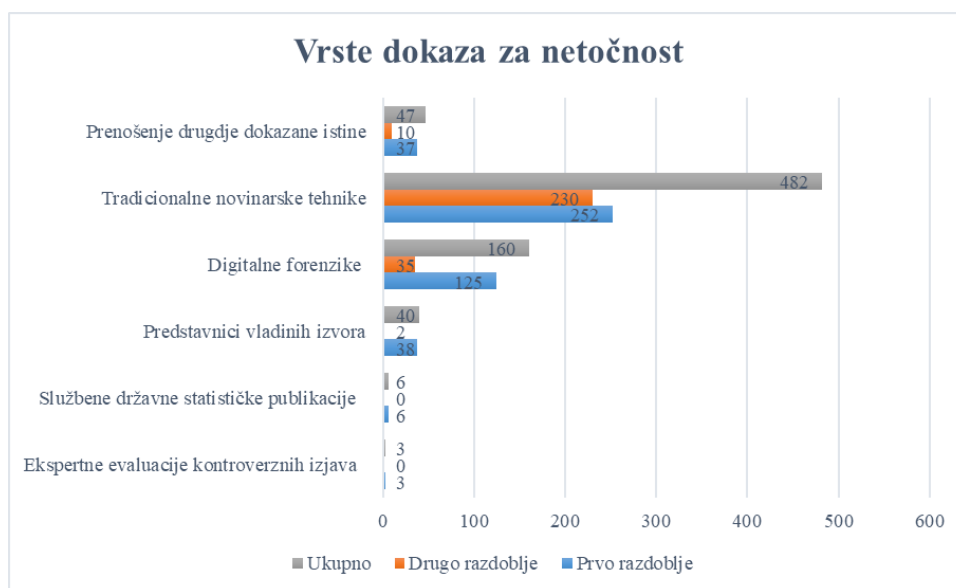
Izvor: izradila autorica

Navedena kategorija bila je neprecizna za korištenje binarnog načela pretvaranja podataka u brožčani oblik, budući da je najveća frekvencija (381) na kategoriji „kombinacija više vrsta medija“. Nije naglašeno da je vijest podijeljena na drugim mjestima u 235 objava, s tim da je prvo razdoblje bilo tipičnije za opovrgavanje neistina koje su objavljene samo u jednom mediju, 172, naspram 63 iz drugog promatranog razdoblja. U 177 tekstova naglašeno je da je ista vijest prenesena u drugim nacionalnim medijima iste države, s tim da je opet vidljiva velika razlika između prvog i drugog razdoblja, 26 naspram 151. Inozemni mediji prenijeli su ukupno 66 navedenih lažnih vijesti, opet značajno više u drugom razdoblju (47).

6.6.4. Vrste dokaza za netočnost

Sljedeća kategorija matrice važna je za razumijevanje metodologije rada stranice *StopFake*. Prema Etičkom kodeksu *International Factchecking Network*, sve potpisnice kodeksa moraju uvijek jasno navesti metodologiju kojom su utvrdile da je objavljena informacija netočna. Zbog toga i kategorija „ne može se odrediti“ nije imala niti jedan kod.

Slika 6.4 Vrste dokaza za netočnost

Izvor: izradila autorica

Tako se najčešćom kategorijom pokazala „tradicionalne novinarske tehnike“, što je uglavnom značilo pronalazak originalnih izvora (dokumenata, intervjua, kontaktiranje istih sugovornika...) i to u 482 objave. Kategorija je najzastupljenija budući da se metodologija provjeravanja StopFakea mijenjala kroz godine i dokazi su uključivali više novinarskih tehnika istovremeno. Dok su u ranijim fazama uglavnom prenosili službene objave vladinih tijela i izjave predstavnika vladinih izvora, u kasnijim fazama metodologija je usmjerena na opsežnije novinarske tehnike i prikupljanje većeg broja potvrda.

Sljedeća najzastupljenija kategorija je „digitalne forenzike“ koja dokazuje da su objavljene slike, audiovizualni materijali, činjenice i citati manipulirani ili zlouporabljani. Ova kategorija često se u kodiranju preklapala s „tradicionalnim novinarskim tehnikama“ jer je osim dokaza

da je, primjerice određeni intervju ili statistički prikaz manipuliran, dan i širi kontekst, dodatna objašnjenja pozadine događaja ili izvještaja, a nerijetko su i kontaktirani sugovornici koji dodatno komentiraju navode.

U 47 tekstova prenesene su informacije o dokazanom opovrgavanju vijesti iz drugih izvora. U 37 slučajeva to je bilo u prvom promatranom razdoblju. U ovim tekstovima StopFake eksplicitno je naveo izvor koji je prvi opovrgnuo netočnost.

U rijetkim slučajevima izvor potvrde bili su isključivo službene državne statističke publikacije (6) ili ekspertne evaluacije kontroverznih izjava (3), dok su za 40 tekstova bile dovoljne potvrde predstavnika vladinih izvora, primjerice odjeli za odnose s javnošću ministarstava, ureda predsjednika i slično.

Kategorija digitalne forenzike najeksplicitnija je bila u slučajevima manipulacije audiovizualnih materijala. Slijedi nekoliko primjera.

Slika 6.5 Primjer lažne objave dokazane digitalnom forenzikom: fotografija iz Libanona iz 2006. godine

Izvor: <https://www.stopfake.org/en/fake-a-photo-of-an-unexploded-cluster-bomb-near-donetsk/>

Objava prikazuje sliku bombe koja nije eksplodirala, navodno u Donetsku, ali je zapravo prikazuje ranije objavljenu fotografiju fotografa Associated Pressa iz 9.11.2006. iz Libanona.

Slika 6.6 Primjer lažne objave dokazane digitalnom forenzikom: fotografija američke vojske u Afganistanu

The Photo of American Infantrymen in Afghanistan is Presented as the Photo of Current Events in Ukraine

2014-10-06, 10:41

Izvor: <https://www.stopfake.org/en/the-photo-of-american-infantrymen-in-afghanistan-is-presented-as-the-photo-of-current-events-in-ukraine/>

Fotografija vojske SAD-a u Afganistanu, objavljena 2009. proširena je društvenim mrežama kao prikaz ukrajinskih vojnika.

Slika 6.7 Primjer lažne objave dokazane digitalnom forenzikom: fotografija sa strojnicom u parlamentu u Ukrajine

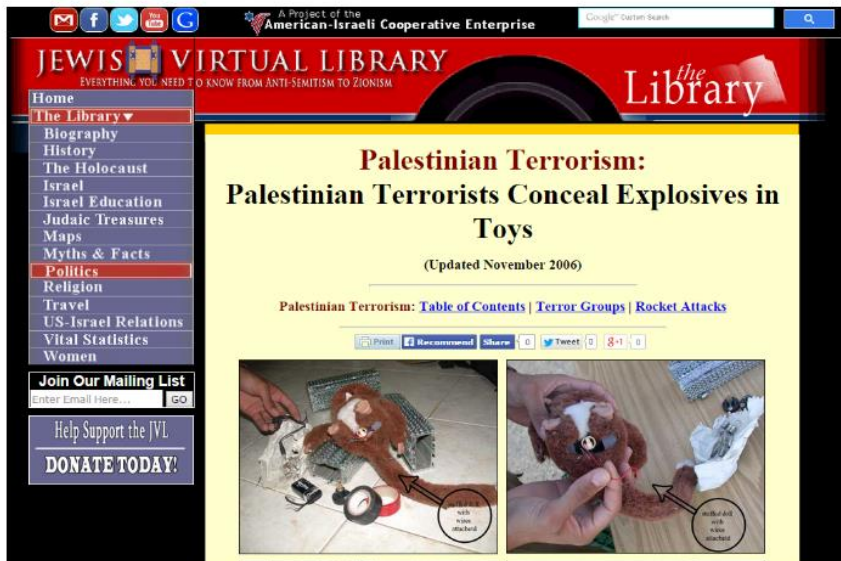
Fake: Dmytro Yarosh came with a Machine Gun to the Verkhovna Rada Meeting

2014-11-29, 01:21

Izvor: <https://www.stopfake.org/en/fake-dmytro-yarosh-came-with-a-machine-gun-to-the-verkhovna-rada-meeting/>

Slika 6.7. također je opovrgnuta digitalnom forenzikom, a predstavlja parlamentarca Dmytra Yarosha koji je došao na sjednicu sabora (Verkhovna Rada) sa strojnicom. Iako je bilo lako dokazati da je fotografija naknadno obrađena i nije istovjetna originalnu, vijest je podijeljena na ruskom televizijskom kanalu Channel One, a potom se proširila po društvenim mrežama.

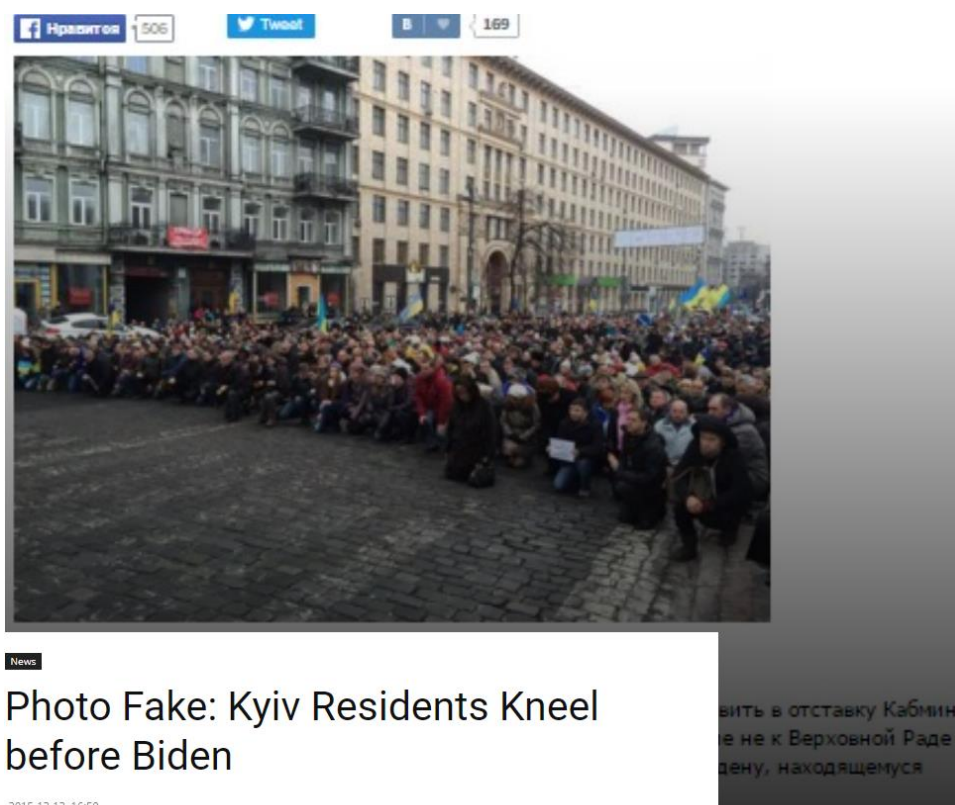
Slika 6.8 Primjer lažne objave dokazane digitalnom forenzikom: fotografija iz Palestine

Izvor: <https://www.stopfake.org/en/photos-of-palestinian-terrorists-dated-2006-were-presented-as-those-of-current-events-on-donbas/>

Fotografija objavljena 2006. kao prikaz rada palestinskih terorista prikazana je kao kurentni ukrajinski akt. Tekst je kodiran pozitivno i na promjenu konteksta i vremena.

Slika 6.9 Primjer lažne objave dokazane digitalnom forenzikom: manipulirana fotografija građana Kijeva

Izvor: <https://www.stopfake.org/en/photo-fake-kyiv-residents-kneel-before-biden/>

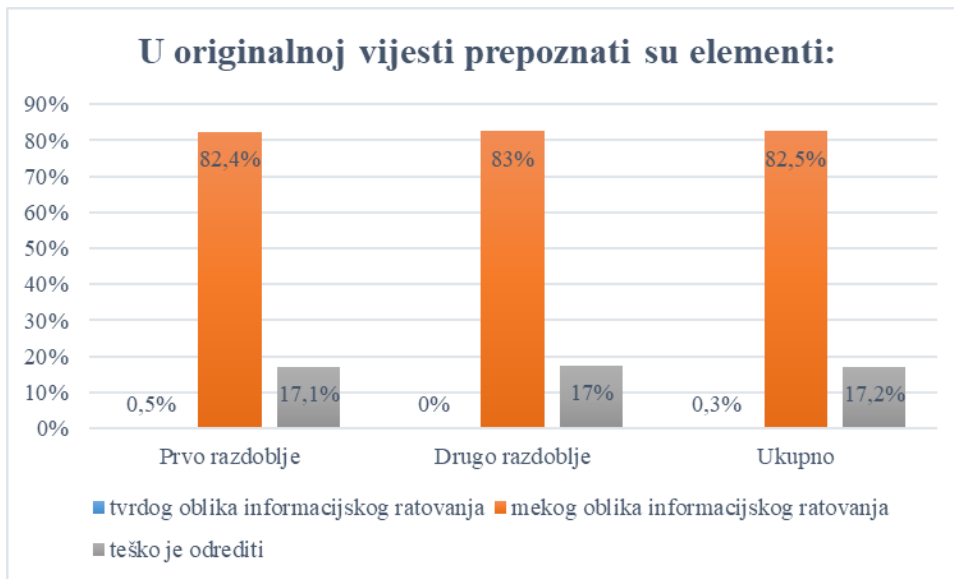
Fotografija koja je objavljena u nekoliko medija i na društvenim mrežama s opisom kako stanovnici Kijeva kleče ispred tadašnjeg podpredsjednika SAD-a Bidena pomoću softvera Tineye pronađena je kao fotografija uslikana 18.1.2015 u ulici Hrushevsky, kada su tisuće ljudi došle u centar Kijeva kako bi odali počast žrtvama sukoba tijekom Euromaidana. Ovaj tekst tipičan je primjer i promjene konteksta i kombinacije istinitih i lažnih informacija.⁹¹

⁹¹ Više primjera za kategoriju: Fake Video of a Blown Up Bridge in Zaporizhia Oblast is Spreading Across the Web. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-video-of-a-blown-up-bridge-in-zaporizhia-oblast-is-spreading-across-the-web/>; Videofake: counterfeit graves in Sloviansk. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/videofake-counterfeit-graves-in-sloviansk/>; A faked photo of the Sloviansk morgue is being spread throughout the Network. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/a-faked-photo-of-the-sloviansk-morgue-is-being-spread-throughout-the-network/>; Photograph of Quebec City fuel-bearing train accident is presented as Sloviansk. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/photograph-of-quebec-city-fuel-bearing-train-accident-is-presented-as-sloviansk/>; Photo Fake: Sleeping Ukrainian Soldiers Covered with Snow. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/photo-fake-sleeping-ukrainian-soldiers-covered-with-snow/>; Photo Fake: Sleeping Ukrainian Soldiers Covered with Snow. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/photo-from-chechnya-dated-1994-is-presented-as-depicting-actual-events-in-rostov/>; Photo Dated 1992 from Nagorny Karabagh is Presented as Events in Ukraine. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/photo-dated-1992-from-mountainous-karabagh-is-presented-as-events-in-ukraine/>; “Panamanian Passport” of Arsen Avakov Proved to be a Fake. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/panamanian-passport-of-arsen-avakov-proved-to-be-a-fake/> (sve 15.6.2022.)

6.6.5. Elementi tvrdog i mekog informacijskog ratovanja

Sljedeća kategorija bila je prepoznavanje elemenata tvrdog i mekog oblika informacijskog ratovanja, u tekstovima u kojima je to bilo mjerljivo.

Slika 6.10 Elementi tvrdog i mekog informacijskog ratovanja

Izvor: izradila autorica

Tvrđi oblik informacijskog ratovanja predstavlja onemogućivanje informacijske djelatnosti protivnika (prema Svete 2004, 25: “rušenje mreža, onemogućavanje rada protivničkih medija/kanala, preuzimanje nadzora nad domenama; bacanje letaka”) i prepoznat je u svega dva članka. Meki oblik predstavlja “meke” psihološke operacije koje za ostvarenje ciljeva koriste IKT te druga konvencionalna propagandna sredstva i prepoznat je u većini tekstova, njih 565. Bilo je teško odrediti je li riječ o nekom od oblika informacijskog ratovanja u 118 tekstova.

Primjeri jedine dvije objave u kojima su prepoznati elementi tvrdog oblika informacijskog rata bili su:

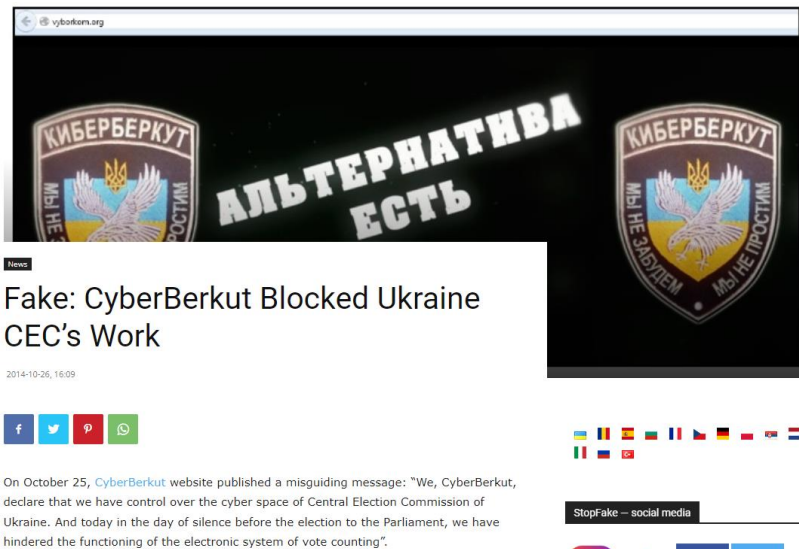
Slika 6.11 Primjer prve objave u kojoj su prisutni elementi tvrdog oblika informacijskog ratovanja

Izvor: <https://www.stopfake.org/en/fake-system-election-has-been-disabled/>

Slika 6.11. prikazuje objavu od 25.5.2014. u kojoj je tema informacija kako je na osobnoj internetskoj stranici Arsena Avakova, tadašnjeg ukrajinskog ministra unutarnjih poslova, objavljeno da je nepoznata osoba uništila sustav glasovanja "Election", neophodnog za predsjedničke izbore te kako se glasovi moraju prebrojavati ručno. Informaciju su prenijeli brojni mediji, međutim, ministar je dao izjavu kako mu je stranica *hakerana* i kako je sve u redu s navedenim sustavom.

Slika 6.12 Primjer druge objave u kojoj su prisutni elementi tvrdog oblika IR

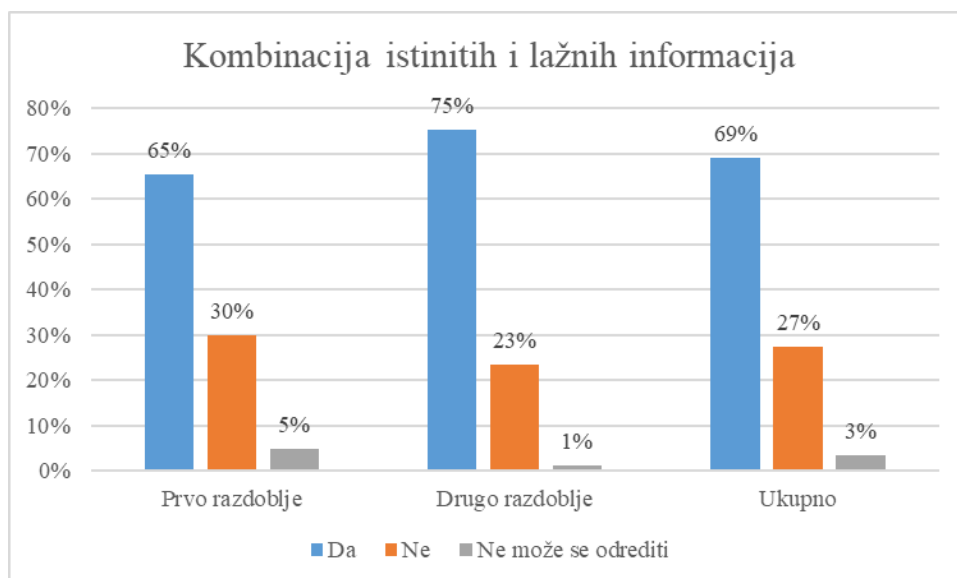
Izvor: <https://www.stopfake.org/en/fake-cyberberkut-blocked-ukraine-cec-s-work/>

Slična objava odnosi se i na primjer od 26.10.2014., kada je objavljena informacija kako skupina CyberBerkut ima kontrolu nad *cyber* prostorom Central Election Commission of Ukraine, odnosno elektroničkim sustavom glasovanja na parlamentarnim izborima. Iz CEC-a su dali izjavu kako se dogodio neuspješni pokušaj *hakiranja* stranice.

6.6.6. Kombinacija istinitih i lažnih informacija / manipulirano tumačenje događaja ili izjava

Sljedeća kategorija daje odgovor na pitanje je li bilo moguće utvrditi da originalni tekstovi koji su opovrgnuti kao netočne informacije sadrže kombinaciju istinitih i lažnih informacija, odnosno manipulirano tumačenje određenih događaja ili izjava.

Slika 6.13 Kombinacija istinitih i lažnih informacija / manipulirano tumačenje događaja ili izjava

Izvor: izradila autorica

Tako je izmjereno da je ovo bio slučaj u većini tekstova, čak 474, odnosno 69 %. U prvom razdoblju postotak ovakvih tekstova iznosi 65 % naspram 75 % u drugom razdoblju. Kako je ovo jedna od najvažnijih odrednica informacijskog ratovanja, u nastavku slijede neki od primjera.

Slika 6.14 Prvi primjer kombinacije istinitih i lažnih informacija

Izvor: <https://www.stopfake.org/en/false-iata-adjudged-ukraine-was-to-blame-for-the-crash-of-the-malaysian-boeing/>

Članak sa stranice Ukraina.ru 25.7.2014. govori o tome kako je International Air Transport Association (IATA) objavila kako je za nesreću malezijskog zrakoplova kriva Ukrajina. Vijest je prenesena i u drugim internetskim medijima. Autori sa StopFakea utvrdili su kako je vijest

prenesena iz australskih dnevnih novina The Sydney Morning Herald, međutim verzija ruskog teksta ima dodane dijelove i citate kojih nema drugdje i koji nisu nikada objavljeni u službenim izvješćima IATA-e.

Slika 6.15 Drugi primjer kombinacije istinitih i lažnih informacija

Izvor: <https://www.stopfake.org/en/fake-uk-prevented-the-un-security-council-from-making-decision-on-mariupol/>

Tekst od 25.1.2015. navodi kako je nekoliko ruskih medija (npr. RT, RIA Novosti, NTV) objavilo kako se Vijeće sigurnosti UN-a nije moglo složiti oko izjave o događajima u Mariupolu zbog blokade od strane Ujedinjenog Kraljevstva, dok je u stvarnosti ruska delegacija blokirala donošenje odluke, što je preneseno u medijima poput Reutersa, The Guardian i Deutsche Wellea.

Slika 6.16 Treći primjer kombinacije istinitih i lažnih informacija

Fake: Poroshenko was Booed and Whistled by Students in Zurich

2015-01-22, 10:48

Izvor: <https://www.stopfake.org/en/fake-poroshenko-was-booed-and-whistled-by-students-in-zurich/>

Članak od 22.1.2015. s ruskog televizijskog kanala NTV piše o tome kako je ukrajinski predsjednik Porošenko prilikom predavanja studentima u Zürichu izviždan i prekidan povišenim glasovima publike. Vijest je prenesena i na kanalima LifeNews i Russia 24. Integralna snimka pokazuje cjelokupan događaj u kojemu jedna ženska osoba psuje i glasno viče, a nakon što je udaljena iz auditorija, uslijedio je pljesak. Ruski mediji prenijeli su dio snimke s psovkama i pljeskom, navodeći kako je cijela dvorana pljeskala na njene izjave predsjedniku. Tekst je primjer narušavanja ugleda i kredibiliteta, u literaturi opisan kao dio informacijskog ratovanja (npr. Svete, 2004).

Slika 6.17 Četvrti primjer kombinacije istinitih i lažnih informacija

Нравится 82 Твитнуть 212 Поделиться 54 Google+ 57

Украинская сторона сорвала встречу контактной группы в Минске. Стороны договорились о встрече 30 января, однако встреча не состоялась. Киев официально сообщил, что не будет участвовать в сегодняшнем раунде переговоров.

News

Fake: Kyiv Breaks Down Minsk Talks

2015-02-05, 19:05

Киева здесь не будет, — ис Пушилин. — Мы т, зависит от Киева.

Izvor: <https://www.stopfake.org/en/fake-kyiv-breaks-down-minsk-talks/>

Članak od 5.2.2015. navodi kako je ruski televizijski kanal LifeNews netočno izvijestio da je Kijev odgovoran za “slom sljedeće runde pregovora u Minsku u vezi s Donbasom”, odnosno da su iz Kijeva službeno objavili kako neće sudjelovati u pregovorima. StopFake navodi: “Međutim, stranica OESS-a nudi potpuno drugačiji prikaz. Stručnjaci promatračke misije izvijestili su da su za slom pregovora u Minsku odgovorni predstavnici takozvanih narodnih republika Donjeck i Lugansk.”.

Slika 6.18 Peti primjer kombinacije istinitih i lažnih informacija

Izvor: <https://www.stopfake.org/en/fake-national-geographic-magazine-recognizes-crimea-and-parts-of-donbas-as-russian-territories/>

Tekst od 12.3.2015. navodi kako je ruska stranica Antimaidan objavila članak pod naslovom “National Geographic: Krim je Rusija, a Novorosija nije Ukrajina”. U tekstu se navodi kako je objavljena karta Novorosije “natjerala je ukrajinske dužnosnike u hysteriju” jer su Krim i dijelovi Donjecke i Luganske oblasti uključeni su u Rusku Federaciju. Članak je popraćen kartom National Geographica na kojoj su Krim i dio Donbasa na prvi pogled označeni kao “ruski”. Pronalaskom originalne objave National Geographica utvrđeno je kako navedena karta ne ocrta nacionalne granice, već, kao što je vidljivo iz njezine legende, "najčešći jezik koji se govori". Druga karta u istom broju časopisa jasno označava Krim kao ukrajinski teritorij. Tekstovi poput ovoga kodirani su pozitivno i u kategoriji navodne podrške Rusiji.

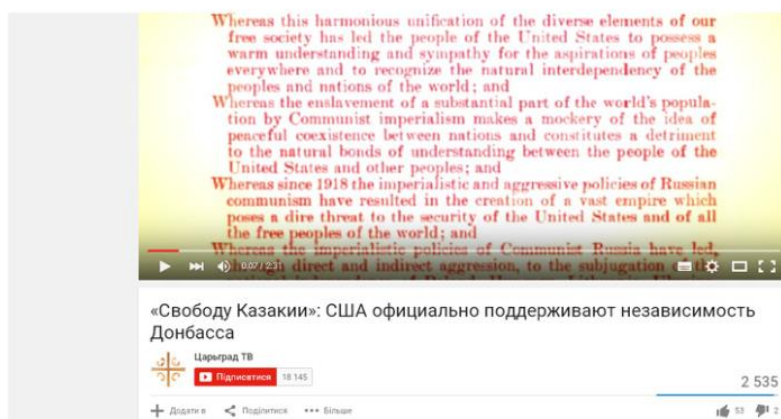
Fake: United States Officially Recognizes Donbas Independence

2015-09-16, 10:26

On August 10, the Russian television channel [TsarGrad](#) falsely reported that the U.S. supports independence for Donbas. The report was entitled "Freedom to Cossackia."

<https://www.youtube.com/watch?v=cdOnmWRI14c>

Izvor: <https://www.stopfake.org/en/fake-united-states-officially-recognizes-donbas-independence/>

Primjer Slike 6.19. ukazuje na postojeću rezoluciju kongresa SAD-a, ali iz hladnoratovske 1959. godine. Dodatni primjeri mogu se vidjeti u fusnoti⁹².

Osim navedenih primjera u kojima je bila vidljiva kombinacija istinitih i lažnih elemenata, vrijedno je spomenuti i neke primjere za koje je dokazano da uopće nemaju elemente istine. Primjer takvog teksta je "Lies: Oleksandr Turchynov to Lead the Ukrainian Gay Parade"⁹³, odnosno da će tadašnji ukrajinski predsjednik predvoditi prvu *gay* paradu odmah nakon predsjedničkih izbora. Vijest je opovrgnuta dokazom da dolazi sa stranice koja kopija stranice

⁹² Dodatni primjeri kombinacije istinitih i lažnih informacija: Lies: Epatage Russian Artist was Presented on Ukrainian TV Channel as an Economic Expert. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/lies-epatage-russian-artist-was-presented-on-ukrainian-tv-channel-as-an-economic-expert/>; Fake: OSCE Found out that Mariupol Was Shelled from Ukrainian Position. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-osce-found-out-that-mariupol-was-shelled-from-ukrainian-position/>; Deceptive Headline by Zvezda: "Ukrainian Battalion Commander Confessed on Ukrainian TV about How He Had Become a Fascist". Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/deceptive-headline-by-zvezda-ukrainian-battalion-commander-confessed-on-ukrainian-tv-about-how-he-had-become-a-fascist/> (sve 22.6.2022.)

⁹³ Lies: Oleksandr Turchynov to Lead the Ukrainian Gay Parade. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/lies-oleksandr-turchynov-to-lead-the-ukrainian-gay-parade/> (22.6.2022.)

UNIAN-a, činjenicom da je pogrešan datum predsjedničkih izbora i kontaktiranjem ukrajinske LGBT zajednice.

Sličan primjer je tekst “Ukraine’s Foreign Ministry denied the information about the threat to the priest”⁹⁴ primjer u kojemu stoji kako su sve češće prijetnje svećenicima u Ukrajini i to od strane političke stranke (National Socialist Workers Party of Ukraine) koja ne postoji, tj. nije službeno registrirana u Ukrajini.

U tekstu naslova “‘Right Sector’ denied having intentions to demolish the monument to Leonid Bykov”⁹⁵ dokaz za neistinu je demantij stranke koja je istaknula kako nikakvu sličnu izjavu nije dao niti jedan njihov član.

Reportaža TV kanala naslova “Ukrainian Scientists Believe that Their Ancestors dug up the Black Sea”⁹⁶ ne nudi nikakve dokaze niti izjave za izrečenu tvrdnju.

6.6.7. Promjena konteksta događaja, lokacije ili vremena

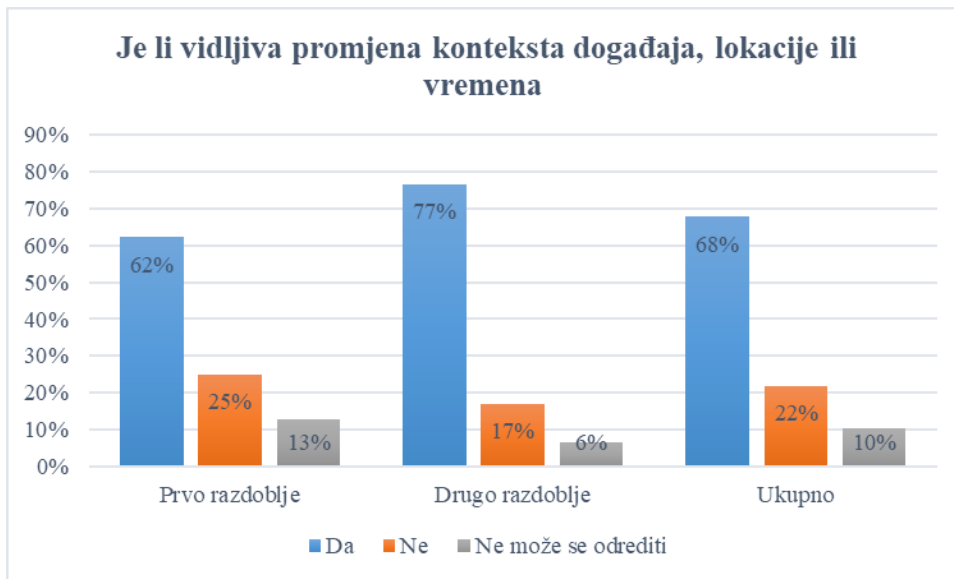
Sljedeća kategorija za cilj je imala utvrditi je li vidljiva promjena konteksta događaja, lokacije i/ili vremena. Ovaj kriterij bio je vidljiv u brojnim tekstovima u kojima je manipulirano postojećim podacima.

⁹⁴ Ukraine’s Foreign Ministry denied the information about the threat to the priest. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/ukraine-s-foreign-ministry-denied-the-information-about-the-threat-to-the-priest/> (22.6.2022.)

⁹⁵ Right Sector’ denied having intentions to demolish the monument to Leonid Bykov. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/right-sector-denied-having-intentions-to-demolish-the-monument-to-leonid-bykov/> (22.6.2022.)

⁹⁶ Ukrainian Scientists Believe that Their Ancestors dug up the Black Sea. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-ukrainian-scientists-believe-that-their-ancestors-dug-up-the-black-sea/> (22.6.2022.)

Slika 6.20 Promjena konteksta događaja, lokacije ili vremena

Izvor: izradila autorica

Kao što je vidljivo na Slici 6.20. u 68 %, odnosno 464 tekstova, bila je riječ o stvarnim događajima kojima je promijenjen kontekst. U drugom promatranom razdoblju promjena konteksta mogla se prepoznati u 77 % tekstova, a u prvom u 62 %.

Slika 6.21 Primjer objave s promjenom konteksta

News
A photo from Israel, made in 2012, is presented as depicting current events in Ukraine

2014-07-16, 23:07

Izvor: <https://www.stopfake.org/en/a-photo-from-israel-made-in-2012-is-presented-as-depicting-current-events-in-ukraine/>

Fotografija koja prikazuje majku i dijete prilikom bombardiranja objavljena je na internetskim medijima i na društvenim mrežama kao fotografija iz istočne Ukrajine. Porijeklo fotografije je iz Izraela 2012. godine. Tekst je tipični primjer korištenja digitalne forenzike i korištenja šokantnih slika i korištenje sadržaja na koje je javnost tradicionalno osjetljiva.

Tekst od 23.12.2014. naziva “Ukrainian Law of 1997 was Presented as Adopted in 2014”⁹⁷ primjer je promjene konteksta i vremena kada je stranica Russkaya vesna, a nakon nje i brojni drugi mediji, objavila članak kako je u Ukrajini upravo donesen zakon koji zapravo datira iz 1997. godine.

Slika 6.22 Primjer objave promjene konteksta i vremena

Photo of Israeli Children was Presented as the One Depicting Events on Donbas

2015-01-26, 15:46

The [photo of children](#) at the age of 1,5-3 years, lying on the floor in a kindergarten during an air alert, is being actively spread in Twitter. The photo is captioned “Donbas... These are small children at the age of 1,5-3 years during an air alert in a kindergarten! Please, forward, the entire world must see it!”

Izvor: <https://www.stopfake.org/en/photo-of-israeli-children-was-presented-as-the-one-depicting-events-on-donbas/>

⁹⁷ Ukrainian Law of 1997 was Presented as Adopted in 2014. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/ukrainian-law-of-1997-was-presented-as-adopted-in-2014/> (24.6.2022.)

Fotografija iz izraelskog vrtića iz 2014. objavljena je na raznim platformama kao aktualni događaj iz Donbasa. Ilustrativan je primjer korištenja slika djece koje imaju za cilj izazvati emocije kod publike, kao i za dokazivanje neistine metodom digitalne forenzike.

Još jedan tipičan primjer promjene konteksta tekst je od 13.11.2014. naslova “Fake: Hundreds of Poles Went on Protest against the Demolition of the Monument to Soviet Soldiers”⁹⁸. Riječ je o stvarnom događaju u poljskom gradu Nowy Sącz u kojemu su Poljaci protestirali radi zahtjeva za uklanjanjem spomenika iz vremena komunizma. Ruski TV kanal Zvezda objavio je vijest, koju su potom prenijeli drugi mediji i korisnici društvenih mreža, o tome kako stotine građana prosvjeduju protiv odluke vlasti o rušenju spomenika borcima Crvene armije podignutog 1945. godine. Prosvjednici su između ostalog držali transparente s prekriznom slikom Putina i srpa i čekića, ali zbog izmijenjenog konteksta tekst svakako spada i u kategoriju “navodna podrška Rusiji”.⁹⁹

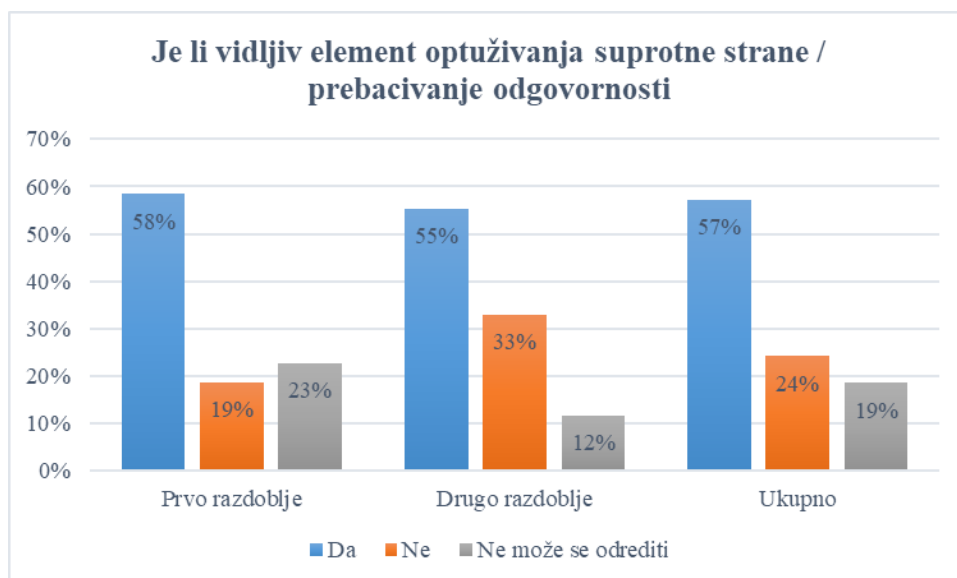
6.6.8. Optužbe suprotne strane / prebacivanje odgovornosti u lažnim vijestima

Jedna od karakteristika informacijskog ratovanja je optuživanje suprotne strane i prebacivanje odgovornosti.

⁹⁸ “Fake: Hundreds of Poles Went on Protest against the Demolition of the Monument to Soviet Soldiers. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-hundreds-of-poles-went-on-protest-against-the-demolition-of-the-monument-to-soviet-soldiers/> (24.6.2022.)

⁹⁹ Dodatni primjeri tekstova za kategoriju promjena konteksta događaja, lokacije ili vremena su: Video with Russian “GRAD” volleys aimed at South Ossetia was presented as events in Sloviansk. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/video-with-russian-grad-volleys-aimed-at-south-ossetia-was-presented-as-events-in-sloviansk/>; TV channel Russia-24 used a faked photo in its news item about Donetsk. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/tv-channel-russia-24-used-a-faked-photo-in-its-news-item-about-donetsk/>; A video shot in May in Sebastopol presented as made in August. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/a-video-shot-in-may-in-sebastopol-presented-as-made-in-august/>; Video Fake: Ukrainian Military Machinery near Mariupol. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/video-fake-ukrainian-military-machinery-near-mariupol/>; Video Fake of “Novorossia” Channel. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/video-fake-of-novorossia-channel/>; LifeNews’ Fake: The Ukrainian Defense Ministry Acknowledges Failure of Mobilization. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/lifeneews-fake-the-ukrainian-defense-ministry-acknowledges-failure-of-mobilization/>; Yarosh Did Not Announce that His Battalions Continued Attacking after the Ceasefire Had Been Declared. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/yarosh-did-not-announce-that-his-battalions-continued-attacking-after-the-ceasefire-had-been-declared/>; Russia’s Ren-TV Uses Old Footage to Confirm Current Ukrainian Military Misconduct. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/russia-s-ren-tv-uses-old-footage-to-confirm-current-ukrainian-military-misconduct/>; Sputnik Misleads with Outdated Photo. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/sputnik-misleads-with-outdated-photo/>; Fake: Law on Criticism Registered in Ukrainian Parliament. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-law-on-criticism-registered-in-ukrainian-parliament/>; Fake: Yatsenyuk Turns down Debt Restructuring Proposal. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-yatsenyuk-turns-down-debt-restructuring-proposal/> (sve 30.6.2022.)

Slika 6.23 Optužbe suprotne strane / prebacivanje odgovornosti u lažnim vijestima

Izvor: izradila autorica

U većini tekstova, 57 % bilo je moguće utvrditi svojevrsno prebacivanje odgovornosti odnosno optuživanje suprotne strane. U 19 % svih tekstova nije bilo moguće utvrditi, a 24 % tekstova nije imalo ovaj element.

Ilustrativan je primjer u kojemu se opovrgavaju neistine objavljene u ukrajinskim medijima. Nekoliko je tekstova u promatranom razdoblju u kojima StopFake opovrgava informacije o krivnji Ukrajine za nestanak malezijskog Boeinga-777. Međutim, 8.3.2015. objavljen je tekst “Fake: Reports about Downed Boeing-777 Citing Dutch Prosecutor’s Office” u kojemu stoji kako su ukrajinski mediji netočno izvijestili da je prema tvrdnjama nizozemskog tužiteljstva navedeni zrakoplov srušio ruski SA-11 Gadfly¹⁰⁰.

Primjer ove kategorije je i članak naslova “Jewish Monitoring Group Expert Debunks Russia 24 Claim about Neo-Nazis and Anti-Semitism in Ukraine”¹⁰¹ u kojemu se piše o informativnom programu mreže Russia 24 i prilogu koji je bio fokusiran na navodni antisemitizam u Ukrajini, naslova “Novi egzodus Židova iz Ukrajine: Židovske organizacije optužuju Bruxelles da prešućuje problem neonacizma u Ukrajini”. Metodom tradicionalnih novinarskih tehnika

¹⁰⁰ “Fake: Reports about Downed Boeing-777 Citing Dutch Prosecutor’s Office”. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-reports-about-downed-boeing-777-citing-dutch-prosecutor-s-office/> (3.7.2022.)

¹⁰¹ Jewish Monitoring Group Expert Debunks Russia 24 Claim about Neo-Nazis and Anti-Semitism in Ukraine. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/jewish-monitoring-group-expert-debunks-russia-24-claim-about-neo-nazis-and-anti-semitism-in-ukraine/> (2.7.2022.)

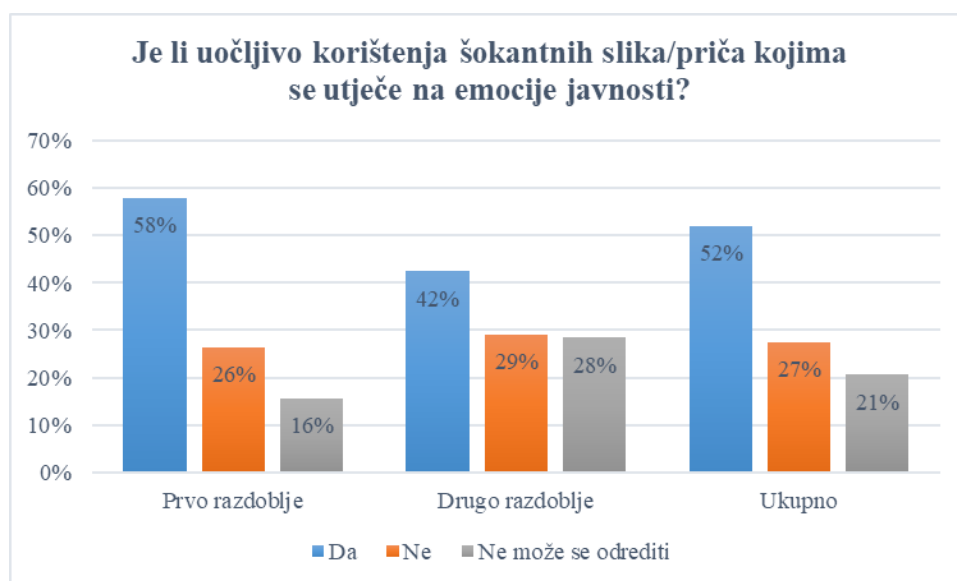
StopFake je kontaktirao Udrugu židovskih organizacija i zajednica Ukrajine (VAAD), koja okuplja 265 organizacija iz 94 grada u Ukrajini, uključujući vjerske zajednice, društvene ustanove, škole te kulturne i omladinske organizacije, čiji je voditelj skupine za praćenje prava etničkih manjina, Vyacheslav Likhachev, u opsežnom intervjuu demantirao emitirane tvrdnje.

Ovaj tekst je, zbog isticanja teme antisemitizma u Ukrajini, afirmativno kodiran i pod kategorijom anti-zapadni elementi narativa pod kojom je antisemitizam jedna od odrednica.

6.6.9. Korištenje šokantnih slika / priča

Jedna od karakteristika informacijskog ratovanja je korištenje audiovizualnih materijala za koje se može pretpostaviti da će utjecati na emocije medijskih konzumenata. Najčešće se radi o općeprihvaćenim vrijednostima društva.

Slika 6.24 Korištenje šokantnih slika / priča

Izvor: izradila autorica

U većini tekstova, njih 356 ili 52 % bilo je uočljivo korištenje šokantnih slika i/ili priča za koje je indikativno da im je cilj utjecati na emocije publika. Češći slučaj bio je u prvom promatranom razdoblju, 58 %, naspram 42 % u drugom razdoblju.

Primjeri ovakvih tekstova su:

Slika 6.25 Prvi primjer korištenja šokantnih slika

Izvor: <https://www.stopfake.org/en/fake-photos-appeared-on-the-internet-of-children-who-were-supposedly-killed-in-eastern-ukraine/>

Slika koja navodno prikazuje dječaka ranjenog u pucnjavi u Donetsku digitalnom forenzikom dokazana je kao ranije objavljena slika iz travnja 2013. iz sirijskog grada Aleppa.

Slika 6.26 Drugi primjer korištenja šokantnih slika

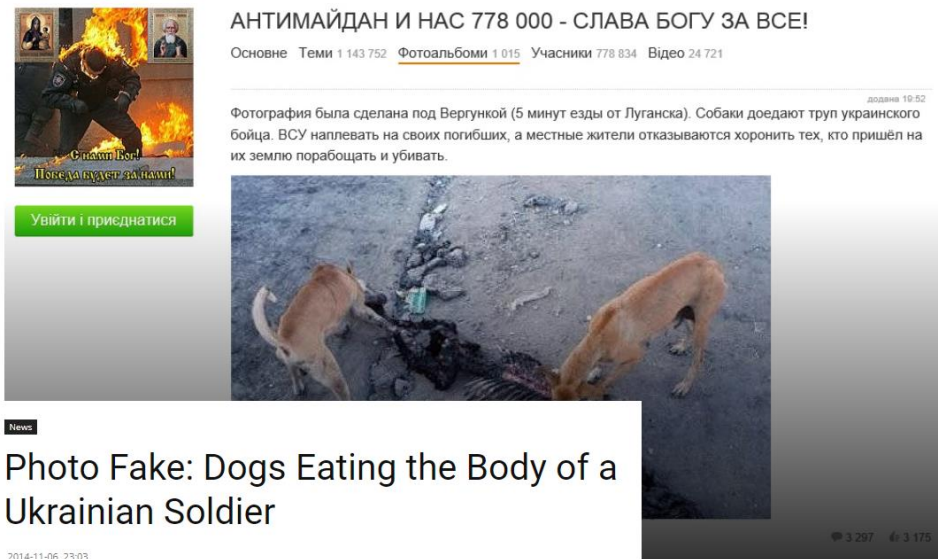

Izvor: <https://www.stopfake.org/en/snapshot-of-movie-the-brest-fortress-is-being-presented-as-a-photo-of-donbass/>

Slika 6.26. primjer je prikaza uplakane djevojčice, navodne žrtve vojne akcije u Donbassu, objavljene u brojnim medijima i na društvenim mrežama, a koja izrezana scena rusko-bjelogorskog filma "Brest Fortress" iz 2010. godine.

Jedan od najeksplicitnijih primjera korištenja šokantnih slika je objava slike tijela djevojčice koja je poginula u Siriji prikazan je kao primjer iz jugoistočne Ukrajine. Tekst naslova “Photo of Little Girl Killed in Syria is Presented as Photo of Victim in South-Eastern Ukraine” također je kodiran pozitivno za digitalnu forenziku i promjenu konteksta i vremena¹⁰².

Slika 6.27 Četvrti primjer korištenja šokantnih slika

Izvor: <https://www.stopfake.org/en/photo-fake-dogs-eating-the-body-of-a-ukrainian-soldier/>

Tekst objašnjava kako su na slici vidljivi psi koji “jedu tijelo mrtvog ukrajinskog vojnika”, a digitalnom forenzikom dokazano je da je slika objavljena 2011. godine na španjolskoj stranici <http://desmotivaciones.es/>. Tekst je također kodiran i pod kategorijom “demonizacija protivnika” budući da je objavljen s izjavom kako “oružane snage Ukrajine ne mare za svoje mrtve”.

Značajan primjer je i tekst “Ukrainian Soldiers Fed Meat from 1968”¹⁰³, u kojemu je slika koja prikazuje brojke “10-01-68” na komadima mesa objavljena s napomenom da se ukrajinskim vojnicima poslužuje meso staro 47 godina. Članak je objavljen na RIA Novosti, Censor.net, Ipress i drugim online izvorima, a StopFake objavio je kako brojevi predstavljaju mjesto

¹⁰² Photo of Little Girl Killed in Syria is Presented as Photo of Victim in South-Eastern Ukraine. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/photo-of-little-girl-killed-in-syria-is-presented-as-photo-of-victim-in-south-eastern-ukraine/> (27.5.2022.)

¹⁰³ Ukrainian Soldiers Fed Meat from 1968. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-ukrainian-soldiers-fed-meat-from-1968/> (27.5.2022.)

proizvodnje, a ne datum “#10-01-68 indicates the Kyiv region, Belotcerivsky district, the city of Uzin, and LLC Visit”. Informaciju je opovrgnulo i Ministarstvo obrane. Tekst je kodiran pozitivno i na kategoriju “nizak moral Zapada”.

Primjer korištenja šokantnih priča je tekst "EU Countries Massively Denying Visas to Ukrainians"¹⁰⁴ u kojem stoji kako su novine Vesti objavile članak zavaravajućeg naslova “Ukrainians in mass rush for visas: such hopelessness not seen even in the 1990s”. Vijest je potom prenesena i u drugim medijima poput Novyj Vzglyad, Novosti v Detaliakh, Ukraine.ru i drugima. Tradicionalnim novinarskim tehnikama StopFake se za objašnjenje obratio glasnogovorniku Europske komisije koji je opovrgnuo ove tvrdnje navodeći službene statistike.¹⁰⁵

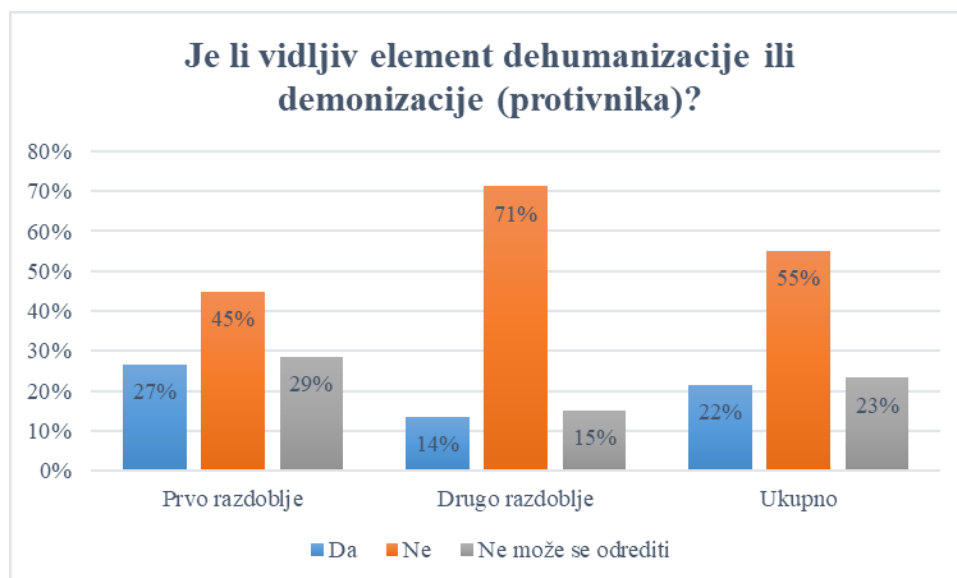
6.6.10. Dehumanizacija i demonizacija neprijatelja

Kategorija utvrđivanja dehumanizacije ili demonizacije protivnika, unatoč brojnom korištenju šokantnih priča i slika, nije bila dominantna. Dapače, nije bila prisutna u 55 % slučajeva dok se u još dodatnih 23 % tekstova nije moglo jednoznačno kodirati. To znači da je ovakvo portretiranje suprotne strane bilo vidljivo u svega 22 % slučajeva.

¹⁰⁴ EU Countries Massively Denying Visas to Ukrainians. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-eu-countries-massively-denying-visas-to-ukrainians/> (29.5.2022.)

¹⁰⁵ Dodatni primjeri tekstova u kategoriji korištenja šokantnih priča: *Execution of hostages by Colonel of the Russian Main Intelligence Directorate proved to be staged*. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/execution-of-hostages-by-colonel-of-the-russian-main-intelligence-directorate-proved-to-be-staged/>; *Fake Picture of a Destroyed Hospital in Sloviansk Presented by NTV*. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-picture-of-a-destroyed-hospital-in-sloviansk-presented-by-ntv/>; *Ukrainian site Censor.net published edited photo of a Russian soldier*. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/ukrainian-site-censor-net-published-edited-photo-of-a-russian-soldier/>; *Fake: Organs of Ukrainian Soldiers are Extracted for Sale*. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-organs-of-ukrainian-soldiers-are-extracted-for-sale/>; *Channel One Presented an Outdated Photo from Chechnya as Up-to-date Image from Donbas*. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/channel-one-presented-an-outdated-photo-from-chechnya-up-to-date-image-from-donbas/>; *Video Fake: The Execution of Militia Man and His Pregnant Wife*. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/video-fake-the-execution-of-militia-man-and-his-pregnant-wife/> (sve 30.6.2022.)

Slika 6.28 Dehumanizacija i demonizacija neprijatelja

Izvor: izradila autorica

Primjeri ovakvi tekstova mogu se shvatiti kroz tekstove poput “The Ministry of Internal Affairs of Ukraine Rebuts the Information About Construction of Concentration Camps”¹⁰⁶ od 30.4.2014. u kojemu stoji kako je više ruskih masovnih medija i blogera objavilo vijest kako se u jugoistočnoj Ukrajini grade koncentracijski kampovi po uzoru na nacističke kampove, što je ilustrirano i slikama nacističkih kampova.

Tekst koji također ulazi i u kategoriju “izvori upitne vjerodostojnosti” jest onaj od 4.5.2014. “Fake: Nationalists Prevented Paramedic from Saving a Wounded”¹⁰⁷ u kojemu navodni liječnik (Židov) iz Odese Igor Rozovskii na Facebook stranici tvrdi da je pokušao spasiti život ranjeniku tijekom sukoba u Odese, ali su ga radikalni ukrajinski nacionalisti spriječili u tome. Status je preveden na druge jezike i dijeljen nekoliko tisuća puta. StopFake saznaje kako u Odese nema liječnika tog imena te da slika prikazuje stomatologa po imenu Ruslan Hadji-Muratovich Semenov, koji radi u poliklinici u Rusiji. Usto, profil na Facebooku registriran je na dan objave tog statusa.

¹⁰⁶ The Ministry of Internal Affairs of Ukraine Rebuts the Information About Construction of Concentration Camps. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/the-ministry-of-internal-affairs-of-ukraine-rebuts-the-information-about-construction-of-concentration-camps/> (30.6.2022.)

¹⁰⁷ Fake: Nationalists Prevented Paramedic from Saving a Wounded. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-nationalists-prevented-paramedic-from-saving-a-wounded/> (2.7.2022.)

Slika 6.29 Primjer demonizacije neprijatelja

News

Behind-the-scenes photo of 2008 Russian film is being presented as actual events in Ukraine

2014-06-07, 23:43

Альбом:
"Мы из будущего - 1"
Автор:
Максим Мак

Izvor: <https://www.stopfake.org/en/behind-the-scenes-photo-of-2008-russian-film-is-being-presented-as-actual-events-in-ukraine/>

Tekst od 7.6.2014. bavi se objavom portala Rusvesna u kojoj se tvrdi kako se blogovima i društvenim mrežama proširila fotografija na kojoj se vidi kako Ukrajinac navodno jede ruku Rusa. Portal se ne poziva ni na koji izvor, a StopFake je otkrio kako je objavljena fotografija iz ruskog znanstveno-fantastičnog filma "We're from the Future" iz 2008.

Sličan primjer demonizacije je i članak od 15.7.2014. "Fake: Crucifixion in Slovyansk"¹⁰⁸ koji opovrgava prilog ruske televizije o tome kako je opisuje kako je "grad gledao kako dječaka pribijaju na drvenu dasku i razapinju dok mu majku vezuju za tenk i vuku po trgu sve dok nije umrla". Tekst je pozitivno kodiran i za "korištenje šokantnih priča" i "izvori upitne vjerodostojnosti".

¹⁰⁸ Fake: Crucifixion in Slovyansk. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/lies-crucifixion-on-channel-one/> (4.7.2022.)

Slika 6.30 Primjer demonizacije neprijatelja i korištenja šokantnih slika

Izvor: <https://www.stopfake.org/en/photo-fake-maternity-hospital-personnel-in-dnipropetrovsk-cut-swastika-on-a-newborn-child/>

Jedan od primjera tekstova koji demoniziraju i dehumaniziraju neprijatelje, koristeći šokantne slike, je o tome kako je osoblje rodilišta u Dnjepropetrovsku bebi izbjeglici iz Donbasa urezalo svastiku na ruku. Originalna slika, bez svastike, objavljena je na stranici Popsugar.com kao ilustracija za tekst o bebama u SAD-u.

Ponovno pozivanje na emocije na temu djece vidljivo je u tekstu “Fake: Children’s Combat Battalion was Formed in Prykarpattia” koji opovrgava TV prilog kanala Rusija 24 o tome kako je u Lavovu osnovan prvi dječji borbeni bataljun koji će se boriti u Donbasu (Slika 6.31.).

Slika 6.31 Primjer demonizacije neprijatelja pričom o osnivanju dječjih borbenih bataljuna

Izvor: <https://www.stopfake.org/en/fake-children-s-combat-battalion-was-formed-in-prykarpatia/>

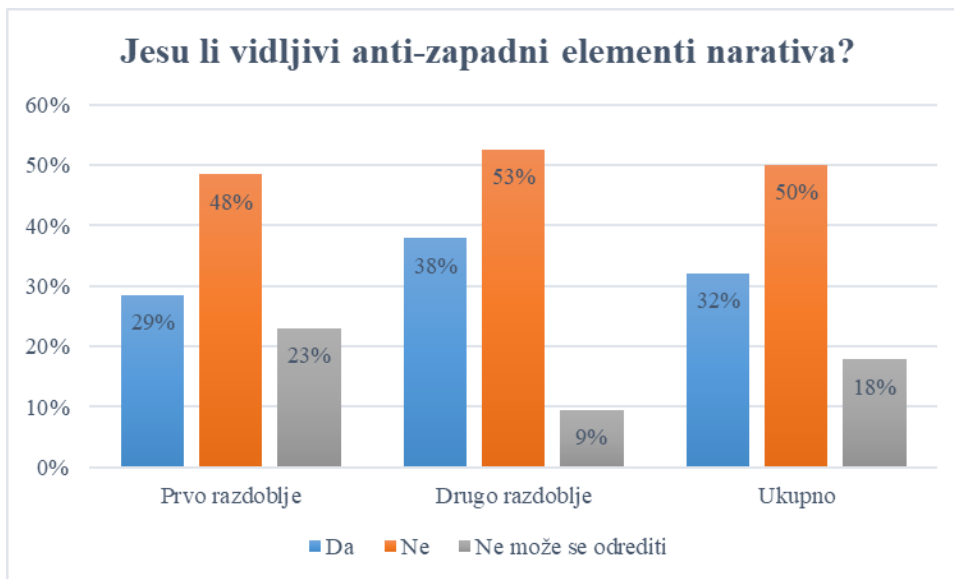
Nekoliko dodatnih primjera koji dobro ilustriraju prethodnu kategoriju kroz teme LGBT zajednice, silovanja, antisemitizam, fašizam i slično nalaze se u fusnoti¹⁰⁹.

¹⁰⁹ Dodatni primjeri za dehumanizaciju i demonizaciju: *FAKE: Commandos from "Berkut" who refused to kneel have been burned alive in Lviv*. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-commandos-from-berkut-who-refused-to-kneel-have-been-burned-alive-in-lviv/>; *FAKE: Juvenile justice is put into action in Ukraine*. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-juvenile-justice-is-put-into-action-in-ukraine/>; *Fake: Ukrainian fighting vehicle entering Donetsk with a swastika*. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-ukrainian-fighting-vehicle-entering-donetsk-with-a-swastika/>; *Lies: Pride March in Kiev in Pre-Term Election Day*. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/lies-pride-march-in-kyiv-in-pre-term-election-day/>; *Fake: Zaporizhia Veterans were Shown Scenes of Soviet Soldiers Raping Ukrainian Girls*. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-zaporizhia-veterans-were-shown-scenes-of-soviet-soldiers-raping-ukrainian-girls/>; *Fake Photo: Portrait of Hitler on Poster of Ukrainian Nationalists*. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-photo-portrait-of-hitler-on-poster-of-ukrainian-nationalists/>; *Fake: Ukrainian Prime Minister called Luhansk and Donetsk people "untermensch"*. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-ukrainian-prime-minister-called-luhansk-and-donetsk-people-untermensch/>; *Fake: "The Witches' Sabbath" in Kyiv Supported by Ukraine's Ministry of Defense*. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-the-witches-sabbath-in-kyiv-supported-by-ukraine-s-ministry-of-defense/> (sve 15.7.2022.)

6.6.11. Anti-zapadni elementi narativa

Jedna od kategorija koja je definirana prema recentnoj literaturi koja u fokusu ima narative Kremlja bila je ona u kojoj su se mjerili svojevrsni anti-zapadni narativi, primjerice (nizak moral Zapada, rusofobija, naoružavanja „drugih“, fašizam, antisemitizam...).

Slika 6.32 Anti-zapadni elementi narativa

Izvor: izradila autorica

Polovica objava (50%) nije imala vidljive elemente navedene kategorije i za cijeli uzorak može se reći da svega 32 % sadrži materijale za koje se može okarakterizirati da im je cilj kritički izvještavati o vrijednostima “drugih”.

Možda najučestaliji primjeri su oni koji izvještavaju o neofašizmu u Ukrajini, poput teksta “Fake: Flag with Nazi Swastika in Ukraine” (Slika 6.33). Fotografija iz objave zapravo dolazi iz filma snimanog u Kharkivu 2011. godine.

Zanimljiva je i objava od 8.3.2015. “Fake: Ukrainians Must Kneel to the Right Sector”¹¹⁰ u kojoj se opovrgava članak s češkog portala www.stalo-se.cz u kojem je navedeno kako Ukrajinci “moraju odavati pozdrav nacistima”.

Riječ je o fotografiji pogrebnog konvoja u gradu Kolomyia, gdje lokalno stanovništvo odaje počast poginulom sugrađaninu Romanu Furyku. Tekst je primjer kombinacije istinitih i lažnih informacija, promjene konteksta i digitalne forenzike.

Vijest o tome da će “svaki ukrajinski vojnik koji se bori u Odesi dobiti parcelu zemlje i dva roba” (“Fake: Ukrainian Militaries are Promised ‘a Parcel of Land and Two Slaves’ ”¹¹¹) objavljena je na ruskom TV Kanalu 1 u kojemu je rečeno kako je to isto obećanje koje je Hitler davao vojnicima.

Zatim, 12.1.2015. TV program Rossiya 1 objavila je kako je ukrajinska politička stranka Svoboda predložila izdavanje novčanice od 1,000 hrvnja na kojoj je lik Hitlera¹¹².

Više od pet različitih medija objavilo je vijest o tome kako se nacionalisti zaklinju na vjernost Hitleru: “Fake: Nationalists Swear Allegiance to Hitler in Kherson”¹¹³.

Antizapadni narativ vidljiv je u brojnim antisemitskim temama, primjerice u tekstu “The Lie: Right Sector had beaten up more than 20 Jews in Odesa”¹¹⁴, koji je opovrgnut od strane Židovskog društva Odese.

U tekstove koji ilustriraju nizak moral Zapada spadaju i oni u kojima se izvještava o tome kako će se u Ukrajini legalizirati prostitucija “kako bi se prodajom ljubavi spasila ekonomija zemlje”¹¹⁵ ili o tome kako se u Europi “propagira homoseksualnost među djecom”¹¹⁶. Potonja vijest objavljena je na TV kanal Rusija 1, ilustrirana videom koji navodno prikazuje dječaka

¹¹⁰ Fake: Ukrainians Must Kneel to the Right Sector. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-ukrainians-must-kneel-to-the-right-sector/> (15.7.2022.)

¹¹¹ Fake: Ukrainian Militaries are Promised ‘a Parcel of Land and Two Slaves’. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-ukrainian-militaries-are-promised-a-parcel-of-land-and-two-slaves/> (17.7.2022.)

¹¹² Fake: Svoboda Political Party Designs Hitler Banknote. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-svoboda-political-party-designs-hitler-banknote/> (15.7.2022.)

¹¹³ Fake: Nationalists Swear Allegiance to Hitler in Kherson. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-nationalists-swear-allegiance-to-hitler-in-kherson/> (18.7.2022.)

¹¹⁴ The Lie: Right Sector had beaten up more than 20 Jews in Odesa. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/the-lie-right-sector-had-beaten-up-more-than-20-jews-in-odesa/> (22.7.2022.)

¹¹⁵ Lies: Kyiv to Legalise Prostitution. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/lies-kyiv-to-legalise-prostitution/> (22.7.2022.)

¹¹⁶ Faked Video of Homosexuality Propaganda among Children on TV Channel Russia 1. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/faked-video-of-homosexuality-propaganda-among-children-on-tv-channel-russia-1/> (22.7.2022.)

koji je od roditelja na poklon dobio postere golih muškaraca na zidovima svoje sobe. Novinari StopFakea pronašli su originalni video koji pokazuje reklamu tvrtke Fathead Company u kojoj dječak gleda slike automobila na zidu svoje sobe.

Zanimljiva je i objava brojnih ruskih stranica i korisnika društvenih mreža o tome kako je himna SAD-a zapravo stara ruska narodna pjesma¹¹⁷. Tipičnim novinarskim tehnikama argumentirano je kako je navedena pjesma nastala minimalno 44 godine nakon himne SAD-a.

Dodatni primjeri u kojima se pojavljuju teme neonacizma, naoružavanja drugih, navođenje “zvjerstava stranih plaćenika” nalaze se u fusnoti¹¹⁸.

6.6.12. Element sekuritizacije u objavama

Sljedeća kategorija provjerava postavku o narativu sekuritizacije; odnosno mjeri je li u objavama vidljiv naglasak na ugroženost zemlje o kojoj se piše (najčešće Rusije).

¹¹⁷ Fake: The National Anthem of the United States is a Russian Folk Song. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-the-national-anthem-of-the-united-states-is-a-russian-folk-song/> (24.7.2022.)

¹¹⁸ Dodatni primjeri za kategoriju anti-zapadnih narativa: *Vladimir Putin Exaggerated the Number of Ukrainian Immigrants in Russia by Five Times*. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/vladimir-putin-exaggerated-the-number-of-ukrainian-immigrants-in-russia-by-five-times/>; *Fake: Foreign Mercenaries of National Guard are Filming their Atrocities*. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-foreign-mercenaries-of-national-guard-are-filming-their-atrocities/>; *Feigned Bismarck Citation about Separating Ukraine from Russia*. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/feigned-bismarck-citation-about-separating-ukraine-from-russia/>; *Fake Video and Photo Images in a Program of Channel One*. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-video-and-photo-images-in-a-program-of-channel-one/>; *Video Fake: American Trainers Teach Ukrainian Military Men How to Use a Javelin Missile System*. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/video-fake-american-trainers-teach-ukrainian-military-men-how-to-use-a-javelin-missile-system/>; *Fake: Charlie Hebdo Made Fun of Moscow Metro Bombings*. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-charlie-hebdo-made-fun-of-moscow-metro-bombings/>; *Fake: Ukraine Placed on Map of Modern Nazism*. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-ukraine-placed-on-map-of-modern-nazism/> (sve 27.7.2022.)

Slika 6.35 Element sekuritizacije u originalnoj objavi

Izvor: izradila autorica

Unatoč prvotnim pretpostavkama, ovakvih tekstova nije bilo puno, tek 20 %. Tipični primjeri ovakvih tekstova su oni koji govore o naoružavanju “drugih”. Primjerice: objava naslova “Američki vojni strojevi isporučeni Ukrajini za rješavanje situacije na istoku države”¹¹⁹ (prikazan video iz 2014. iz Latvije). Sličan je tekst u kojemu stoji kako Republika Češka opskrbljuje Ukrajinu tenkovima¹²⁰, dok je istraživanje novinara StopFakea utvrdilo da su fotografije sa češke stranice www.planes.cz stvarne, ali da prikazuju zrakoplove koji se izručuju Nigeriji.

U tekstu od 1.2.2015. “Fake: The USA has Deployed 400 US Mercenaries on Ukrainian soil”¹²¹ opovrgava se kako je Porošenko iznajmio 400 plaćenika iz SAD-a kojima je cilj boriti se protiv anti-vladinih prosvjednika. Originalni članak ilustriran je fotografijom iz Afganistana iz 2010. na kojoj su članovi zaštitarske tvrtke GK Sierra Security.

¹¹⁹ Video Fake: American Military Machinery in Ukraine. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/video-fake-american-military-machinery-in-ukraine/> (4.8.2022.)

¹²⁰ Fake: Czech Republic Supplies Ukraine with Tanks. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-czech-republic-supplies-ukraine-with-tanks/> (4.8.2022.)

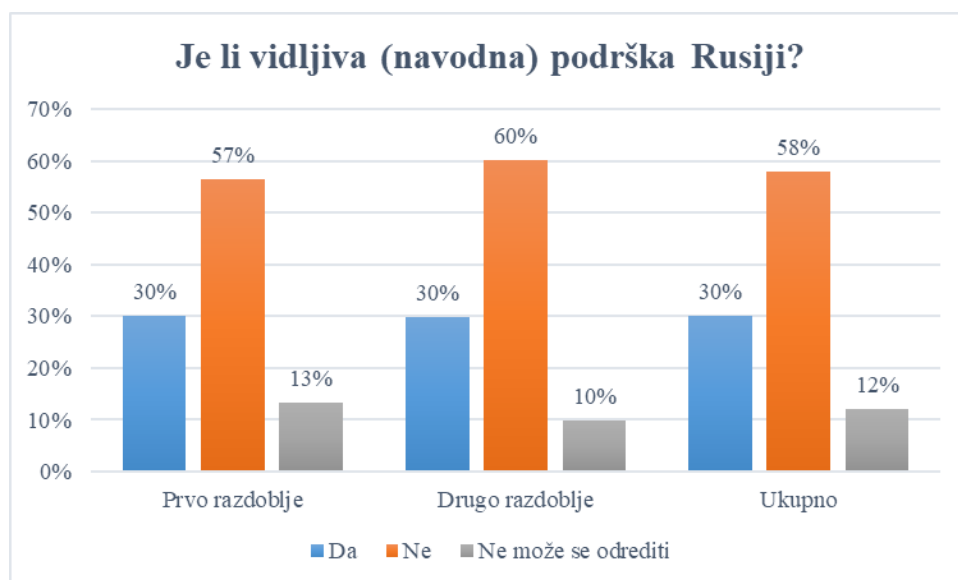
¹²¹ Fake: The USA has Deployed 400 US Mercenaries on Ukrainian soil. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-the-u-s-has-deployed-400-us-mercenaries-on-ukrainian-soil/> (4.8.2022.)

U fusnoti¹²² se mogu naći slični primjeri za ovu kategoriju.

6.6.13. Isticanje (navodne) podrške Rusiji

Kategorija koja je dodana u drugoj fazi istraživanja za cilj ima izmjeriti količinu tekstova koji prikazuju (često navodnu) podršku ruskoj politici. Ovakvih objava bilo je 30 %, odnosno 206 tekstova.

Slika 6.36 Isticanje (navodne) podrške Rusiji

Izvor: izradila autorica

¹²² Dodatni primjeri za kategoriju sekuritizacije: *Faked video of a Russian tank blown up by the National Guard appeared in Internet*. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/faked-video-of-a-russian-tank-blown-up-by-the-national-guard-appeared-in-internet/>; *Russian Delegation to OSCE presented fake photo of helicopter with UN markings in Ukraine*. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/russian-delegation-to-osce-presented-fake-photo-of-helicopter-with-un-markings-in-ukraine/>; *Lies: the «Right Sector» Refused to Abide by the Ceasefire*. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/lies-the-right-sector-refused-to-abide-by-the-ceasefire/>; *Fake: Obama Signs Law on the Privatization of the Ukrainian Energy Sector*. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-obama-signs-law-on-the-privatization-of-the-ukrainian-energy-sector/> (sve 7.8.2022.)

Primjeri za ovu kategoriju su vijest o tome kako je Putin navodno nominiran za Nobelovu nagradu za mir¹²³, vijest kako su na Talijani tražili Putina “da spasi svijet”¹²⁴, vijest o tome kako je Microsoft priznao Krim kao dio Rusije¹²⁵, o tome kako se “Bijela kuća složila s Kremljom o federalizaciji Ukrajine¹²⁶, o tome kako je glavni tajnik NATO-a pohvalio Putinov plan “rješenja situacije u Ukrajini”¹²⁷ i slično.

Vijest ruske agencije ITAR-TASS o tome kako je Kina objavila podršku ruskoj aneksiji Krima¹²⁸ javno je opovrgnulo kinesko ministarstvo vanjskih poslova.

Dodatni primjeri u kategoriji isticanja podrške ruskoj politici, a koji su dokazani neistinitima tiču se podrške brojnih država ili pojedinačnih osoba djelovanju Ruske Federacije u Ukrajini¹²⁹.

6.6.14. Izvori korišteni u originalnoj izjavi

Posljednja kategorija, dodatna nakon preliminarne analize, kvantificira vrste izvora koji su korišteni u originalnim objavama, u slučajevima u kojima je to bilo eksplicitno istaknuto. Tako

¹²³ The Nobel prize committee did not even hear anything about Putin a «dove of peace». Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/the-nobel-prize-committee-did-not-even-hear-anything-about-putin-a-dove-of-peace-2/> (20.8.2022.)

¹²⁴ Fake: Italians Ask Putin to Save the World. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-italians-ask-putin-to-save-the-world/> (20.8.2022.)

¹²⁵ Lies: Microsoft Recognized Crimea as a Part of Russia. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/lies-microsoft-recognized-crimea-as-a-part-of-russia/> (20.8.2022.)

¹²⁶ FAKE: USA supported the idea of federalization of Ukraine. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-usa-supported-the-idea-of-federalization-of-ukraine/> (22.8.2022.)

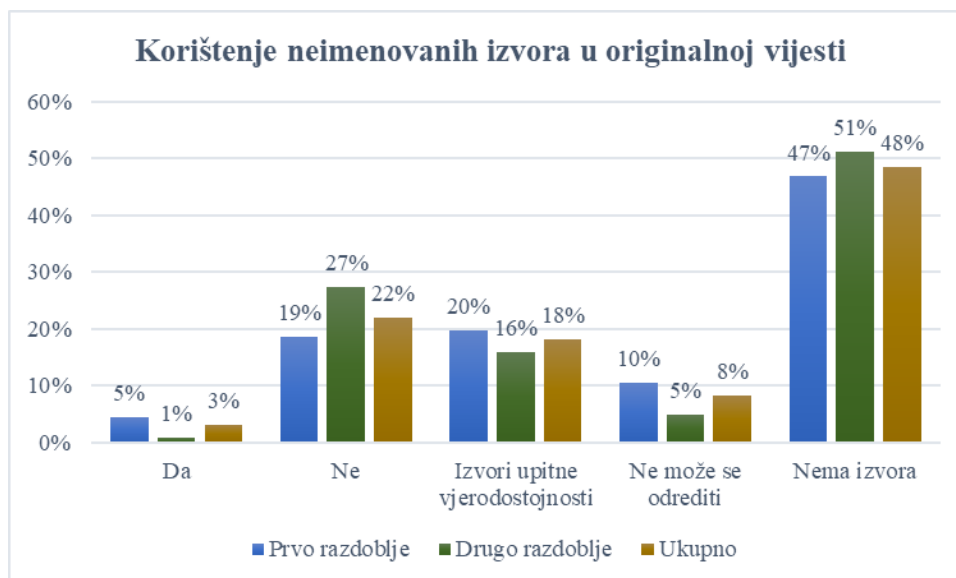
¹²⁷ The General Secretary of NATO did not Praise, but Accused Russia of Invasion into Ukraine. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/the-general-secretary-of-nato-did-not-praise-but-accused-russia-of-invasion-into-ukraine/> (23.8.2022.)

¹²⁸ China did not Declare its Support of Russian Annexation of Crimea. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/china-did-not-declare-its-support-of-russian-annexation-of-crimea/> (24.8.2022.)

¹²⁹ Dodatni primjeri isticanja podrške ruskoj politici: *FAKE: China backs Russia's aggression in Crimea.* Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-china-backs-russia-s-aggression-in-crimea/>; *RIA Novosti reported on Obama's rating in the wrong light.* Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/ria-novosti-reported-on-obama-s-rating-in-the-wrong-light/>; *FAKE: Czech Republic refused to recognize the Russian annexation of Crimea (updated).* Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-czech-republic-refused-to-recognize-the-russian-annexation-of-crimea-updated/>; *Vilaly Churkin's Mendacious Claim that Most Countries Recognize Crimea's Integration with Russia.* Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/vilaly-churkin-s-mendacious-claim-that-most-countries-recognize-crimea-s-integration-with-russia/>; *NTV channel presented the protest of Italian students, dissatisfied with their government, as a pro-Russian manifestation.* Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/ntv-channel-presented-the-protest-of-italian-students-dissatisfied-with-their-government-as-a-pro-russian-manifestation/>; *Fake: Protest to Rejoin Poland in Ternopil.* Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-protest-to-rejoin-poland-in-ternopil/>; *Vladimir Putin Exaggerated the Number of Ukrainian Immigrants in Russia by Five Times.* Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/vladimir-putin-exaggerated-the-number-of-ukrainian-immigrants-in-russia-by-five-times/>; *Fake: European Court has Refused to Return Crimea to Ukraine.* Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-european-court-has-refused-to-return-crimea-to-ukraine/>; *Michael McFaul Misquoted about Crimea and Russia.* Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/michael-mcfaul-misquoted-about-crimea-and-russia/> (sve 27.8.2022.)

je kategorija kodirana na korištenje neimenovanih izvora, izvore upitne vjerodostojnosti, nema izvora i ne može se odrediti.

Slika 6.37 Izvori korišteni o originalnoj objavi

Izvor: izradila autorica

Teorijske postavke informacijskog ratovanja utvrđuju kako je ovakva komunikacija višekanalna, kako je uobičajeno širenje konfliktnih poruka (s ciljem uvjeravanja kako postoji puno verzija događaja te da je nemoguće utvrditi koja je istinita), šire se poruke koje narušavaju profesionalni kredibilitet i slično. Ove postavke možda je najlakše vidjeti kroz vrste izvora koji se koriste u objavama koje su kasnije opovrgnute kao lažne.

U 48 % svih objava nema izvora u originalnim objavama. Izvori upitne vjerodostojnosti pojavljuju se u 125 tekstova (18 %), a u 3 % prisutni su neimenovani izvori.

Neki od primjera su: “Ukrainian Site Receives ‘Exclusive Comments’ from a Dead Expert”¹³⁰ : ukrajinski portal forUm objavio je “ekskluzivni komentar” profesora političkih znanosti na Sveučilištu u Bonnu, Gerda Langgutha u kojemu kritizira aktualnu ukrajinsku vladu, nazivajući njezine članove huliganima. Navedeni profesor preminuo je godinu dana ranije.

¹³⁰ Ukrainian Site Receives ‘Exclusive Comments’ from a Dead Expert. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/ukrainian-site-receives-exclusive-comments-from-a-dead-expert/> (27.8.2022.)

Novine Vechernyaya Moskva 30.9.2014. objavile su intervju s intervju s latvijskim političkim znanstvenikom koji je predstavljen kao predstavnik OSCE-a, dok je OSCE na svom Twitter računu objavila kako on nema nikakve veze s organizacijom (Slika 6.38.).

Slika 6.38 Primjer izvora upitne vjerodostojnosti

Izvor: <https://www.stopfake.org/en/fake-osce-expert/>

Osobu koja glumi ukrajinskog zamjenika ministra vanjskih poslova intervjuirali su na ruskom TV kanalu Russia 1 u svom nedjeljnom pregledu vijesti Vesti Nedeli¹³¹. StopFake je objavio sliku pravog ministra te identitet osobe koja je dala intervju (“novinar separatističkog TV-kanala, poznat po izmišljenim izvješćima o ‘nacističkim zločinima’ u regiji Herson i sličnim antiukrajinskim ‘vijestima’ koje nisu provjerene činjenicama” stoji u članku).

Dodatni primjeri, poput iste osobe koja se pojavljuje na različitim lokacijama u različitim ulogama (građanka Kijeva, majka vojnika, građanka Odese, građanka Kharkiva, sudionica Antimajdana, izbjeglica iz Donetska, odvjetnica...)¹³², korištenja satiričkih stranica, lažnih profila na društvenim mrežama ili privatnih blogova kao legitimnih izvora koji predstavljaju

¹³¹ Fake Ukrainian Deputy Minister of Foreign Affairs. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-ukrainian-deputy-minister-of-foreign-affairs/> (25.8.2022.)

¹³² “Donetsk refugee” turned into a Crimean “activist”. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/donetsk-refugee-turned-into-a-crimean-activist/>; Famous “actress on tour” Tsyenko played a part of a victim of the Odesa tragedy. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/famous-actress-on-tour-tsyenko-played-a-part-of-a-victim-of-the-odesa-tragedy/>; “Actress on tour” Tsyenko called herself a Donetsk lawyer and told about shooting a family in Kramatorsk. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/actress-on-tour-tsyenko-called-herself-a-donetsk-lawyer-and-told-about-shooting-a-family-in-kramatorsk/>; Swindler and “Actress on Tour” Mariya Tsyenko Came out with a New Role. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/swindler-and-actress-on-tour-mariya-tsyenko-came-out-with-a-new-role/>; Fake: Maria Tsipko Detained by SBU. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-maria-tsipko-detained-by-sbu/> (sve 28.8.2022.)

”zapadne medije”¹³³, stručnjaka u institucijama za koje te institucije tvrde da ne postoje¹³⁴, korištenje izjava opskurnih ultra-desničarskih opcija ili pojedinačnih znanstvenika kao predstavljanje službenog stava zemlje njihova porijekla¹³⁵, neistinito navođenje poznatih svjetskih medija poput CNN-a, Deutsche Welle i BBC-a¹³⁶ kao izvora i slično.

6.7. Rasprava rezultata

Aktivnosti *fact-checking* stranice StopFake mogu se smatrati protustrategijom informacijskim operacijama ruskog informacijskog djelovanja prema Ukrajini. Istraživanje je imalo za cilj utvrditi načine provođenja ove protustrategije.

Istraživački dio rada uspješno je dao odgovore na postavljena istraživačka pitanja; u objavama su prepoznati elementi informacijskog ratovanja definirani u literaturi (IP1); utvrđene su razlike u obujmu i sadržaju dezinformacija opovrgnutih na StopFake-u u periodima oružanih i neoružanih sukoba (IP2; izmjereno je koja vrsta izvora je najčešće korištena za širenje dezinformacija (IP3); zaključeno je koja metodologija najučestalija u dokazivanju

¹³³ *Russia Today declared a marginal blog, which accused Ukraine of Malaysian airliner tragedy, as “Western media”*. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/russia-today-declared-a-marginal-blog-which-accused-ukraine-of-malaysian-airliner-tragedy-as-western-media/>; *Russian Mass Media Made a Page One from News Taken from a German Satirical Website*. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/russian-mass-media-made-a-page-one-from-news-taken-from-a-german-satirical-website/>; *Fake: Putin Used Rouble Collapse to Trick Financial Sharks of the West*. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-putin-used-rouble-collapse-to-trick-financial-sharks-of-the-west/>; *Fake: Mikheil Saakashvili to Fire Officials to Spare 4 Million Hryvnias to Move Family to Odesa*. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-mikheil-saakashvili-to-fire-officials-to-spare-4-million-hryvnias-to-move-family-to-odesa/>; *Russian Media Present Anonymous Blog Post as Opinion Piece from a “German Portal”*. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/russian-media-present-anonymous-blog-post-as-opinion-piece-from-a-german-portal/>; *Russian and Separatist Media Continue Citing Anonymous Blogs as Official Media*. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/russian-and-separatist-media-continue-citing-anonymous-blogs-as-official-media/> (sve 28.8.2022.)

¹³⁴ *Fake expert of European Union*. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-expert-of-european-union/>; *“Exclusive” German Professor for ITAR-TASS*. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/exclusive-german-professor-for-itar-tass/> (sve 28.8.2022.)

¹³⁵ *Fake: Kyiv and Washington Are Ready to Divide Ukraine*. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-kyiv-and-washington-are-ready-to-divide-ukraine/>; *Fake: Bulgaria’s Parliament Recognizes Crimea as Part of Russia*. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-bulgaria-s-parliament-recognizes-crimea-as-part-of-russia/> (sve 28.8.2022.)

¹³⁶ *Fake: Germans Are Uneasy about Ukraine-Russia Debt Repayment Suit*. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-germans-are-uneasy-about-ukraine-russia-debt-repayment-suit/>; *Fake: Ukrainian president hospitalized with alcohol poisoning*. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-ukrainian-president-hospitalized-with-alcohol-poisoning/> (sve 28.8.2022.)

dezinformacija u ispravljenim objavama (IP4) te je dokazano kako dezinformacije češće sadrže elemente mekog oblika informacijskog ratovanja (IP5).

Nulta hipoteza istraživanja “Informacijsko ratovanje u ukrajinskoj krizi obilježeno je korištenjem lažnih vijesti i medija kao sredstva kojim se potiču informacijski poremećaji, što je oblikovalo protustrategije i pojave novih aktera u medijskom eko-sustavu” je potvrđena, budući da je uzorak temeljen na lažnim objavama i korištenju medija koji su uzrokovali informacijske poremećaje i kao protustrategiju kreirale nove medijske aktere poput stranice StopFake.

- Hipoteza H1: “Najveći broj analiziranih tekstova opovrgava lažne vijesti objavljene u medijima.” potvrđena je istraživanjem.

Mjerena je kategorijom “vrsta medija u kojemu je objavljena lažna vijest”, a koja je sadržavala kodove tisak, radio, TV, internetski mediji, agencije, društvene mreže, više medija istovremeno i ostalo / nejasno. U teorijskom dijelu istaknuto je kako je *fact-checker* StopFake primjer organizacije koji je fokusiran prvenstveno na medijske objave, a to je pokazalo i istraživanje. Iako su na velikom uzorku (93) analizirane i lažne informacije objavljene kao statusi određenih osoba ili institucija na društvenim mrežama (što je bilo karakterističnije za objave u prvom razdoblju, odnosno po pokretanju StopFakea; 72 naspram 21 u drugom promatranom razdoblju), većina objava bavi se informacijama objavljenima u medijima. Najzastupljenije su objave s internetskih stranica, čak 224 vijesti; u podjednakoj frekvenciji u prvom (110) i drugom (114) promatranom razdoblju.

Slijede objave na televizijskim kanalima sa 162 pojavljivanja. Prvo promatrano razdoblje puno se češće bavi televizijskim vijestima, 103, naspram 59 vijesti u drugom razdoblju. Televizijski kanali koji se najčešće spominju su: Channel Russia 1, Russian NTV Channel, The Russian state television channel Star, Russian television channel LifeNews, Russia’s Ren-TV network, Russia 24 Network, a u drugom razdoblju i Separatists’ channel News Front. Ovo je jedna od ključnih informacija istraživanja, budući da, kako je ranije navedeno u teorijskom pregledu literature, televizijski mediji vodeći su izbor medija za konzumaciju vijesti u Rusiji i 82 % Rusa (na statistički reprezentativnom uzorku) preferira televizijske medije. Prvi kanal, koji se opetovano pojavljivao u opovrgavanju neistinitih informacija medij je kojemu pristup ima 98 % građana Ruske Federacije i vodeći je nacionalni izvor vijesti od 2009. naovamo.

Stranica je u promatranom razdoblju opovrgnula lažne informacije na 69 vijesti medijskih agencija. Ovaj uzorak bio je veći u prvom promatranom razdoblju (44). Agencije koje su najčešće navedene bile su: ITAR-TASS, Kryminform, REX, RIA Novosti, RT i International News Agency Novorossiia.

Na brojnim objavama (94) bilo je navedeno samo opisno da je ista vijest objavljena u više medija istovremeno, uz nabranje nekoliko primjera, ali nije navedeno koji medij je prvi objavio vijest, a koji su kasnije prenijeli.

Objave iz tiskanih medija opovrgnute su u najmanjem uzorku od svega 21 članka u dvije godine, a radijske vijesti nisu opovrgnuli niti spomenuli niti u jednoj jedinici analize.

Pod „ostalo / nejasno“ svrstane su stranice službenih institucija, npr. ministarstava. U nekoliko slučajeva radi se i o ispravcima izrečenima na konferencijama za medije.

- Hipoteza H2: “U više od polovine analiziranih tekstova vidljivi su elementi mekog informacijskog ratovanja.” potvrđena je istraživanjem.

Čak 82,5 % tekstova imalo je prepoznatljive elemente mekog oblika informacijskog ratovanja, odnosno korištenje informacijsko-komunikacijskih tehnologija i konvencionalnih propagandnih sredstava. Budući da je tvrdi oblik informacijskog ratovanja definiran kao onemogućavanje informacijske infrastrukture, prepoznat je u svega dvije objave, kada je bila riječ o *hakiranju* sustava glasovanja u vrijeme izbora.

- Hipoteza H3: “Vidljiva je statistički relevantna razlika u količini i vrsti objava u prvom i drugom promatranom razdoblju” također je potvrđena.

Istraživanje je obuhvatilo dvije godine. Prvo promatrano razdoblje definirano je početkom oružanih sukoba u ožujku 2014. te potpisom mirovnog sporazuma “Minsk 2” u 12.2.2015. godine i obuhvatilo je 421 objavu. Drugo razdoblje predstavlja period „zamrznutog sukoba“, od potpisivanja mirovnog sporazuma, ukupno godinu dana, do 12.2.2016. godine i obuhvatilo je 264 teksta.

Razlog odabira dva razdoblja je usporedba obujma, sadržaja i dosega lažnih objava u vrijeme sukoba i u vremenu kada oružano nasilje više nije glavno obilježje sukoba. Neke od najvažnijih razlika u promatranim razdobljima su sljedeće:

-na početku rada stranica StopFake u manjem obujmu je eksplicitno navodila porijeklo države vijesti koje opovrgava (128 naspram 46 u drugom razdoblju);

-u drugom promatranom razdoblju češći je fokus na ispravljanje neistina u ukrajinskim medijima (45: 32);

-u prvom razdoblju opovrgava se znatno veći broj objava s društvenih mreža (72 puta; drugo razdoblje 21 puta);

-u prvom razdoblju značajno više puta nije spomenuto da je ista vijest prenesena i u drugim medijima i dijeljena na društvenim mrežama (172: 63);

-u prvom razdoblju koje je sadržavalo veći obujam objava češća je tehnika “prenošenje drugdje dokazane neistine”: 37 objava naspram 10 objava u drugom razdoblju;

-prvo razdoblje bilo je specifičnije u obujmu korištenja metode digitalne forenzike (125 primjera naspram 35 u drugom razdoblju) i karakteriziralo ga je jednostavnije opovrgavanje objava eksplicitnim slikama / videozapisima / tekstovima originalnih objava koje su računalno prepravljene;

-u prvom razdoblju autori StopFakea češće su se obraćali predstavnicima političkih institucija i službenim objavama na njihovim stranicama (44: 2) dok kasnije prevladavaju tradicionalne novinarske tehnike dodatnih istraživanja i opsežnijih izvještaja koji učestalo uključuju više izvora;

-prvo razdoblje bilo je karakteristično za velik broj objava koje nisu pružale nikakve dokaze za objavljene tvrdnje i opovrgavanje takvih informacija sadržavalo je kraće izvještaje; u drugom razdoblju tipičnija je kombinacija stvarnih događaja, informacija, audiovizualnih zapisa koji su potom kontekstualizirani na način na koji je to odgovaralo pošiljateljima poruka (75 % naspram 65 %);

-isto tako je u većem obujmu (77 % naspram 62 %) bila vidljivija promjena konteksta događaja, lokacije ili vremena u drugom razdoblju, što je komplementarno gornjoj kategoriji kombinacije istinitih i lažnih informacija;

-fotografije trupala, priče o razapinjanjima, silovanjima, fotografije ranjene djece, odnosno korištenje izrazito šokantnih slika i priča bilo je karakterističnije u prvom razdoblju i vidljivo u čak 58 % objava (42 % u drugom razdoblju);

-kategorija demonizacije i dehumanizacije neprijatelja prisutnija je u prvom razdoblju, 27 % u usporedbi s 14 % u drugom;

-elementi sekuritizacije češći su bili u prvom razdoblju (23 %: 15 %);

-a objave za koje se moglo smatrati da se bave anti-zapadnim narativima i naglašavaju nizak moral “drugih” (teme prostitucije, napada na religijske predstavnike, antisemitizma, fašizma i sl.) češće su bile u periodu neoružanog sukoba;

-izvori upitne vjerodostojnosti (poput osobe koja glumi različite uloge na različitim lokacijama čak šest puta i sl.) također su bile karakterističnije za prvo promatrano razdoblje, 20 % naspram 16 %.

- Hipoteza H4: “Najčešće opovrgnute vijesti dolaze s internetskih medija” potvrđena je istraživanjem.

Na odabranom uzorku najzastupljenije su objave s internetskih stranica, ukupno 224 vijesti; u podjednakoj frekvenciji u prvom (110) i drugom (114) promatranom razdoblju. Ono što je znakovito jest da se u većini uzorka pojavljuju neki od najčitanijih medija, poput lenta.ru, koja se u tekstovima opisuje kao najveći ruski online medij, a koja je spomenuta u najvećem broju objava. U drugom promatranom razdoblju često je navođenje Sputnika i RT-a kao izvora netočnih vijesti. Može se stoga zaključiti da su potencijalne ciljane publike dezinformatora osobe koje prate uglavnom mainstream medije na ruskom jeziku. Protustrategija koju je odabrao StopFake je informiranje ukrajinskih publika te šire javnosti, budući da razotkrivene dezinformacije objavljuju na 13 jezika.

- Hipoteza H5: “Najčešći način opovrgavanja lažnih vijesti jest korištenjem tradicionalnih novinarskih tehnika” također je potvrđena.

Ova metoda bile je prisutna u 482 objave, s naglaskom na veću zastupljenost u drugom promatranom razdoblju. Odnosila se na tradicionalnu novinarsku praksu pronalaska originalnih izvora (dokumenata, statističkih izvješća, objavljenih intervjua i priopćenja), kontaktiranje sugovornika s molbom za komentiranje objavljenih informacija, intervjuiranjem stručnjaka koji mogu kontekstualizirati kompleksnije objave i slično.

Sljedeća najzastupljenija kategorija je „digitalne forenzike“ koja dokazuje da su objavljene slike, audiovizualni materijali, činjenice i citati manipulirani ili zlouporabljani. Ova kategorija često se u kodiranju preklapala s „tradicionalnim novinarskim tehnikama“ jer je osim dokaza da je, primjerice određeni intervju ili statistički prikaz manipuliran, dan i širi kontekst, dodatna objašnjenja pozadine događaja ili izvještaja, a nerijetko su i kontaktirani sugovornici koji dodatno komentiraju navode.

Istraživanje uvjerljivo dokazuje karakteristike informacijskog ratovanja koje su prikazane u teorijskom dijelu rada. Može se zaključiti kako je osigurana bogata fizička infrastruktura za provođenje informacijskih operacija koja se bavi granulacijom dezinformacijskih točaka, zatrpavanjem informacijskog prostora velikom količinom nebitnih informacija da bi se skrenula pozornost s bitnih stvari, širenjem konfliktnih poruka s ciljem uvjeravanja da postoji više verzija događaja i da je teško utvrditi koja je verzija istinita, prikazivanjem vrsta sadržaja na koje je javnost tradicionalno osjetljiva odnosno sadržaja koji su „moralno neprihvatljivi“, korištenje šokantnih slika ili priča kojima se utječe na emocije javnosti.

Učestalo je falsificiranje video, zvučnih i pisanih zapisa, narušavanje ugleda i profesionalnog kredibiliteta te objave zavaravajućih poruka na način da se pronađe fragment istine koji ih podržava uz razvoj lažne konstrukcije tehnikama manipulacije informacijama (“selektivni prikaz događaja, isticanje točno određenih fragmenata poruke koji idu korist, zanemarivanje činjenica koje ne idu u korist, logičke i činjenične pogreške, korištenje riječi koje daju privid argumentacijske snage koju zapravo nemaju, izmišljanje likova i događaja, podvaljivanje lažnih dokumenata, falsificiranje raznih video, zvučnih i pisanih zapisa, bombastični naslovi koji nemaju podlogu u tekstu, miješanje različitih događaja u jedan događaj, neodređene izjave, promjena konteksta događaja, lokacije ili vremena itd.” (Domović, 2015: 113)).

Prepoznato je korištenje stručnjaka “iz vlastitih redova”, često upitne vjerodostojnosti te narušavanje ugleda i profesionalnoga kredibiliteta predstavnika suprotstavljene strane.

7. ZAKLJUČAK

Tema informacijskog ratovanja i sukoba Ruske Federacije i Republike Ukrajine pokazala se, nažalost, od prijave ove teme višestruko aktualiziranom i sveprisutnom. U trenutku u kojemu je kriza prerasla u otvoren kinetički sukob, manji je fokus na elementima informacijskog ratovanja, ali su oni i dalje izrazito prisutni i predstavljaju važnu komponentu suvremenog ratovanja. Međutim, uvid u rane faze sukoba u kojima otvoreni vojni napadi nisu bili uobičajeni, dragocjen je za razumijevanje djelovanja informacijskog ratovanja kao dijela sveobuhvatne ratne strategije.

Koncept rada ove doktorske disertacije temeljen je na ukrajinsko-ruskom sukobu koji je u međuvremenu prerastao u otvoreni kinetički rat iz prvotno definiranih okvira hibridnog ratovanja i kriznih odnosa. Informacijsko ratovanje u ovom i sličnim sukobima zasigurno postaje standard, o čemu svjedoče brojni znanstveni i stručni radovi koji se bave posljedicama informacijskih poremećaja.

Organizacije za provjeru činjenica, *fact-checkeri*, na koje je stavljen fokus u ovom radu dio su protustrategija informacijskom ratovanju i nastalim informacijskim poremećajima. Iako posljednjih dvadesetak godina ulažu velike napore u profesionalizaciju i standardizaciju svojih metodologija, pred njima je još dug put za zadobivanje povjerenja publika i dosega masovnih medija. Jedinstvenost rada ukrajinskog StopFakea, profesionalizam i specifikum sadržaja i društvenih okolnosti izazivaju veliku istraživačku znatiželju. Način njihova rada proglašen je zlatnim standardom provjere činjenica i često je istican u akademskim i stručnim krugovima.

Stoga je za metodu istraživanja odabrana analiza sadržaja koja mjeri učestalost određenih tema i stavova kroz fizička i sintaktička svojstva sadržaja; referiranja na događaje i ideje te identificiranje tematskih obilježja analiziranog sadržaja. Nacrt istraživanja zbog multidisciplinarnosti teme izlazi izvan discipline komunikacijskih znanosti kako bi se ostvarili ciljevi istraživanja: utvrđivanje obilježja informacijskog ratovanja, procesa i alata dekonstrukcije lažnih vijesti kao jednog od oblika takvog djelovanja. Rad nastoji uočiti obrasce protustrategija i pojavu novih aktera u medijskom ekosustavu koji nastoje sanirati posljedice informacijskih poremećaja u društvima koji su meta hibridnog djelovanja.

Pisanje i istraživanje ove teme nastalo je iz znatiželje mogu li se obrasci informacijskog ratovanja kao bitnog dijela hibridnog rata prepoznati u jednom aktualnom bilateralnom sukobu.

Fokus rada bio je i na utvrđivanju uloge medija, društvenih mreža i “produžene ruke” novinarskih redakcija, *fact-checkera*, u suvremenom medijskom ekosustavu.

Istraživanje je pokazalo kako su brojni teorijski aspekti informacijskog ratovanja prepoznati na analiziranom primjeru, budući da se aktivnosti analiziranog ukrajinskog *fact-checkera* mogu smatrati protustrategijom informacijskim operacijama. Tako je većina analiziranih tekstova imala fokus na objave u medijskom sektoru; najveći dio na internetskim stranicama, čak 162 objave došle su televizijskih postaja, koje su najčešći izbor za informiranje ruskih medijskih konzumenata, a velikom broju pojavile su se i netočne informacije u medijskim agencijama te u tisku. Preko 80 % analiziranih tekstova sadržavalo je elemente mekog informacijskog ratovanja kroz korištenje informacijsko-komunikacijskih tehnologija i konvencionalnih propagandnih sredstava.

Dva razdoblja obuhvaćena istraživanjem, razdoblje oružanih sukoba i razdoblje mirovinskog sporazuma, pokazala su razliku u obujmu, sadržaju i doseg u izvještavanju. Primjerice, drugo promatrano razdoblje sadržavalo je veći broj ispravaka neistina objavljenih u ukrajinskim medijima te manji fokus na objave s društvenih mreža. Rjeđe su se prenosile „drugdje dokazane neistine“ i rjeđe je korištena metoda digitalne forenzike. U prvom razdoblju autori StopFakea češće su se obraćali predstavnicima političkih institucija i službenim objavama na njihovim stranicama, a u kasnijem radu prevladavaju tradicionalne novinarske tehnike dodatnih istraživanja i opsežnijih izvještaja koji učestalo uključuju više izvora (pronalazak originalnih izvora: dokumenata, statističkih izvješća, objavljenih intervjua i priopćenja, kontaktiranje sugovornika s molbom za komentiranje objavljenih informacija, intervjuiranjem stručnjaka koji mogu kontekstualizirati kompleksnije objave i slično.

U sadržaju je bio najvidljiviji zaokret; dok je prvi uzorak obilovao objavama koje nisu pružale nikakve dokaze za objavljene tvrdnje, u drugom razdoblju tipičnija je kombinacija stvarnih događaja, informacija, audiovizualnih zapisa koji su potom kontekstualizirani na način na koji je to odgovaralo pošiljateljima poruka. U drugom periodu tako je bila češća promjena konteksta događaja, lokacije ili vremena koja je za ishod imala brojne tekstove koji kombiniraju istinite informacije s lažnima. Za vrijeme oružanih sukoba češća je bila uporaba izrazito šokantnih slika i priča, poput fotografija trupala i ranjene djece, priča o razapinjanjima, silovanjima i slično. Prvo razdoblje također su tipizirali češći elementi sekuritizacije i demonizacija i dehumanizacija neprijatelja, a objave u kojima se mogao prepoznati „anti-zapadni“ češće su bile u periodu neoružanog sukoba.

Iz navedene rasprave i iznesenih rezultata, može se zaključiti kako je ovo istraživanje utvrdilo elemente informacijskog ratovanja definirane u literaturi. Čak i iz ovog ograničenog uzorka, s obzirom na daljnji razvoj događaja, pretpostavlja se kako se strateško provođenje informacijskih operacija bavi granulacijom dezinformacijskih točaka, zatrpavanjem informacijskog prostora velikom količinom nebitnih informacija, širenjem konfliktnih poruka s ciljem uvjeravanja da postoji više verzija događaja i da je teško utvrditi koja je verzija istinita, prikazivanjem vrsta sadržaja na koje je javnost tradicionalno osjetljiva odnosno sadržaja koji su „moralno neprihvatljivi“, korištenje šokantnih slika ili priča kojima se utječe na emocije javnosti.

Stav autorice je da u ovom trenutku primijenjena metodologija prikladno oruđe za mjerenje razine prisutnosti informacijskog ratovanja u medijima, a aktualniji primjer od „*Ukrajinske krize*“ i hibridnog rata Rusije i Ukrajine zasigurno ne postoji. Dodatno razumijevanje pružile bi ekstenzivnije analize: praćenje obrazaca kroz naredna razdoblja; odabir novih subjekata analize poput drugih *fact-checkera* fokusiranih na mjere i protumjere informacijskog ratovanja; dodatan fokus na rusku interpretaciju hibridnog ratovanja te mjerenje učinaka i dosega *fact-checking* organizacija kao i daljnje promatranje transformacije medijskog ekosustava.

LITERATURA

1. Agadjanian, A., Bakhru, N., Chi, V., Greenberg, D., Hollander, B., Hurt, A., Kind, J., Lu, R., Ma, A., Nyhan, B., Pham, D., Qian, M., Tan, M., Wang, C., Wasdahl, A., Woodruff, A. (2019). Counting the Pinocchios: The effect of summary fact-checking data on perceived accuracy and favorability of politicians. *Research and Politics*. 7(9), 1-10.
2. Akrap, G. (2009): Informacijske strategije i oblikovanje javnoga znanja. *National security and the future*, 10(2): 77-151.
3. Akrap, G. (2011). *Specijalni rat*. Zagreb: Večernji list.
4. Allcott, H., Gentzkow, M. (2017): Social Media and Fake News in the 2016 Election. *Journal of Economic Perspectives*, 31(2): 211-236.
5. Amazeen, M. (2013). A Critical Assessment of Fact-checking in 2012. *New America Foundation*.
6. Amazeen, M. (2015). Revisiting the Epistemology of Fact-Checking. *Critical Review*, 27(1), 1-22.
7. Amazeen, M. (2016). Checking the Fact-Checkers in 2008: Predicting Political Ad Scrutiny and Assessing Consistency. *Journal of Political Marketing*, 15(4), 433-464.
8. Amazeen, M. (2017). Journalistic interventions: The structural factors affecting the global emergence of fact-checking. *Journalism: Theory, Practice & Criticism*, <https://doi.org/10.1177/1464884917730217>.
9. Appiah-Otoo, I. (2022). Russia–Ukraine War and US Oil Prices. *Energy Research Letters*. <https://doi.org/10.46557/001c.37691>.
10. Arquilla, J., Ronfeldt, D. (2001). *Networks and Netwars: The Future of Terror, Crime, and Militancy*. National Defence Research Institute, RAND.
11. Banasik, M. (2015). How to understand the hybrid war. *Securitologia*. 1(21), 19-34.
12. Banasik, M. (2016). Russia's hybrid war in theory and practice. *Journal of Baltic Security*. 2(1), 157-182.
13. Bauer, M. (2000). Classical content analysis: A review. U: M. W. Bauer, G. Gaskell (ur.), *Qualitative researching with text, image, and sound: A practical handbook* (131-151). London: Sage.
14. Benkova, L. (2018). *The Rise of Russian Disinformation in Europe*. Austria Institut für Europa und Sicherheitspolitik.

15. Big-Alabo, T., MacAlex-Achinulo, E. C. (2022). Russia-Ukraine Crisis and Regional Security. *International Journal of Political Science*. 8(1): 21-35.
16. Bishop, M., Goldman, E. (2003). The Strategy and Tactics of Information Warfare. *Contemporary Security Policy*, 24(1), 113-139.
17. Boban, D. (2010). Ukrajina između autoritarizma i demokracije. *Političke analize: tromjesečnik za hrvatsku i međunarodnu politiku*. 1(2): 36-38.
18. Bolin, G., Jordan, P., Stahlberg, P. (2016). From Nation Branding to Information Warfare: Management of Information in the Ukraine-Russia Conflict. U: Pantti, M. (ur.) *Media and the Ukraine Crisis: Hybrid Media Practices and Narratives of Conflict*. New York: Peter Lang.
19. Boždar, L., Slijepčević, M. (2021). Fact-Checking in The Region: Comparative Content Analysis of Fact-Checking Portals from Croatia, Serbia and Bosnia and Herzegovina. *Mediterranean Issues*. 3: 399 - 413.
20. Bradshaw, S., Howard, P. N. (2017). *Troops, Trolls and Troublemakers: A Global Inventory of Organized Social Media Manipulation*. University of Oxford.
21. Brandtzaeg, P. B., Følstad, A. A. (2017). *Trust and Distrust in Online Fact-Checking Services*. DOI:10.1145/3122803.
22. Brautović, M. (2022). *Provjera činjenične točnosti u Hrvatskoj: izbor tema i postupci razotkrivanja dezinformacija na Faktograf.hr-u*. Zagreb: Gong.Brzezinski, Zbigniew (1999). *Velika šahovska ploča - Američki primat i njegovi geostrateški imperativi*. Varaždin: Interland.
23. Brzica, N. (2019). *Hibridno ratovanje i suvremeni sukobi* (doktorska disertacija). Sveučilište u Zagrebu: Fakultet političkih znanosti.
24. Chan, M. S., Jones, C. R., Hall Jemieson, K., Albarracin, D. (2017). Debunking: A Meta-Analysis of the Psychological Efficacy of Messages Countering Misinformation. *Psychological Science*. <https://doi.org/10.1177/0956797617714579>.
25. Charap, S. (2015). The Ghost of Hybrid War. *Survival, Global Politics and Strategy*. 57(6), 51-58.
26. Cottiero, C., Kucharski, K., Olimpieva, E, Orttung, R.W. (2015). War of words: the impact of Russian state television on the Russian Internet. *Nationalities Papers*, 43(4), 533-555.
27. Čuvalo, A. (2010). Osobine medijskih publika i povjerenje u medije. *Medijske studije* 1(1-2): 40-54.

28. Dan, V., Ihlen, Ø. (2011). Framing expertise: a cross-cultural analysis of success in framing contests. *Journal of Communication Management*, 15(4), 368-388.
29. Denning, D. E. (1999). *Information Warfare and Security*. New York: ACM Press.
30. Dentith, M. R. X. (2017). The problem of fake news. *Public Reason*, 8(1-2), 65-79.
31. Domović, R. (2015). Metodologija provođenja informacijskih operacija. *National Security and the Future*, 2-3(16), 95-120.
32. Đipalo, S. (2015). Pravedni rat – osvrt na staru doktrinu u suvremeno doba i slučaj ruske intervencije u Ukrajini 2014. godine. *Zagrebačka pravna revija*. 4(1): 65-90.
33. Elezović, A. (2012). O čemu pišu novine? Analiza sadržaja novinskih naslovnica (siječanj – lipanj 2011.). *Medijska istraživanja: znanstveno-stručni časopis za novinarstvo i medije*, 18(1), 61-88.
34. Ferrara, E., Varol, O., Davis, C., Menczer, F., Flammini, A. (2016). The Rise of Social Bots. *Communications of the ACM*, 59(7), 96-104.
35. Flaxman, S., Goel, S., Justin M. Rao, J. M. (2016). Filter Bubbles, Echo Chambers, and Online News Consumption. *Public Opinion Quarterly*, 80(1): 298–320.
36. Fridkin, K., Kenney, P.J., Wintersieck, A. (2015). Liar, Liar, Pants on Fire: How Fact-Checking Influences Citizens' Reactions to Negative Advertising. *Political Communication*. 32(1), 127-151. DOI: 10.1080/10584609.2014.914613
37. Galeotti, M. (2016). Hybrid, ambiguous, and non-linear? How new is Russia's 'new way of war'?. *Small Wars & Insurgencies*, 27(2), 282-301. DOI:10.1080/09592318.2015.1129170.
38. Gelfert, Axel (2018). Fake News: A Definition. *Informal Logic*, 38(1), 84-117.
39. Gorbach, J. (2018). Not Your Grandpa's Hoax: A Comparative History of Fake News. *American Journalism*, 35(2), 236-249.
40. Grant, M. (1995). *Greek and Roman historians: Information and misinformation*. London: Routledge.
41. Graves, L., Nyhan, B., Reifler, J. (2015). *The Diffusion of Fact-Checking; Understanding the growth of a journalistic innovation*. The American Press Institute.
42. Graves, L. (2016a). Boundaries Not Drawn: Mapping the institutional roots of the global factchecking movement. *Journalism Studies*, 19(5), 1–19.
43. Graves, L. (2016b). *Deciding What's True: The Rise of Political Fact-Checking in American Journalism*. New York: Columbia University Press.
44. Graves, L. , Cherubini, F. (2016). *The rise of fact-checking sites in Europe*. Reuters Institute for the Study of Journalism.

45. Graves, L. (2018). Boundaries Not Drawn. *Journalism Studies*, 19 (5), 613–631.
46. Gray, C. S. (2005). *Another Bloody Century: Future Warfare*. London: Weidenfeld and Nicolson.
47. Grbeša, M., Tomičić, T. (2014). Izbori za Europski parlament u hrvatskim medijima: analiza sadržaja izvještavanja tiska o europskim izborima 2013. u Hrvatskoj. *Medijske studije* 5(9), 19-42.
48. Grbeša Zenzerović, M., Nenadić, I. (2022). *Jačanje otpornosti društva na dezinformacije: Analiza stanja i smjernice za djelovanje*. Zagreb: Agencija za elektroničke medije.
49. Haigh, M., Haigh, T., Kozak, N. (2017). Stopping Fake News: The Work Practices of Peer-to-Peer Counter Propaganda. *Journalist Studies*. DOI: 10.1080/1461670X.2017.1316681.
50. Herring S.C. (2009). Web Content Analysis: Expanding the Paradigm. U: Hunsinger J., Klastrup L., Allen M. (eds) *International Handbook of Internet Research*. Springer, Dordrecht.
51. Hoffman, F. (2009). Hybrid Warfare and Challenges. *JFQ*. 52: 34-39.
52. Holsti, O. R. (1969). *Content Analysis for the Social Sciences and Humanities*. Reading: Addison-Wesley.
53. Jacobs A., Lasconjarias G. (2015). *NATO's Hybrid Flanks: Handling Unconventional Warfare in the South and East*. Research Paper, NATO Defence College Rome, No. 112.
54. Jaitner, M. L. (2015). Russian Information Warfare: Lessons from Ukraine. U: Geers, K. (ur). *Cyber War in Perspective: Russian Agression Against Ukraine*. Tallin: NATO CCD COE Publications.
55. Jankowski, N. W. (2018). Researching Fake News: A Selective Examination of Empirical Studies. *Javnost - The Public*, 25(1-2): 248-255.
56. Jovović, R., (2008). Biznis aspekti industrije masovnih medija. *Medijski dijalozi, časopis za istraživanje medija i društva*, 1(1): 43-51.
57. Jurišić, J., Šapit, M. (2005). Utjecaj terorizma na ulogu i djelovanje medija. *Politička misao*, XLII (4), 115–128.
58. Khaldarova, I., Pantti, M. (2016). Fake News, The narrative battle over the Ukrainian conflict. *Journalism Practice*, 1-11.
59. Klein, D. O., Wueller, J. R. (2017). Fake news: a legal perspective. *Journal of Internet Law*, 20(10), 5-14.

60. Krippendorff, K. (1980). *Content analysis: An introduction to its methodology*. Newbury Park: Sage.
61. Levy, N. (2017). The bad news about fake news. *Social Epistemology Review and Reply Collective*, 6(8), 20-36.
62. Lim, C. (2018). Checking how fact-checkers check. *Research and Politics*, 7(9), 1-7.
63. Lind, W. S., Nightengale, K., Schmitt, J. F., Sutton, J.W. (1989). The Changing Face of War: Into the Fourth Generation. *Marine Corps Gazette*, 22-26.
64. Lowrey, W. (2017). The Emergence and Development of News Fact-Checking Sites. *Journalism Studies*, 18(3), 376–394.
65. Maletić, Franjo (2014). Medijska pismenost. U: Malović, S., ur. (2014). *Masovno komuniciranje*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, Sveučilište Sjever
66. Mandić, I. (2016). Definiranje rata za 21. stoljeće. *Polemos*, 19(1), 77-87.
67. Marchi, R. (2012). With Facebook, Blogs and Fake News, Teens Reject Journalistic „Objectivity“. *Journal of Communication Inquiry*. 36(3): 246-262.
68. Marietta, M., Barker, D. C., Bowser, T. (2015). Fact-Checking Polarized Politics: Does The Fact-Check Industry Provide Consistent Guidance on Disputed Realities?. *The Forum*, 13(4), 577-596.
69. Mena, P. (2018). Principles and Boundaries of Fact-checking: Journalists’ Perceptions. *Journalism Practice*, 13(6), 657-672.
70. Metz, S., Cuccia, P. (2011). *Defining War For The 21st Century*. Strategic Studies Institute Annual Strategy Conference Report.
71. Milas, G. (2009). *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima*. Jasterbarsko: Naklada Slap.
72. Minakov, M. (2011). Labirinti priznanja: dvadesetogodišnji simbolični razvod Rusije i Ukrajine. *Political Analysis: Croatian and International Politics Quarterly*. 2(7): 9-13.
73. Mlinac, N. (2016). Političke i sigurnosne dimenzije korištenja društvenih mreža u suvremenom informacijskom prostoru. *National security and the future*, 17(3), 31-44.
74. Mölder, H., Sazonov, V. (2018). Information Warfare as a Hobbesian Concept of Modern Times – The Principles, Techniques, and Tools of Russian Information Operations in the Donbass. *The Journal of Slavic Military Studies*, 31(3), 308-328.
75. Nenadić, I. (2017). Kako su mainstream mediji otvorili vrata alternativnim činjenicama?. *Političke analize*, 7(30), 15-21.

76. Nieminen, S., Rapeli, L. (2018). Fighting Misperceptions and Doubting Journalists' Objectivity: A Review of Fact-checking Literature. *Political Studies Review*, 17(3). <https://doi.org/10.1177/1478929918786852>.
77. Nye, S. J. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. Jackson (TN): PublicAffairs.
78. Nyhan, B., Reifler, J. (2010). When Corrections Fail: The persistence of political misperceptions. *Political Behavior*, 32(2), 303–330.
79. Nyhan, B., Reifler, J. (2012). *Misinformation and Fact-checking: Research Findings from Social Science*. New America Foundation Media Policy Initiative Research Paper.
80. Nyhan, B., Reifler, J. (2014). The Effect of Fact-Checking on Elites: A Field Experiment on U.S. State Legislators. *American Journal of Political Science*, 59(3): 628-640.
81. Nyhan, B., Reifler, J. (2015). *Estimating Fact-checking's Effects. Evidence from a long-term experiment during campaign 2014*. The American Press Institute.
82. Nyhan, B., Porter, E., Reifler, J., Wood, T. J. (2019). Taking Fact-Checks Literally But Not Seriously? The Effects of Journalistic Fact-Checking on Factual Beliefs and Candidate Favorability. *Political Behaviour*. <https://doi.org/10.1007/s11109-019-09528-x>.
83. Nygren, G. i sur. (2018). Journalism in the Crossfire. *Journalism Studies*, 19(7): 1059-1078.
84. Pariser, E. (2011). *The Filter Bubble: What the Internet is Hiding from You*. New York: The Penguin Press.
85. Paul, C., Matthews, M. (2016). *The Russian „Firehose of Falsehood“ Propaganda Model; Why it Might Work and Options to Counter It*. Perspective: Rand Corporation.
86. Paul, P. V. (2017). Fake news, alternative facts, post-truths, misinformation, misinterpretation – and other challenges associated with knowledge generation. *American Annals of the Deaf*, 162(1): 3-7.
87. Perešin, A. (2007). Paradigma „novoga“ terorizma informacijskoga doba. *Politička misao*, VLIV(2): 93-112.
88. Peruško, Z. (ur.) (2011). *Uvod u medije*. Zagreb: Jesenski i Turk.
89. Picone, I. (2015). Impression Management in Social Media. *The Digital Encyclopedia of Digital Communication and Society*. DOI 10.1002/9781118767771.wbiedcs071.
90. Pliskević, N. (2000). Etnički motivi u ruskoj masovnoj svijesti. *Migracijske teme*. 16(4): 425–433.

91. Pomerantsev, P. (2013). *Russia: A Postmodern Dictatorship?*. London: Institute of Modern Russia.
92. Pomerantsev, P., Weiss, M. (2015). *The Menace of Unreality: How the Kremlin Weaponizes Information, Culture and Money*. Institute of Modern Russia.
93. Prasad, L. (2008). Content Analysis: A method of Social Science Research. U: D.K. Lal Das (ur). *Research Methods for Social Work*. New Delhi: Rawat Publications (174-193).
94. Pysmensky, Y. (2017). The Phenomenon of Journalism-related Crimes Under the Circumstances of Hybrid War in Ukraine, *Croatian International Relations Review*, 23(80): 155-185.
95. Renz B., Smith, H. (2016). *Russia and Hybrid Warfare – Going Beyond the Label*. Kikimora Publications.
96. Rini, Regina (2017). Fake news and partisan epistemology. *Kennedy Institute of Ethics Journal*, 27(2): 43-64.
97. Rubin, V. L., Chen, Y., Conroy, N. J. (2015). *Deception Detection for News: Three Types of Fakes*. Proceedings of the 78th ASIS&T Annual Meeting: Information Science with Impact: Research in and for the Community. St. Louis, Missouri.
98. Saran, V. (2016). Media Manipulation And Psychological War In Ukraine And The Republic Of Moldova. *CES Working Papers*, 8(4): 738-752.
99. Savrum, M. Y., Miller, L. (2015). The Role of the Media in Conflict, Peace-Building, and International Relations. *International Journal of Peace and Conflict Studies*, 2(3): 1-12.
100. Schwartau, W. (1994). *Information Warfare: Chaos on the Electronic Superhighway*. New York: Thunder's Mouth Press.
101. Skoko, B., Kovačić, V. (2009). Koncept meke moći država i njegova primjena na Republiku Hrvatsku. *Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, XII(3), 29-49.
102. Shin, J., Thorson, K. (2017). Partisan Selective Sharing: The Biased Diffusion of Factchecking Messages on Social Media. *Journal of Communication*, 67(2): 233–255.
103. Singer, J. B. (2018). Fact-Checkers as Entrepreneurs. *Journalism Practice*, 12(8): 1070-1080.
104. Stein, G. J. (1995). Information Warfare. *Airpower Journal*, IX(1): 30-56.
105. Street, J. (2003). *Masovni mediji, politika i demokracija*. Zagreb: Politička misao.

106. Svete, U. (2004). Uporaba informacijsko-komunikacijske tehnologije u američko-iračkom sukobu 2003.-2004.. *Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, VII(13-14), 13-44.
107. Tandoc, Jr., E. C, Lim, Z. W., and Ling, R. (2017). Defining 'Fake News': A Typology of Scholarly Definitions. *Digital Journalism*, 5(7): 1-17.
108. Thorson, E. (2013). *The Consequences of Misinformation and Fact-Checking for Citizens, Politicians, and the Media*. Paper presented at the annual meeting of the Midwest Political Science Association, April, Chicago.
109. Tuđman, M. (2008). *Informacijsko ratište i informacijska znanost*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
110. Tuđman, M. (2009). Informacijske operacije i mediji ili kako osigurati informacijsku superiornost. *National security and the future*, 10(3-4): 25-45.
111. Tuđman, M. (2013). Izvještajne službe i meka moć. *National security and the future*, 14(1): 9-22.
112. Uscinski, J. E., Butler, R. W. (2013). The Epistemology of Fact Checking. *Critical Review: A Journal of Politics and Society*, 25(2): 162-180.
113. Uscinski, J. E. (2015). The Epistemology of Fact Checking (Is Still Naive): Rejoinder to Amazeen. *Critical Review: A Journal of Politics and Society*, 27(2): 1-10.
114. Vozab, T. (2017). Pristrani i neprijateljski mediji te polarizacija u novom medijskom okolišu. *Političke analize*, 7(30): 15-21.
115. Vujević, M. (2006). *Uvođenje u znanstveni rad u području društvenih znanosti*. Zagreb: Školska knjiga.
116. Walker, S. (2019). *Taj dugi mamurluk – Duhovi prošlosti i Putinova nova Rusija*. Zagreb: Školska knjiga.
117. Walter, N., Murphy, S. T. (2018). How to unring the bell: A meta-analytic approach to correction of misinformation. *Communication Monographs*. DOI: 10.1080/03637751.2018.1467564.
118. Walter, N., Cohen, J., Holbert, R. L., Morag, Y. (2019). Fact-Checking: A Meta-Analysis of What Works and for Whom. *Political Communication*, 1-26.
119. Wardle, C., Derakhshan, H. (2017). *Information Disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making*. Council of Europe.
120. Werner, H. (2016). *Facts are for losers? The effect of fact-checking on trust in politicians and trust in media sources during the US presidential campaign 2016*.

(conference paper). WAPOR Conference for Political Trust in Contemporary Representative Democracies.

121. Zeitzoff, T. (2014). The Way Forward or Just Another Tool in the Toolbox? Social Media and What It Means for Conflict Researchers. U: Newman, E., DeRouen, K. Jr (ur.). *Routledge Handbook of Civil Wars*. London: Routledge, 279–288.

Internetski izvori

1. About EU vs Disinformation campaign. Preuzeto s: <https://euvsdisinfo.eu/about/> (18.7.2018.)
2. About us. (2019). FactCheckEU. Preuzeto s: <https://factcheckeu.info/en/legal> (25.11.2019.)
3. Alexanyan, K. i sur. (2012). *Exploring Russian Cyberspace: Digitally-Mediated Collective Action and the Networked Public Sphere*. Berkman Center Research Publication. Preuzeto s: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2014998
4. Annenberg Public Policy Center (2012.) “The Public Still Has a Lot to Learn About the 2012 Presidential Race But Those Who Seek Out Fact Checking On the Internet Know More. Dostupno na: <https://www.annenbergpublicpolicycenter.org/the-public-still-has-a-lot-to-learn-about-the-2012-presidential-race-but-those-who-seek-out-fact-checking-on-the-internet-know-more/> (13.8.2020.)
5. Bakamo (2017). *The Role and Impact of Non-Traditional Publishers in the 2017 French Presidential Election*. Dostupno na: <https://www.bakamosocial.com/frenchelection/> (12.3.2018.)
6. Britannica. *Embedded Journalism*. Dostupno na: <https://www.britannica.com/topic/embedded-journalism> (2.9.2022.)
7. Burns, M. (1999). *Information Warfare: What and How?* Dostupno na: <http://www-2.cs.cmu.edu/~burnsm/InfoWarfare.html> (9.12.2021.)
8. Collins (2017). *Collins Word of the Year 2017*. Dostupno na: <https://www.collinsdictionary.com/word-lovers-blog/new/etymology-corner-collins-word-of-the-year-2017,400,HCB.html> (24.11.2017.)
9. Countering Pro-Russian Disinformation: Current Challenges and the Way Forward. Dostupno na: http://www.pssi.cz/download/docs/361_summary-paper-countering-pro-russian-disinformation.5 (16.7.2018.)

10. Digital news report Reuters 2023. Dostupno na: https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2023-06/Digital_News_Report_2023.pdf (2.8.2023.)
11. Duke Reporters' Lab: Database of global fact-checking sites. Dostupno na: <https://reporterslab.org/fact-checking/> (29.6.2018.)
12. EDMO. Dostupno na: <https://edmo.eu/edmo-at-a-glance/> (30.7.2023.)
13. Elizabeth, J. (2014). "Who Are You Calling a Fact-Checker?". American Press Institute. Preuzeto s: <https://www.americanpressinstitute.org/fact-checking-project/fact-checker-definition/> (23.7.2018.)
14. Europski parlament: *Countering hybrid threats: EU-NATO cooperation*. Dostupno na: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2017/599315/EPRS_BRI\(2017\)599315_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2017/599315/EPRS_BRI(2017)599315_EN.pdf) (15.7.2018.)
15. *Fact-checking triples over four years*. Duke Reporters' Lab. Dostupno na: <https://reporterslab.org/latest-news/> (20.7.2018.)
16. Fake News Challenge. Dostupno na: <http://www.fakenewschallenge.org/> (16.7.2018.)
17. Fletcher, R., Cornia, A., Graves, L., Nielsen, R. K. (2018). *Measuring the reach of "fake news" and online disinformation in Europe*. Reuters Institute. Dostupno na: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/our-research/measuring-reach-fake-news-and-online-disinformation-europe> (22.2.2020.)
18. Fortune. A Ukrainian journalism professor has fought Putin's disinformation machine for 8 years—with surprising success. Here's why he's convinced fake news can be defeated. Dostupno na: <https://fortune.com/2022/06/28/ukraine-russia-war-disinformation-fake-news-stopfake-yevhen-fedchenko/> (11.9.2022.)
19. Gerasimov, V. (2013). *The value of science in prediction*. Preuzeto s: <https://inmoscowsshadows.wordpress.com/2014/07/06/the-gerasimov-doctrine-and-russian-non-linear-war/> (6.3.2018.)
20. Google Adds Fact-checking to Its Search Results. *Fortune*. Dostupno na: http://fortune.com/2017/04/07/google-adds-fact-checking-to-search/?xid=time_socialflow_twitter (30.7.2019.)
21. Hronologija uništavanja nezavisnih medija u Rusiji. Deutsche Welle. Dostupno na: <https://www.dw.com/sr/hronologija-uni%C5%A1tavanja-nezavisnih-medija-u-rusiji/a-61665364> (15.6.2022.)

22. Hunt, E. (2017). *Trump's inauguration crowd: Sean Spicer's claims versus the evidence*. The Guardian. Preuzeto s: <https://www.theguardian.com/us-news/2017/jan/22/trump-inauguration-crowd-sean-spicers-claims-versus-the-evidence> (20.11.2017.)
23. How We Identify Fact-Checkers. *Duke Reporters' Lab*. Dostupno na: <https://reporterslab.org/how-we-identify-fact-checkers/> (29.6.2018.)
24. In the Ukraine Conflict, Fake Fact-Checks Are Being Used to Spread Disinformation. *Propublica*. Dostupno na: <https://www.propublica.org/article/in-the-ukraine-conflict-fake-fact-checks-are-being-used-to-spread-disinformation> (20.9.2022.)
25. Informacijski rat. *Enciklopedija.hr*. Preuzeto s: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=27409> (4.1.2018.)
26. Information Warfare. *Oxford Dictionaries*. Preuzeto s: https://en.oxforddictionaries.com/definition/information_warfare (7.1.2018.)
27. International Fact-Checking Network fact-checkers' code of principles. Dostupno na: <https://www.poynter.org/international-fact-checking-network-fact-checkers-code-principles> (20.7.2018.)
28. Jackson, H. i dr. (2017). *Trump Claims Media Don't Cover Terrorist Attacks; Archives Say Otherwise*. NBC News. Preuzeto s: <https://www.nbcnews.com/news/us-news/trump-claims-media-don-t-cover-terrorist-attacks-archives-say-n717651> (20.11.2017.)
29. Joint Declaration on Freedom of Expression and "Fake News", Disinformation and Propaganda (2017). UN, OSCE, OAS, ACHPR. Preuzeto s: <http://www.osce.org/fom/302796?download=true> (21.11.2017.)
30. Kofman, M., Rojanski, M. (2015). *A closer look at Russia's 'Hybrid War'*. Dostupno na: <https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/publication/7-KENNAN%20CABLE-ROJANSKY%20KOFMAN.pdf> (2.12.2021.)
31. *Kremlin Influence Index 2017: Joint Research Report*. – Kyiv, Detector Media, 2017. Preuzeto s: http://osvita.mediasapiens.ua/content/files/dm_iik_engl_pravka-compressed.pdf (22.11.2017.)
32. Lies, Damn Lies and Viral Content. Tow Center for Digital Journalism. Dostupno na: <http://towcenter.org/research/lies-damn-lies-and-viral-content/> (15.8.2019.)
33. Mantzarlis, A. (2015). *Introducing Poynter's International Fact-checking Network*. Dostupno na: <https://www.poynter.org/fact-checking/2015/fact-checkers-of-the-world-unite/> (17.8.2018.)

34. Media Insight Project (2017) 'Who shared it?': How Americans decide what news to trust on social media. Dostupno na: <http://www.mediainsight.org/Pages/%27Who-Shared-It%27-How-Americans-Decide-What-News-to-Trust-on-Social-Media.aspx> (20.11.2017.)
35. Metz, S., Cuccia, P. (2011). Defining War For The 21st Century. Strategic Studies Institute Annual Strategy Conference Report. Preuzeto s: <https://www.files.ethz.ch/isn/126626/pub1036.pdf> (24.11.2017.)
36. *Misinformation spreads, but fact-checking has leveled off.* Duke Reporters' Lab. <https://reporterslab.org/category/fact-checking/> (12.8.2023.)
37. Molly McKew na Twitteru. Preuzeto s: <https://twitter.com/MollyMcKew/status/907585015915171840?t=1&cn=ZmxleGlibGVfcmVjc18y&refsrc=email&iid=618ad44aaddf4116ac68a52cd832ee09&uid=20131383&nid=244+293670929> (24.7.2018.)
38. NATO Allies Brace for Russia's 'Hybrid Warfare'. *AFP*. Preuzeto s: <https://www.defensenews.com/global/europe/2015/03/18/nato-allies-brace-for-russia-s-hybrid-warfare/> (24.11.2017.)
39. Nisbet, E. (2015). *Benchmarking Public Demand: Russia's Appetite for Internet Control.* Internet Policy Observatory. Dostupno na: <https://repository.upenn.edu/internetpolicyobservatory/9> (23.9.2022.)
40. Nyhan, B., Reifler, J. (2015). *Estimating Fact-checking's Effects. Evidence from a long-term experiment during campaign 2014.* The American Press Institute. Dostupno na: <https://www.americanpressinstitute.org/wp-content/uploads/2016/09/Estimating-Fact-Checkings-Effect.pdf> (22.2.2020.)
41. Obrenović, M. (2016). *Preuzima li Rusija primat u hibridnom ratovanju.* Al Jazeera Balkans. <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/preuzima-li-rusija-primat-u-hibridnom-ratovanju> (15.10.2017.)
42. Oxfordov dictionaries (2016). *Word of the year.* Dostupno na: <https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016> (1.11.2017.)
43. Published materials that contain false information about Russia. *The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation.* Preuzeto s: http://www.mid.ru/en/nedostovernie-publikacii?p_p_id=101_INSTANCE_nTzOQTrrCFd0&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-1&p_p_col_pos=1&p_p_col_count=2&101_INSTANCE_nTzOQTrrCFd0_delta=20

[& 101_INSTANCE_nTzOQTrrCFd0_keywords=& 101_INSTANCE_nTzOQTrrCFd0_advancedSearch=false& 101_INSTANCE_nTzOQTrrCFd0_andOperator=true&p_r_p_564233524_resetCur=false& 101_INSTANCE_nTzOQTrrCFd0_cur=1](#)
(19.7.2018.)

44. Replacing Disputed Flags with Related Articles. *Facebook Newsroom*. Dostupno na: <https://newsroom.fb.com/news/2017/12/news-feed-fyi-updates-in-our-fightagainst-misinformation/> (29.7.2019.)
45. Reporters without borders. Predators of press freedom use fake news as a censorship tool. Preuzeto s: <https://rsf.org/en/news/predators-press-freedom-use-fake-news-censorship-tool> (21.11.2017.)
46. Reuters Institute (2017). *Digital News Report 2017*. Preuzeto s: https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/Digital%20News%20Report%202017%20web_0.pdf (20.11.2017.)
47. Russian propaganda disguising as fact-checking: a statement from the EDMO Taskforce. *Edmo.eu*. Dostupno na: <https://edmo.eu/2022/03/17/russian-propaganda-disguising-as-fact-checking-a-statement-from-the-edmo-taskforce/> (20.9.2022.)
48. Shuster, S. (2019). Ukrainian president Volodymyr Zelensky speaks out on Trump, Putin and a divided Europe. *Time*. Preuzeto s: <https://time.com/5742108/ukraine-zelensky-interview-trump-putin-europe/> (24.9.2022.)
49. Silverman, C. (2016). *This Analysis Shows How Viral Fake Election News Stories Outperformed Real News On Facebook*. BuzzFeed. Preuzeto s: https://www.buzzfeed.com/craigsilverman/viral-fake-election-news-outperformed-real-news-on-facebook?utm_term=.lyY5vJ4A7#.bsYY7GXpN (21.11.2017.)
50. State of the Fact-Checkers 2021 Dostupno na: https://www.poynter.org/wp-content/uploads/2022/01/IFCN_2022_StateFactChecking2021_v06.pdf (11.9.2022.)
51. StopFake. O nama. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/sr/o-nama/> (5.7.2018.)
52. Storyzy. Dostupno na: <https://storyzy.com/> (26.7.2018.)
53. Survey of Russian Propaganda Influence on Public Opinion in Ukraine Findings. Media Sapiens, 2017. Preuzeto s: http://osvita.mediasapiens.ua/detector_media_en/reports_eng/survey_of_russian_propaganda_influence_on_public_opinion_in_ukraine_findings/ (22.11.2017.)
54. Sydell, L. (2016). *We Tracked Down A Fake-News Creator In The Suburbs. Here's What We Learned*. National Public Radio. Preuzeto s:

- <https://www.npr.org/sections/alltechconsidered/2016/11/23/503146770/npr-finds-the-head-of-a-covert-fake-news-operation-in-the-suburbs> (21.11.2017.)
55. Swift, A. (2016) Americans' Trust in Mass Media Sinks to New Low. *Gallup News*. Preuzeto s: <http://news.gallup.com/poll/195542/americans-trust-mass-media-sinks-new-low.aspx> (20.11.2017.)
56. Swift, A. (2017). Democrats' Confidence in Mass Media Rises Sharply From 2016. *Gallup News*. Preuzeto s: <http://news.gallup.com/poll/219824/democrats-confidence-mass-media-rises-sharply-2016.aspx> (20.11.2017.)
57. The Digital Services Act package. Dostupno na: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/digital-services-act-package> (8.8.2023.)
58. The Military Doctrine of the Russian Federation. Dostupno na: <https://rusemb.org.uk/press/2029> (27.2.2018.)
59. The Vulnerability Index: Subversive Russian Influence in Central Europe. Dostupno na: <https://www.globsec.org/publications/vulnerability-index-subversive-russian-influence-central-europe/> (16.7.2018.)
60. Timberg, C. (2017). *Wondering if the Russians reached you over Facebook? You can soon find out.* The Washington Post. Preuzeto s: https://www.washingtonpost.com/news/the-switch/wp/2017/11/22/wondering-if-the-russians-reached-you-over-facebook-now-you-can-find-out/?utm_term=.61a910bf9b99 (23.11.2017.)
61. Van Puyvelde, D. (2016). *Hybrid war – does it even exist?*. NATO Review. Preuzeto s: <https://www.nato.int/docu/review/2015/Also-in-2015/hybrid-modern-future-warfare-russia-ukraine/EN/> (18.7.2018.)
62. Verified signatories of the IFCN code of principles. Dostupno na: <https://www.ifncodeofprinciples.poynter.org/signatories> (11.9.2022.)
63. Vladimir Putin "On the Historical Unity of Russians and Ukrainians" (12.7.2021.). Dostupno na: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181> (24.9.2022.)
64. Waldman P (2015). *Why Donald Trump is impervious to factchecking.* The Week (1.12.2015.). Preuzeto s: <http://theweek.com/articles/591476/why-donald-trump-impervious-factchecking> (26.2.2020.)
65. Wardle, C. (2018). *The age of Informational Disorder.* Dostupno na: <https://datajournalism.com/read/handbook/verification-3/investigating-disinformation-and-media-manipulation/the-age-of-information-disorder> (29.7.2023.)

66. Welcome to Veles, Macedonia, Fake News Factory to the World. *Wired*. Dostupno na: <https://www.wired.com/2017/02/veles-macedonia-fake-news/> (17.7.2018.)
67. Weedon, J., Nuland, W., Stamos, A. (2017). *Information Operations and Facebook*. Preuzeto s: <https://fbnewsroomus.files.wordpress.com/2017/04/facebook-and-information-operations-v1.pdf> (25.7.2018.)
68. Zuckerman, E. (2017). *Stop Saying Fake News, It's not Helping*. Dostupno na: <http://www.ethanzuckerman.com/blog/2017/01/30/stop-saying-fake-news-its-not-helping/> (10.7.2018.)

Primjeri objava StopFakea korišteni u interpretaciji rezultata (kronološki redosljed):

1. Fake: a photo of an unexploded cluster bomb near Donetsk. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-a-photo-of-an-unexploded-cluster-bomb-near-donetsk/>
2. The Photo of American Infantrymen in Afghanistan is Presented as the Photo of Current Events in Ukraine. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/the-photo-of-american-infantrymen-in-afghanistan-is-presented-as-the-photo-of-current-events-in-ukraine/>
3. Fake: Dmytro Yarosh came with a Machine Gun to the Verkhovna Rada Meeting. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-dmytro-yarosh-came-with-a-machine-gun-to-the-verkhovna-rada-meeting/>
4. Photos of Palestinian Terrorists Dated 2006 Were Presented as Those of Current Events on Donbas. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/photos-of-palestinian-terrorists-dated-2006-were-presented-as-those-of-current-events-on-donbas/>
5. Photo Fake: Kyiv Residents Kneel before Biden. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/photo-fake-kyiv-residents-kneel-before-biden/>
6. Fake: System "Election" has been disabled. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-system-election-has-been-disabled/>
7. Fake: CyberBerkut Blocked Ukraine CEC's Work. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-cyberberkut-blocked-ukraine-cec-s-work/>
8. False: Ukraine was to blame for the crash of the Malaysian Boeing, IATA adjudged. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/false-iata-adjudged-ukraine-was-to-blame-for-the-crash-of-the-malaysian-boeing/>

9. Fake: UK prevented the UN Security Council from making decision on Mariupol. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-uk-prevented-the-un-security-council-from-making-decision-on-mariupol/>
10. Fake: Poroshenko was Booed and Whistled by Students in Zurich. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-poroshenko-was-booed-and-whistled-by-students-in-zurich/>
11. Fake: Kyiv Breaks Down Minsk Talks. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-kyiv-breaks-down-minsk-talks/>
12. Fake: National Geographic Magazine Recognizes Crimea and Parts of Donbas as Russian Territories. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-national-geographic-magazine-recognizes-crimea-and-parts-of-donbas-as-russian-territories/>
13. Fake: United States Officially Recognizes Donbas Independence. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-united-states-officially-recognizes-donbas-independence/>
14. Lies: Oleksandr Turchynov to Lead the Ukrainian Gay Parade. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/lies-oleksandr-turchynov-to-lead-the-ukrainian-gay-parade/>
15. Ukraine's Foreign Ministry denied the information about the threat to the priest. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/ukraine-s-foreign-ministry-denied-the-information-about-the-threat-to-the-priest/>
16. Right Sector' denied having intentions to demolish the monument to Leonid Bykov. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/right-sector-denied-having-intentions-to-demolish-the-monument-to-leonid-bykov/>
17. Ukrainian Scientists Believe that Their Ancestors dug up the Black Sea. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-ukrainian-scientists-believe-that-their-ancestors-dug-up-the-black-sea/>
18. A photo from Israel, made in 2012, is presented as depicting current events in Ukraine. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/a-photo-from-israel-made-in-2012-is-presented-as-depicting-current-events-in-ukraine/>
19. Ukrainian Law of 1997 was Presented as Adopted in 2014. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/ukrainian-law-of-1997-was-presented-as-adopted-in-2014/>

20. Photo of Israeli Children was Presented as the One Depicting Events on Donbas. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/photo-of-israeli-children-was-presented-as-the-one-depicting-events-on-donbas/>
21. Fake: Hundreds of Poles Went on Protest against the Demolition of the Monument to Soviet Soldiers. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-hundreds-of-poles-went-on-protest-against-the-demolition-of-the-monument-to-soviet-soldiers/>
22. Video with Russian “GRAD” volleys aimed at South Ossetia was presented as events in Sloviansk. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/video-with-russian-grad-volleys-aimed-at-south-ossetia-was-presented-as-events-in-sloviansk/>
23. TV channel Russia-24 used a faked photo in its news item about Donetsk. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/tv-channel-russia-24-used-a-faked-photo-in-its-news-item-about-donetsk/>
24. A video shot in May in Sebastopol presented as made in August. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/a-video-shot-in-may-in-sebastopol-presented-as-made-in-august/>;
25. Video Fake: Ukrainian Military Machinery near Mariupol. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/video-fake-ukrainian-military-machinery-near-mariupol/>;
26. Video Fake of “Novorossia” Channel. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/video-fake-of-novorossia-channel/>
27. LifeNews’ Fake: The Ukrainian Defense Ministry Acknowledges Failure of Mobilization. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/lifenews-fake-the-ukrainian-defense-ministry-acknowledges-failure-of-mobilization/>
28. Yarosh Did Not Announce that His Battalions Continued Attacking after the Ceasefire Had Been Declared. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/yarosh-did-not-announce-that-his-battalions-continued-attacking-after-the-ceasefire-had-been-declared/>
29. Russia’s Ren-TV Uses Old Footage to Confirm Current Ukrainian Military Misconduct. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/russia-s-ren-tv-uses-old-footage-to-confirm-current-ukrainian-military-misconduct/>
30. Sputnik Misleads with Outdated Photo. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/sputnik-misleads-with-outdated-photo/>
31. Fake: Law on Criticism Registered in Ukrainian Parliament. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-law-on-criticism-registered-in-ukrainian-parliament/>

32. Fake: Yatsenyuk Turns down Debt Restructuring Proposal. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-yatsenyuk-turns-down-debt-restructuring-proposal/>
33. Fake: Reports about Downed Boeing-777 Citing Dutch Prosecutor's Office. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-reports-about-downed-boeing-777-citing-dutch-prosecutor-s-office/>
34. Jewish Monitoring Group Expert Debunks Russia 24 Claim about Neo-Nazis and Anti-Semitism in Ukraine. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/jewish-monitoring-group-expert-debunks-russia-24-claim-about-neo-nazis-and-anti-semitism-in-ukraine/>
35. Fake Photos Appeared on the Internet, of Children who were Supposedly Killed in Eastern Ukraine. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-photos-appeared-on-the-internet-of-children-who-were-supposedly-killed-in-eastern-ukraine/>
36. Snapshot of movie The Brest Fortress is being presented as a photo of Donbass. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/snapshot-of-movie-the-brest-fortress-is-being-presented-as-a-photo-of-donbass/>
37. Photo of Little Girl Killed in Syria is Presented as Photo of Victim in South-Eastern Ukraine. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/photo-of-little-girl-killed-in-syria-is-presented-as-photo-of-victim-in-south-eastern-ukraine/>
38. Photo Fake: Dogs Eating the Body of a Ukrainian Soldier. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/photo-fake-dogs-eating-the-body-of-a-ukrainian-soldier/>
39. Ukrainian Soldiers Fed Meat from 1968. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-ukrainian-soldiers-fed-meat-from-1968/>
40. Execution of hostages by Colonel of the Russian Main Intelligence Directorate proved to be staged. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/execution-of-hostages-by-colonel-of-the-russian-main-intelligence-directorate-proved-to-be-staged>
41. Fake Picture of a Destroyed Hospital in Sloviansk Presented by NTV. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-picture-of-a-destroyed-hospital-in-sloviansk-presented-by-ntv/>
42. Ukrainian site Censor.net published edited photo of a Russian soldier. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/ukrainian-site-censor-net-published-edited-photo-of-a-russian-soldier/>
43. Fake: Organs of Ukrainian Soldiers are Extracted for Sale. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-organs-of-ukrainian-soldiers-are-extracted-for-sale/>

44. Channel One Presented an Outdated Photo from Chechnya as Up-to-date Image from Donbas. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/channel-one-presented-an-outdated-photo-from-chechnya-up-to-date-image-from-donbas/>
45. Video Fake: The Execution of Militia Man and His Pregnant Wife. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/video-fake-the-execution-of-militia-man-and-his-pregnant-wife/>
46. The Ministry of Internal Affairs of Ukraine Rebuts the Information About Construction of Concentration Camps. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/the-ministry-of-internal-affairs-of-ukraine-rebuts-the-information-about-construction-of-concentration-camps/>
47. Fake: Nationalists Prevented Paramedic from Saving a Wounded. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-nationalists-prevented-paramedic-from-saving-a-wounded/>
48. Behind-the-scenes photo of 2008 Russian film is being presented as actual events in Ukraine. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/behind-the-scenes-photo-of-2008-russian-film-is-being-presented-as-actual-events-in-ukraine/>
49. Fake: Crucifixion in Slovyansk. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/lies-crucifixion-on-channel-one/>
50. Photo Fake: Maternity Hospital Personnel in Dnipropetrovsk Cut Swastika on a Newborn Child. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/photo-fake-maternity-hospital-personnel-in-dnipropetrovsk-cut-swastika-on-a-newborn-child/>
51. Fake: Children's Combat Battalion was Formed in Prykarpattia <https://www.stopfake.org/en/fake-children-s-combat-battalion-was-formed-in-prykarpatia/>
52. FAKE: Commandos from "Berkut" who refused to kneel have been burned alive in Lviv. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-commandos-from-berkut-who-refused-to-kneel-have-been-burned-alive-in-lviv/>
53. FAKE: Juvenile justice is put into action in Ukraine. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-juvenile-justice-is-put-into-action-in-ukraine/>
54. Fake: Ukrainian fighting vehicle entering Donetsk with a swastika. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-ukrainian-fighting-vehicle-entering-donetsk-with-a-swastika/>

55. Lies: Pride March in Kiev in Pre-Term Election Day. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/lies-pride-march-in-kyiv-in-pre-term-election-day/>
56. Fake: Zaporizhia Veterans were Shown Scenes of Soviet Soldiers Raping Ukrainian Girls. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-zaporizhia-veterans-were-shown-scenes-of-soviet-soldiers-raping-ukrainian-girls/>
57. Fake Photo: Portrait of Hitler on Poster of Ukrainian Nationalists. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-photo-portrait-of-hitler-on-poster-of-ukrainian-nationalists/>
58. Fake: Ukrainian Prime Minister called Luhansk and Donetsk people “untermensch”. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-ukrainian-prime-minister-called-luhansk-and-donetsk-people-untermensch/>
59. Fake: “The Witches’ Sabbath” in Kyiv Supported by Ukraine’s Ministry of Defense. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-the-witches-sabbath-in-kyiv-supported-by-ukraine-s-ministry-of-defense/>
60. Fake: Flag with Nazi Swastika in Ukraine. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-flag-with-nazi-swastika-in-ukraine/>
61. Photo Fake: The Azov Regiment Bathed in an Ice-Hole in the Form of Swastika. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/photo-fake-the-azov-regiment-bathed-in-an-ice-hole-in-the-form-of-swastika/>
62. Fake: Ukrainians Must Kneel to the Right Sector. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-ukrainians-must-kneel-to-the-right-sector/>
63. Fake: Ukrainian Militaries are Promised ‘a Parcel of Land and Two Slaves’. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-ukrainian-militaries-are-promised-a-parcel-of-land-and-two-slaves/>
64. Fake: Svoboda Political Party Designs Hitler Banknote. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-svoboda-political-party-designs-hitler-banknote/>
65. Fake: Nationalists Swear Allegiance to Hitler in Kherson. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-nationalists-swear-allegiance-to-hitler-in-kherson/>
66. The Lie: Right Sector had beaten up more than 20 Jews in Odesa. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/the-lie-right-sector-had-beaten-up-more-than-20-jews-in-odesa/>
67. Lies: Kyiv to Legalise Prostitution. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/lies-kyiv-to-legalise-prostitution/>

68. Faked Video of Homosexuality Propaganda among Children on TV Channel Russia 1. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/faked-video-of-homosexuality-propaganda-among-children-on-tv-channel-russia-1/>
69. Fake: The National Anthem of the United States is a Russian Folk Song. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-the-national-anthem-of-the-united-states-is-a-russian-folk-song/>
70. Vladimir Putin Exaggerated the Number of Ukrainian Immigrants in Russia by Five Times. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/vladimir-putin-exaggerated-the-number-of-ukrainian-immigrants-in-russia-by-five-times/>
71. Fake: Foreign Mercenaries of National Guard are Filming their Atrocities. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-foreign-mercenaries-of-national-guard-are-filming-their-atrocities/>
72. Feigned Bismarck Citation about Separating Ukraine from Russia. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/feigned-bismarck-citation-about-separating-ukraine-from-russia/>
73. Fake Video and Photo Images in a Program of Channel One. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-video-and-photo-images-in-a-program-of-channel-one/>
74. Video Fake: American Trainers Teach Ukrainian Military Men How to Use a Javelin Missile System. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/video-fake-american-trainers-teach-ukrainian-military-men-how-to-use-a-javelin-missile-system/>
75. Fake: Charlie Hebdo Made Fun of Moscow Metro Bombings. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-charlie-hebdo-made-fun-of-moscow-metro-bombings/>
76. Fake: Ukraine Placed on Map of Modern Nazism. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-ukraine-placed-on-map-of-modern-nazism/>
77. Video Fake: American Military Machinery in Ukraine. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/video-fake-american-military-machinery-in-ukraine/>
78. Fake: Czech Republic Supplies Ukraine with Tanks. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-czech-republic-supplies-ukraine-with-tanks/>
79. Fake: The USA has Deployed 400 US Mercenaries on Ukrainian soil. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-the-u-s-has-deployed-400-us-mercenaries-on-ukrainian-soil/>

80. Faked video of a Russian tank blown up by the National Guard appeared in Internet. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/faked-video-of-a-russian-tank-blown-up-by-the-national-guard-appeared-in-internet/>
81. Russian Delegation to OSCE presented fake photo of helicopter with UN markings in Ukraine. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/russian-delegation-to-osce-presented-fake-photo-of-helicopter-with-un-markings-in-ukraine/>
82. Lies: the «Right Sector» Refused to Abide by the Ceasefire. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/lies-the-right-sector-refused-to-abide-by-the-ceasefire/>
83. Fake: Obama Signs Law on the Privatization of the Ukrainian Energy Sector. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-obama-signs-law-on-the-privatization-of-the-ukrainian-energy-sector/>
84. The Nobel prize committee did not even hear anything about Putin a «dove of peace». Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/the-nobel-prize-committee-did-not-even-hear-anything-about-putin-a-dove-of-peace-2/>
85. Fake: Italians Ask Putin to Save the World. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-italians-ask-putin-to-save-the-world/>
86. Lies: Microsoft Recognized Crimea as a Part of Russia. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/lies-microsoft-recognized-crimea-as-a-part-of-russia/>
87. FAKE: USA supported the idea of federalization of Ukraine. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-usa-supported-the-idea-of-federalization-of-ukraine/>
88. The General Secretary of NATO did not Praise, but Accused Russia of Invasion into Ukraine. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/the-general-secretary-of-nato-did-not-praise-but-accused-russia-of-invasion-into-ukraine/>
89. China did not Declare its Support of Russian Annexation of Crimea. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/china-did-not-declare-its-support-of-russian-annexation-of-crimea/>
90. FAKE: China backs Russia's aggression in Crimea. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-china-backs-russia-s-aggression-in-crimea/>
91. RIA Novosti reported on Obama's rating in the wrong light. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/ria-novosti-reported-on-obama-s-rating-in-the-wrong-light/>

92. FAKE: Czech Republic refused to recognize the Russian annexation of Crimea (updated). Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-czech-republic-refused-to-recognize-the-russian-annexation-of-crimea-updated/>
93. Vilaly Churkin's Mendacious Claim that Most Countries Recognize Crimea's Integration with Russia. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/vilaly-churkin-s-mendacious-claim-that-most-countries-recognize-crimea-s-integration-with-russia/>
94. NTV channel presented the protest of Italian students, dissatisfied with their government, as a pro-Russian manifestation. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/ntv-channel-presented-the-protest-of-italian-students-dissatisfied-with-their-government-as-a-pro-russian-manifestation/>
95. Fake: Protest to Rejoin Poland in Ternopil. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-protest-to-rejoin-poland-in-ternopil/>
96. Vladimir Putin Exaggerated the Number of Ukrainian Immigrants in Russia by Five Times. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/vladimir-putin-exaggerated-the-number-of-ukrainian-immigrants-in-russia-by-five-times/>
97. Fake: European Court has Refused to Return Crimea to Ukraine. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-european-court-has-refused-to-return-crimea-to-ukraine/>
98. Michael McFaul Misquoted about Crimea and Russia. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/michael-mcfaul-misquoted-about-crimea-and-russia/>
99. Ukrainian Site Receives 'Exclusive Comments' from a Dead Expert. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/ukrainian-site-receives-exclusive-comments-from-a-dead-expert/>
100. Fake OSCE Expert. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-osce-expert/>
101. Fake Ukrainian Deputy Minister of Foreign Affairs. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-ukrainian-deputy-minister-of-foreign-affairs/>
102. Donetsk refugee" turned into a Crimean "activist". Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/donetsk-refugee-turned-into-a-crimean-activist/>
103. Famous "actress on tour" Tsytko played a part of a victim of the Odesa tragedy. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/famous-actress-on-tour-tsytko-played-a-part-of-a-victim-of-the-odesa-tragedy/>

104. “Actress on tour” Tsypko called herself a Donetsk lawyer and told about shooting a family in Kramatorsk. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/actress-on-tour-tsypko-called-herself-a-donetsk-lawyer-and-told-about-shooting-a-family-in-kramatorsk/>
105. Swindler and “Actress on Tour” Mariya Tsypko Came out with a New Role. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/swindler-and-actress-on-tour-mariya-tsypko-came-out-with-a-new-role/>
106. Fake: Maria Tsipko Detained by SBU. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-maria-tsipko-detained-by-sbu/>
107. Russia Today declared a marginal blog, which accused Ukraine of Malaysian airliner tragedy, as “Western media”. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/russia-today-declared-a-marginal-blog-which-accused-ukraine-of-malaysian-airliner-tragedy-as-western-media/>
108. Russian Mass Media Made a Page One from News Taken from a German Satirical Website. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/russian-mass-media-made-a-page-one-from-news-taken-from-a-german-satirical-website/>
109. Fake: Putin Used Rouble Collapse to Trick Financial Sharks of the West. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-putin-used-rouble-collapse-to-trick-financial-sharks-of-the-west/>
110. Fake: Mikheil Saakashvili to Fire Officials to Spare 4 Million Hryvnias to Move Family to Odesa. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-mikheil-saakashvili-to-fire-officials-to-spare-4-million-hryvnias-to-move-family-to-odesa/>
111. Russian Media Present Anonymous Blog Post as Opinion Piece from a “German Portal”. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/russian-media-present-anonymous-blog-post-as-opinion-piece-from-a-german-portal/>
112. Russian and Separatist Media Continue Citing Anonymous Blogs as Official Media. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/russian-and-separatist-media-continue-citing-anonymous-blogs-as-official-media/>
113. Fake expert of European Union. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-expert-of-european-union/>
114. “Exclusive” German Professor for ITAR-TASS. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/exclusive-german-professor-for-itar-tass/>
115. Fake: Kyiv and Washington Are Ready to Divide Ukraine. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-kyiv-and-washington-are-ready-to-divide-ukraine/>

116. Fake: Bulgaria's Parliament Recognizes Crimea as Part of Russia. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-bulgaria-s-parliament-recognizes-crimea-as-part-of-russia/>
117. Fake: Germans Are Uneasy about Ukraine-Russia Debt Repayment Suit. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-germans-are-uneasy-about-ukraine-russia-debt-repayment-suit/>
118. Fake: Ukrainian president hospitalized with alcohol poisoning. Dostupno na: <https://www.stopfake.org/en/fake-ukrainian-president-hospitalized-with-alcohol-poisoning/>

POPIS TABLICA I SLIKA

Tablica 3.1 Znanstveni radovi koji se bave učincima fact-checkinga.....	73
Tablica 3.2 Znanstveni radovi koji se bave učincima fact-checkinga.....	74
Slika 2.1 Teme izvještavanja o sukobu u Ukrajini na uzorku četiri države	32
Slika 2.2 Izrazi korišteni u medijima za opis događaja u Ukrajini.....	33
Slika 3.1 Porast broja fact-checkera od 2014. do 2018.	61
Slika 3.2 Vrsta fact-checkera na uzorku 86 organizacija u 2021.	62
Slika 3.3 Kronološki prikaz godina pokretanja organizacija za provjeru informacija	62
Slika 4.1 Povjerenje u izvore općih vijesti i informacija kod internetskih korisnika u Rusiji.....	89
Slika 5.1 Tehnike opovrgavanja neistina.....	95
Slika 5.2 Percepcija rada StopFakea	99
Slika 6.1 Porijeklo države vijesti koja se analizirala kao lažna.....	110
Slika 6.2 Vrsta izvora u kojemu je objavljena lažna vijest.....	111
Slika 6.3 Daljnja distribucija lažne vijesti u medijima i na društvenim mrežama	113
Slika 6.4 Vrste dokaza za netočnost.....	114
Slika 6.5 Primjer lažne objave dokazane digitalnom forenzikom: fotografija iz Libanona iz 2006. godine.....	115
Slika 6.6 Primjer lažne objave dokazane digitalnom forenzikom: fotografija američke vojske u Afganistanu	116
Slika 6.7 Primjer lažne objave dokazane digitalnom forenzikom: fotografija sa strojnicom u parlamentu u Ukrajine.....	116
Slika 6.8 Primjer lažne objave dokazane digitalnom forenzikom: fotografija iz Palestine.....	117
Slika 6.9 Primjer lažne objave dokazane digitalnom forenzikom: manipulirana fotografija građana Kijeva	118
Slika 6.10 Elementi tvrdog i mekog informacijskog ratovanja	119
Slika 6.11 Primjer prve objave u kojoj su prisutni elementi tvrdog oblika informacijskog ratovanja	120
Slika 6.12 Primjer druge objave u kojoj su prisutni elementi tvrdog oblika IR	121
Slika 6.13 Kombinacija istinitih i lažnih informacija / manipulirano tumačenje događaja ili izjava..	122
Slika 6.14 Prvi primjer kombinacije istinitih i lažnih informacija	122
Slika 6.15 Drugi primjer kombinacije istinitih i lažnih informacija.....	123
Slika 6.16 Treći primjer kombinacije istinitih i lažnih informacija.....	124
Slika 6.17 Četvrti primjer kombinacije istinitih i lažnih informacija.....	125
Slika 6.18 Peti primjer kombinacije istinitih i lažnih informacija.....	126
Slika 6.19 Šesti primjer kombinacije istinitih i lažnih informacija	127
Slika 6.20 Promjena konteksta događaja, lokacije ili vremena	129
Slika 6.21 Primjer objave s promjenom konteksta.....	129
Slika 6.22 Primjer objave promjene konteksta i vremena.....	130
Slika 6.23 Optužbe suprotne strane / prebacivanje odgovornosti u lažnim vijestima	132
Slika 6.24 Korištenje šokantnih slika / priča	133
Slika 6.25 Prvi primjer korištenja šokantnih slika.....	134
Slika 6.26 Drugi primjer korištenja šokantnih slika	134
Slika 6.27 Četvrti primjer korištenja šokantnih slika	135
Slika 6.28 Dehumanizacija i demonizacija neprijatelja.....	137
Slika 6.29 Primjer demonizacije neprijatelja.....	138
Slika 6.30 Primjer demonizacije neprijatelja i korištenja šokantnih slika.....	139
Slika 6.31 Primjer demonizacije neprijatelja pričom o osnivanju dječjih borbenih bataljuna	140

Slika 6.32 Anti-zapadni elementi narativa	141
Slika 6.33 Primjer objave o neofašizmu u Ukrajini	142
Slika 6.34 Primjer objave o korištenju nacističkih simbola	142
Slika 6.35 Element sekuritizacije u originalnoj objavi.....	145
Slika 6.36 Isticanje (navodne) podrške Rusiji.....	146
Slika 6.37 Izvori korišteni o originalnoj objavi.....	148
Slika 6.38 Primjer izvora upitne vjerodostojnosti	149

Prilog 1: Analitička matrica

1. Porijeklo vijesti koja se analizira:

- a) ruski izvor
- b) ukrajinski izvor
- c) izvori drugih država
- d) teško je odrediti

2. Vrsta izvora koji je objavio originalnu (lažnu) vijest koju StopFake opovrgava:

- a) TV
- b) web
- c) društvene mreže
- d) tisak
- e) radio
- f) agencija
- g) više medija istovremeno
- h) ostalo / nejasno

3. Je li naglašeno da je originalna vijest prenesena/dijeljena i drugdje?

- a) da, inozemni mediji
- b) da, nacionalni mediji
- c) da, društvene mreže
- d) da, kombinacija više medija
- e) ne

4. Vrste dokaza za netočnost:

- a) ekspertne evaluacije kontroverznih izjava (intervjui sa stručnjacima)
- b) službene državne statističke publikacije
- c) potvrde vladinih predstavnika

- d) digitalne forenzike - dokazivanje da su objavljene slike, audiovizualni materijali, činjenice i citati manipulirani ili zlouporabljeni
- e) tradicionalne novinarske tehnike: pronalazak originalnih izvora (dokumenata, intervjua, kontaktiranje istih sugovornika...)
- f) prenošenje drugdje dokazane istine - postojeće objave lažnih vijesti na koje su ukazali drugi korisnici
- g) ne može se odrediti

5. U originalnoj vijesti prepoznatljivi su elementi:

- a) tvrdog oblika informacijskog ratovanja (onemogućivanje informacijske djelatnosti protivnika)
- b) mekog oblika IR ("meke" psihološke operacije koje za ostvarenje ciljeva koriste IKT te druga konvencionalna propagandna sredstva)
- c) teško je odrediti

6. Je li jasno naglašena mješavina istinitih i lažnih informacija? (Je li vidljivo/istaknuto manipulirano tumačenje određenog događaja i/ili izjava?)

- a) da
- b) ne
- c) ne može se odrediti

7. Je li vidljiva promjena konteksta događaja, lokacije ili vremena?

- a) da
- b) ne
- c) ne može se odrediti

8. Je li vidljiv element optuživanja suprotne strane / prebacivanje odgovornosti?

- a) da
- b) ne

c) ne može se odrediti

9. Je li uočljivo korištenje šokantnih slika/priča kojima može biti cilj utjecati na emocije javnosti?

a) da

b) ne

c) ne može se odrediti

10. Je li vidljiv element dehumanizacije ili demonizacije (protivnika)?

a) da

b) ne

c) ne može se odrediti

11. Jesu li vidljivi anti-zapadni elementi narativa (nizak moral Zapada, rusofobija, naoružavanja „drugih“, fašizam, antisemitizam...)?

a) da

b) ne

c) ne može se odrediti

12. Ima li tekst svrhu uvjeriti da je zemlja o kojoj se piše egzistencijalno ugrožena? (Je li vidljiva sekuritizacija kroz narativ?)

a) da

b) ne

c) ne može se odrediti

13. Je li vidljiva (navodna) podrška Rusiji?

a) da

b) ne

c) ne može se odrediti

14. Korištenje neimenovanih izvora u originalnoj vijesti:

a) da

b) ne

c) izvori upitne vjerodostojnosti

d) ne može se odrediti

e) nema izvora

ŽIVOTOPIS

Marija Slijepčević (rođ. Buđinski) rođena je 1981. u Slavonskom Brodu, gdje je završila jezično usmjerenje Gimnazije „Matija Mesić“.

Na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu diplomirala je novinarstvo, smjerovi Tisak i Odnosi s javnošću, 2005. godine, s radom „Novi svjetski poredak i hegemonija SAD-a“ kod mentora prof. dr. sc. Vlatka Cvrtila.

Poslijediplomski studij završila je Ekonomskom fakultetu u Zagrebu, gdje je stekla zvanje sveučilišne specijalistice poslovne ekonomije, smjer Organizacija i menadžment. Poslijediplomski specijalistički rad na temu „Organizacija i menadžment u medijskoj industriji“ obranila je uz mentorstvo prof. dr. sc. Pere Sikavice.

Godine 2015. upisuje Doktorsku školu društveno-humanističkih znanosti, smjer Komunikologija, na Sveučilištu J. J. Strossmayera u Osijeku.

Završila brojne edukacije poput: voditelj ureda za odnose s javnošću, Class Management, English for Academic Purposes, Performer Leadership - The foundations of success, Standards and Guidelines in the European Higher Education Area, Lobbying Tools and Techniques - Practical Application... Članica je Hrvatske udruge za odnose s javnošću i Vijeća za izdavaštvo i obrazovanje. Vlasnica obrta za odnose s javnošću The Galerija.

Autorica je 15-ak stručnih i znanstvenih radova.

Nakon poslovnog iskustva u novinarstvu u nekoliko različitih medija i u odnosima s javnošću, započinje karijeru u sustavu visokog obrazovanja. Trenutačno je zaposlena na Sveučilištu VERN' kao viša predavačica, a predaje kolegije: Akademsko pisanje, Odnosi i medijima i tehnike odnosa s javnošću, Odnosi s javnošću, Teorije masovnih medija, Tematsko izvještavanje, Medijska industrija i drugo.

Majka desetogodišnje djevojčice Zare.